

ЮРИДИЧЕСКИ СВЯТ

1/2007

JURIDICAL WORLD
1/2007

ЮРИДИЧЕСКИЙ МИР
1/2007

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Васил Мръчков – *главен редактор*

Дончо Хрусанов

Ружена Керанова

Цанка Цанкова

Янаки Стоилов

Магдалена Абаджиева – *секретар на редколегията*

АДРЕС НА РЕДАКЦИЯТА:

пл. „Славейков“ № 4

София 1000

тел. 9870141, 9814598

факс 9875709

електронна поща: sibi@sibi.bg

© Издателство „СИБИ“

Хонорари се изплащат в офиса на издателството един месец след излизане на броя.

EDITORIAL BOARD

Vassil Mrachkov – *editor-in-chief*

Doncho Hrusanov

Ruzhena Keranova

Tzanka Tzankova

Ianaki Stoilov

Magdalena Abadzhieva – *secretary*

ADDRESS:

4, Slaveykov Sq.

Sofia 1000

tel.: (+359 2) 9870141, 9814598

fax: (+359 2) 9875709

e-mail: sibi@sibi.bg

© SIBI Publishing House

СЪДЪРЖАНИЕ

VARIA

Жасмин Попова – Въпроси на преюдициалното производство пред съда на Европейските общности	11
Александър Драгиев – Проверката на юрисдикцията на Международния съд на ООН – същност и процедура	29
Красимира Средкова – Прилагане на международните трудовоправни норми – вътрешен и международен контрол	41
Петър Бончовски – Противоречие с норми от обществен ред в производството по признаване на чуждестранни съдебни решения	61
Райна Николова – Развитие на обществените електронни медии в Европа през XX век – историко-правен анализ	81

ПРАКТИКА НА КОНСТИТУЦИОННИЯ СЪД

Васил Мръчков – Проблеми на съдебната власт в практиката на Конституционния съд	118

БИБЛИОГРАФИЯ

Маргарита Модева – Библиография на българската правна литература за 2004 г.	143

АВТОРИТЕ В БРОЯ (ПО РЕДА НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ИМ)	166

CONTENTS

VARIA

Zhasmin Popova – Issues Concerning the Preliminary Proceedings at the Court of the European Communities	11
Alexander Dragiev – Examination of the UN International Court’s Jurisdiction – Essence and Procedure	29
Krassimira Sredkova – Application of the Norms of the International Labour Law – National and International Control	41
Petar Bonchovski – Repugnance to Norms of Public Policy in the Procedure for Recognition of Foreign Court Decisions	61
Rayna Nikolova – Development of the Public Electronic Media in Europe during the 20 th Century – Legal-Historical Analysis	81

CONSTITUTIONAL COURT PRACTICE

Vassil Mrachkov – Problems of the Judiciary in the Constitutional Court Practice	118

BIBLIOGRAPHY

Margarita Modeva – Bibliography of the 2004 Bulgarian Law Literature	143

AUTHORS IN THE ISSUE (IN ORDER OF PUBLICATIONS)	166

СОДЕРЖАНИЕ

VARIA

Жасмин Попова – Вопросы преюдициального производства перед Судом Европейских сообществ	11
Александр Драгиев – Проверка юрисдикции Международного Суда ООН – сущность и процедура	29
Красимира Средкова – Приложение международных трудово-правовых норм – внутренний и международный контроль	41
Петр Бончовски – Противоречие нормам общественного порядка в производстве по признанию иностранных судебных решений	61
Райна Николова – Развитие общественных электронных медий в Европе в XX веке – историко-правовой анализ	81

ПРАКТИКА КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА

Васил Мрычков – Проблемы судебной власти в практике Конституционного суда	118

БИБЛИОГРАФИЯ

Маргарита Модева – библиография болгарской правовой литературы за 2004 год	143

АВТОРЫ В НОМЕРЕ	166

VARIA

Доц. д-р Жасмин Попова

ВЪПРОСИ НА ПРЕЮДИЦИАЛНОТО ПРОИЗВОДСТВО ПРЕД СЪДА НА ЕВРОПЕЙСКИТЕ ОБЩНОСТИ

1. СЪЩНОСТ И ОСНОВНИ ФУНКЦИИ НА ПРЕЮДИЦИАЛНОТО ПРОИЗВОДСТВО ПРЕД СЕО¹

Успешното интегриране на правото на Европейския съюз в правната действителност на държавите-членки предполага гарантирано еднообразно тълкуване и прилагане на това право от гражданите, администрациите и правораздавателните органи на всички държави-членки. Задачата да осигури автентично еднообразно тълкуване на общностното право е възложена на СЕО, комуто учредителните договори предоставят – наред с правораздавателна компетентност – също и изключителната компетентност да тълкува като последна инстанция правото на ЕС и да се произнася по валидността на производното право. Изпълнението на тази функция се осигурява посредством оригиналния механизъм на т.нар. преюдициално производство, предвидено в чл. 234 ДЕО, чийто текст гласи:

„Съдът е компетентен да дава преюдициални заключения относно:

а. тълкуването на този договор;

б. валидността и тълкуването на актовете на институциите на Общността и на ЕЦБ;

в. тълкуването на статутите на органите, създадени въз основа на акт на Съвета, когато тези статuti го предвиждат.

Когато такъв въпрос бъде поставен пред съд или правораздавателен орган в държава-членка, той може, ако счита, че решаването на този въпрос е необходимо, за да постанови решението си, да поиска от Съда да се произнесе по него.

Когато такъв въпрос е повдигнат във висящ процес в държава-членка, пред съд, чиито решения в съответствие с националното право не подлежат на атакуване, този съд е длъжен да отнесе проблема пред Съда“.

¹ Вж. списък на използваните съкращения в края на статията.

В продължение на дълъг период от време СЕО има монопол върху тълкувателната компетентност, който продължава на практика и до днес, независимо че с изменението на ДЕС от Ница Първоинстанционният съд също придобива компетентност да се произнася по преюдициални питання, но в специфични области, определени от Статута на съда (чл. 225, § 3 ДЕО)². Съображения, свързани с гарантирането на единството на общностното право, ограничават компетентността на ПС: така, ако ПС счита, че конкретният казус изисква решение, което би могло да застраши това единство, той може да препрати питането за решаване от СЕО (чл. 225, § 3, ал. 2 ДЕО); в изключителни случаи, при сериозен риск за единството на общностното право, постановено преюдициално заключение от ПС може да бъде преразгледано от СЕО по предложение на първия генерален адвокат (чл. 225, § 3, ал. 3 ДЕО).

Производството не е правораздавателно, тъй като СЕО не решава правния спор между страните по делото. Ролята му е да даде тълкуване на общностна правна норма или да се произнесе по нейната действителност, а не да я прилага към конкретния фактически състав, което е задача на националния правораздавателен орган. СЕО не е компетентен да обсъжда фактически въпроси, повдигнати в основния процес, нито да взема отношение по различия в становищата относно тълкуването или прилагането на норми от националното законодателство. Той само се произнася по правни въпроси, с които е сезиран от националния съд, и по този начин допринася за решаването на спора, което обаче е от компетентността на националния съд.

Още на един ранен етап на развитието на ЕО самият СЕО определя значението на предоставената му преюдициална компетентност, както следва:

„Чл. 177 (сегашен 234 – бел. авт.) има съществено значение за запазването на общностния характер на правото, създадено от Договора, и задачата му е да гарантира, че при всички обстоятелства правото е едно и също във всички държави на Общността“³.

Основните функции на разглежданото производство се свеждат до:

– гарантиране на единното прилагане на общностното право (чрез тълкуване и преценка за валидност);

– развитие на общностното право и обезпечаване на неговото върховенство;

– осигуряване на допълнително средство за защита на правните субекти.

а. Преюдициалното производство осигурява еднообразие в тълкуването и прилагането на правото на ЕС. Без него то би имало различно значение и различни последици в отделните държави-членки, което би минирало постигането на целите на учредителните договори. То създава специален механизъм за съдебно сътрудничество между Съда на ЕО и националните съдилища, призвани да прилагат правото на ЕО. Чрез този механизъм *националният правораздавателен орган и Съдът, в рамките на присъщите им правомощия, са призвани пряко и реципрочно да допринесат за изготвянето на решение*⁴.

² До този момент ПС не е упражнявал тази компетентност.

³ Дело 166/73 *Rheinmühlen-Düsseldorf*, [1974], ECR, 33.

⁴ Дело 16/65, *Schwarze*, 1965, [ECR], 1081.

Националните съдилища и СЕО имат различни функции при тази процедура, но съвместна цел. Функцията на националния съд е да реши главния спор, с който е сезиран, а функцията на СЕО – да предостави тълкуването или да се произнесе по действителността на общностното право, необходимо за решаването на този спор. В константната си практика⁵ СЕО подчертава съдържащото се в чл. 234 ДЕО разграничение между **тълкуването** на общностното право, спадащо в преюдициалната компетентност на СЕО, и **прилагането** на това право, което е в компетентността на националния съд.

Отношенията между националните съдилища и СЕО в рамките на процедурата по чл. 234 ДЕО не са йерархични, а са **отношения на сътрудничество**. Това не е процедура, аналогична на обжалването пред по-горестоящ съд, присъщо на националното правораздаване, а партньорство, целящо предоставяне на окончателен отговор по въпроси, повдигнати от национален съд, който се нуждае от информация, за да може да приложи по адекватен начин общностното право към дадения казус. Отношенията между двата вида съдилища са отношения между равнопоставени субекти; националният съд не е подчинен на СЕО. Ако националният съд реши да отпрати питане към СЕО, той влиза в двустранно отношение с него, като отговорът на СЕО е адресиран до съответния национален правораздавателен орган.

Поначало искането за преюдициално заключение спира производството пред националния съд до произнасянето на СЕО.

б. В рамките на преюдициалната си компетентност СЕО тълкува общностните правни норми въз основа на тълкувателните способности, закрепени в чл. 31 от Виенската конвенция за правото на договорите: метода на буквалното тълкуване, систематичния способ (при който се държи сметка за мястото и функцията на тълкуваната норма в отношенията ѝ с други норми и с целия нормен комплекс) и телеологичния способ (при който се изхожда от целите, предмета и задачите на учредителния договор). В практиката си СЕО дава предимство на систематичния и телеологичния способ на тълкуване, чрез които реализира истинска нормотворческа компетентност.

Развитието на общностния правен ред е в много голяма степен плод на диалога между националните съдилища и СЕО в рамките на разглежданото производство. Посредством този диалог са идентифицирани същностните характеристики на правовия ред на ЕО, и по-специално върховенството му по отношение на правото на държавите-членки и е обоснована доктрината за директния ефект. Освен тълкуването и действителността на общностните норми, предмет на преюдициално питане пред СЕО може да бъде и техният директен ефект.

в. Чрез оригиналния механизъм на преюдициалното производство частноправните субекти получават достъп до СЕО, който не е възможен при производството за отмяна по чл. 230 ДЕО. Така производството по чл. 234 ДЕО е косвен начин да се осъществи контрол за законосъобразност, тъй като СЕО е компетентен да се произнесе по въпрос за валидност на акт на ЕС, повдигнат пред национален съд. И доколкото ед-

⁵ Още от решението си от 6.04.1962 г. по делото *Bosh v. Van Rijn*, 13/61, [1962], ECR, 45.

но частно лице може в рамките на процедура пред национален съд да оспори валидността на даден общностен акт, то има възможност посредством процедурата по чл. 234 ДЕО да постигне последиците от прекия иск за отмяна. Двете производства са напълно независими и подчинени на различни условия за допустимост. По думите на самия Съд *нищо в правото на Общността не може да попречи да бъде заведен иск пред национален съд срещу акт по приложение на решение, прието от институцията на Общността, ако са налице условията, предвидени в националното право. Когато е заведен такъв иск, ако изходът на делото зависи от валидността на това решение, то националният съд може да отнесе въпроса до Съда по пътя на искане за преюдициално заключение, без да има нужда да се доказва дали ищецът по основния иск има или няма възможност да атакува решението пряко пред Съда*⁶.

Убедителна демонстрация за значимостта на преюдициалната процедура е фактът, че близо половината от всички искове, заведени пред СЕО, са по постановяване на предварително заключение⁷. Показателно е също така, че първото дело, заведено от новоприсъединила се към ЕС държава-членка, е по чл. 234 ДЕО⁸.

2. УСЛОВИЯ ЗА УПРАЖНЯВАНЕ НА ПРЕЮДИЦИАЛНАТА КОМПЕТЕНТНОСТ

Правният режим на преюдициалното производство се съдържа в норми на първичното и производното общностно право като: чл. 234 ДЕО, чл. 23 от Устава на СЕО, чл. 103–109 от Процедурните правила на Съда, както и в редица негови вътрешни актове с необвързващ характер, като напр. Информацията относно възбуждането на преюдициална процедура от националните правораздавателни органи (*Note informative sur l'introduction de procédures préjudicielles par les juridictions nationales*)⁹, както и ръководството на Съда от м. май 2006 г., предназначено за процесуалните представители на страните – *Guide aux conseils (Guide destiné aux agents et avocats concernant la procédure écrite et orale devant la Cour de justice des Communautés Européennes)*.

Анализът на горепосочените разпоредби, както и на константната практика на СЕО, позволява да се открият следните предпоставки за упражняване на преюдициалната компетентност:

⁶ Решение по дело 133/85 *Walter Rau*, 1987, ECR, 2289.

⁷ Според съдебната статистика от общо новозаведени 531 дела през 2004 г., 249 са за предварително заключение, от общо 840 висящи дела към 31.12.2004 г. – 426 са по чл. 234. През 2005 г. броят на заведените дела по тази процедура възлиза на 221. За целия период от 1952 г. до 2005 г. общият брой на делата по това производство възлиза на 5514. Държавите-членки, чиито национални съдилища са прибегвали най-често до механизма на натрупаната практика и публикувани в гореуказания период, са Германия (1465), Италия (862), Франция (693). (Данните са според Годишните доклади на СЕО за 2004 г. и за 2005 г.)

⁸ Румъния - дело C-33/07 (още не е публикувано в ОВ), като питането визира свободата на движение на хора в ЕС.

⁹ Ю 2005/С, № 143/01. Касае се за практически указания на СЕО, адресирани до националните правораздавателни органи, изготвени от Съда през 1996 г. и впоследствие актуализирани в светлината на натрупаната практика и публикувани в ОВ с цел широкото им разпространение. Без да имат обвързващ характер, указанията целят да насочат националните правораздавателни органи по отношение на целесъобразността от преюдициално препращане, както и да ги подпомогнат при формулирането и представянето на въпросите пред Съда.

А. ПРИЛОЖНО ПОЛЕ: ПРЕЮДИЦИАЛНИЯТ ВЪПРОС СЛЕДВА ДА ВИЗИРА ОБЩНОСТНОТО ПРАВО

Тълкувателната компетентност на СЕО обхваща първичното право на ЕС, производното право без ограничение (както правнообвързващи актове, така и такива с препоръчителен характер, включително и решения на самия Съд) и международните договори, сключвани с трети страни. Съдебната практика сочи, че СЕО се произнася по компетентността си по отношение на т.нар. смесени договори в редица решения, сред които и тези по сравнително нови дела, като например в решение от 7.10.2004 г. по дело C-239 03 – Комисията срещу Франция, СЕО постановява, че смесените споразумения, сключени между Общността, нейните държави-членки и трети страни, имат същия правен статус в общностния правен ред като чисто общностните международни споразумения, доколкото разпоредбите им спадат в общностната компетентност.

Преценката за *валидност* е допустима само по отношение на производното право с правнообвързващ характер и международните договори, и е изключена по отношение на първичното право и решенията на самия Съд. СЕО е единствената институция, компетентна да се произнася по валидността на общностните актове; затова когато националният правораздавателен орган има съмнения по този въпрос, той следва да сезира СЕО, указвайки основанията си за това.

Б. СЕО ДА Е СЕЗИРАН ОТ НАЦИОНАЛЕН ПРАВОРАЗДАВАТЕЛЕН ОРГАН С ПРЕЮДИЦИАЛНО ПИТАНЕ

Разглежданата процедура е достъпна за всеки национален правораздавателен орган, което поставя предварителния въпрос за обхвата на **понятието „правораздавателен орган“** или „съд“ визирано в чл. 234 ДЕО, предвид използването на различни термини и квалификации в отделните правни системи на държавите-членки. Самият СЕО дава широко тълкуване на понятието, възприемайки становището, че се касае до „общностно“ понятие, което следва да се дефинира не въз основа на наименованието на даден национален орган или изричното му признаване, а на съвкупност от критерии като *правен произход на органа, неговото постоянно действие, задължителния характер на юрисдикцията, състезателния характер на производството, прилагане на правни норми, както и независимостта му*¹⁰. Сред тези критерии особено място заема независимостта на дадения орган и качеството му на орган, компетентен да се произнася със задължителна сила по права и задължения на правни субекти, т.е. – да правораздава.

Единствено националният съд, който отговаря за решаването на даден спор, прилагайки норми на общностното право, е компетентен да прецени дали да сезира СЕО с преюдициален въпрос, както и да избере какъв въпрос да зададе.

Практиката на Съда още от първите му преюдициални заключения възприема много отворена позиция по отношение на националното препращане. И в двете ста-

¹⁰ Вж. в този смисъл **Guthbert, M.** European Union law 2003–2004. Q and A Series, Fifth edition. London, 2004, p. 82.

нали исторически решения по делата *Van Gend en Loos*¹¹ и *Costa v. ENEL*¹² са били правени възражения за липсата на компетентност на CEO за постановяване на предварително заключение, но и в двата случая Съдът ги е отхвърлил, отказвайки да третира въпросите за основанията и целите на искането за тълкуване от националния съд, уважавайки суверенното му право сам да реши дали да го сезира с искане за тълкуване или валидност.

Страните по делото не могат сами да сезират CEO с преюдициално искане, те не могат да допълват или изменят зададения от националния съд въпрос, нито да го задължат да препрати даден въпрос за даване на предварително заключение. Те, разбира се, могат да поставят такова искане, с което националният съдия не е длъжен да се съобрази, но от друга страна, той самият може да действа *ex officio*, без да има нужда от изрично сезиране. Тази правна възможност е била закрепена като правило още от първото съдебно дело по препращане за преюдициално заключение, като във въпросния казус CEO е действал служебно.

В пълната дискреция на националната юрисдикция е също да определи и точно на кой етап от съдебното производство да сезира CEO с искането си за преюдициално заключение. Според Съда на ЕО *член 177* (сегашен 234 – бел. авт.) *от договора установява рамка за тясно сътрудничество между националните съдилища и Съда, основано на предоставените им различни функции. От втората алинея на този член става ясно, че националният съд е този, който решава на кой етап от производството е целесъобразно за него да отнесе въпроса до Съда за преюдициално заключение*¹³. Значимостта на това правомощие се засилва от обстоятелството, че някои национални правила предвиждат различни процедури при установяване на несъответствие¹⁴.

Практическият опит показва, че най-подходящият момент за упражняване на правомощието е когато съдебното дирене е достигнало до стадий, при който националният съд е изслушал и двете страни и е в състояние да дефинира цялостно фактическия и правния контекст на проблема, така че CEO да разполага с цялата необходима информация, за да се произнесе по казуса¹⁵.

Решението на националния съд, с което той препраща делото на CEO, може да приеме различна форма (напр. определение или др.), в зависимост от процесуалните правила и изисквания на съответното национално законодателство. Тъй като това решение е базата за постановяване на решението на CEO по преюдициалното питане, то трябва да съдържа – в синтезиран вид – цялата необходима информация от правно и

¹¹ Дело 26/62 [1963], ECR 1.

¹² Дело 6/64 [1964], ECR, 585.

¹³ Решение по дело 261/81, *Irish Creamery Milk Suppliers v. Ireland*, 1982, ECR, 3961.

¹⁴ Едно от най-известните дела на CEO – *Simmenthal SpA v. Commission* (106/77, Rec. 629), визира установената в Италия практика всеки италиански съдия при констатирано несъответствие на общностна и национална норма да спре делото и да отнесе въпроса до Конституционния съд на Италия. Националният съдия е отправил питане до CEO дали тази практика съответства на принципа на върховенството на общностното право и отговорът на CEO е негативен, като се подчертава, че всеки национален съдия, който се сблъсква с проблем на тълкуване на общностното право, би могъл да сезира CEO.

¹⁵ Вж. в този смисъл указанията, съдържащи се в информацията до националните съдилища, предоставена от Съда на ЕО, целяща да ги подпомогне при реализиране на преюдициалната компетентност, публикувана в OJ C 143/11.06.2005.

фактическо естество, позволяваща на Съда да се произнесе. В частност препоръчително е преpraщaщото решение да включва: кратка справка относно фактологията на спора, приложимата национална нормативна база и съдебна практика, приложимите към казуса общностни разпоредби, причините, поради които националният правораздавателен орган повдига въпроси на тълкуване или валидност на правото на ЕО, резюме на основните тези на страните по делото. Възможно е – ако се счита за достатъчно подготвен – националният съд да изложи и собственото си виждане по отговора на въпроса, повдигнат пред СЕО¹⁶.

В молбата на националният съд следва ясно да бъдат формулирани въпросът или въпросите, по които той очаква заключение от страна на Съда на ЕО. Независимо че националният съдия има монополното право да постави даден въпрос за преюдициално разглеждане, формулировката на въпроса в мнозинството от случаите е резултат на съвместните усилия на представителите на страните и на съда. Нещо повече, в големия брой случаи страните са тези, които са в основата на зададените въпроси. Решенията по всички най-известни дела на СЕО (*Costa v. Enel*, *Van Gend en Loos*, *Cassis de Dijon* и много други) са инспирирани от въпроси, посочени от адвокатите на страните.

В. ОТГОВОРЪТ НА ПРЕЮДИЦИАЛНИЯ ВЪПРОС СЛЕДВА ДА Е ПОЛЕЗЕН ЗА РЕШАВАНЕТО НА ГЛАВНИЯ СПОР

Въпросът на националният съд следва да е формулиран така, че да позволи на СЕО да даде полезен отговор, т.е. отговор, който да е съобразен с предмета на главния спор. Даже и въпросът да не е формулиран правилно или точно, след като питането засяга тълкуването или преценката за валидност на дадена общностна норма, СЕО по принцип следва да се произнесе, като има право да преформулира въпроса, да го допълни, измени и пр. Това право произтича от основната функция на СЕО в производството, която е да съдейства на националният съд за решаването на конкретен реален спор, в интерес на правилното прилагане и еднаквото тълкуване на общностното право на територията на целия ЕС.

Г. ЛИПСА НА ПРЕЮДИЦИАЛНА КОМПЕТЕНТНОСТ

Практиката показва, че в изключителни случаи СЕО може да остави без последствие питането на националният съд и да откаже да се произнесе по него, ако счете, че не са налице условията, за да упражни преюдициалната си компетентност.

Както бе отбелязано, националният съд може да постави преюдициален въпрос само ако такъв му е необходим с оглед решаването на спора, изискващо прилагане на общностното право. Когато не е налице спор или когато към казуса не е приложимо общностното право, СЕО не е компетентен да се произнесе по питането. Така казусът по делата *Foglia v. Novello* от 1980 и 1982 г.¹⁷ дава възможност на Съда да откаже да отговаря на хипотетични въпроси и да постанови, че ако е налице изкуствено кон-

¹⁶ Вж. посочената в предходната бележка под линия информация (т. 22–24).

¹⁷ Решения по дела 104/79[1980], ECR 745 и 244/80[1982] 3045.

струиран казус – с цел да се поиска тълкуване на общностна норма, без да е налице реално съществуващ правен спор между страните, той няма да се произнесе по него, тъй като процедурата по чл. 234 ДЕО не може да се използва, за да предоставя абстрактни съвещателни становища, а за да допринесе за реалното решаване на даден спор. Като всеки останал съд СЕО счита, че е в правото си да прецени компетентността си да се произнесе по дадено дело. По правило СЕО се осланя на преценката на националния съд, но в изключителни случаи си запазва правото за собствена преценка¹⁸.

Други основания за отказ от произнасяне, изтъквани от СЕО (без претенция за изчерпателност) са:

- ирелевантността на поставения въпрос¹⁹;
- неясното формулиране на въпроса, което не позволява на Съда да даде смислен правен отговор²⁰;
- наличието на недостатъчно ясни факти, вследствие на което Съдът не може да приложи съответните правни норми²¹.

В публикуваното през 1997 г. Ръководство за препращане от националните съдилища на преюдициални питання, обобщаващо съдебната практика в материята, самият СЕО признава, че правото му да откаже да даде заключение търпи ограничения. Според него: *Искането за преюдициално заключение от национален съд може да бъде отхвърлено само ако е очевидно, че търсеното от този съд тълкуване на общностното право или преценка за валидността на общностна норма няма връзка с фактите или предмета на основния процес*²².

Д. ХИПОТЕЗИ НА ПОВТОРНО ПИТАНЕ

Важен въпрос, особено за новоприсъединила се държава-членка, е този за практиката относно повторното сезиране на СЕО с преюдициално питане от страна на националните съдилища. Дългогодишната практика на СЕО сочи, че подобни случаи не са често срещани и те се реализират главно в рамките на следните хипотези²³:

а. В случай че вече зададен преюдициален въпрос отново е поставен от друг правораздавателен орган в същата или друга държава, СЕО е възприел практиката да изпрати на препращащия съд въпросното решение, придружено с писмо дали същият

¹⁸ Решение по дело 343/90 DIAS [1992] ECR 1.

¹⁹ Напр. в решението си по делото *Mellicke* от 16.07.1992, C-83/91, [1992], ECR 1, СЕО е отказал да отговори на въпроса, след като националният съд не му е предоставил уточнения относно правните и фактическите обстоятелства по главното дело.

²⁰ В решение по делото *AGS Assedic Pas de Calais v. Dumon & Froment*, 235/95, [1998], ECR 1-4531.

²¹ По делото *Telemarsicabruzzo SpA v. Circostel*, 320-322/90, [1993], ECR 1-393, италиански съд препраща два въпроса, свързани със съвместимостта на националното законодателство относно разпределението на телевизионните честоти с нормите на конкурентното право на ЕС. Тъй като националният съд не предоставя почти никаква информация, свързана с повдигнатите въпроси, СЕО счита, че няма нужда да им отговаря.

²² *ICI v. Colmer*, 264/96, [1998], ECR 1-4695.

²³ Подробно по въпроса вж. **Riechenberg, K.** Note concernant les renvois préjudiciels qui reinterrogent la Cour. – In: Questions actuelles de la procédure préjudicielle. In: *Évolution récente du droit judiciaire communautaire*. Vol. I. Maastricht: EIPA, 1994, 99–112.

поддържа искането си, като при положителен отговор CEO постановява второ решение, потвърждаващо предходното.

б. В случай че преюдициалното решение поставя проблеми относно разбираемост или приложимост, националният съд има право да се обърне повторно към CEO. Според константната практика на CEO националните съдилища имат автономно право да преценят необходимостта или полезността от преюдициалното питане и CEO никога не е отказал да бъде сезиран с такова с мотива, че въпросната общностна норма е ясна. Така CEO има готовност и втори път да отговори по един и същ въпрос на същия препращащ съд, който е преценил, че първият отговор не му е бил полезен за решаването на основния спор.

в. В хипотезите на преюдициално искане, което поставя под въпрос предходно решение или съдебна практика, без националният съд да е повдигнал експлицитно проблема, в константната си практика CEO признава компетентността си да се отклони от предходни свои решения и да се произнесе по различен начин по въпроси, по които вече е постановил решение²⁴.

г. Преюдициалните заключения на CEO не подлежат на обжалване, но в практиката си CEO се произнася по преюдициално искане, което го приканва да ревизира практиката си в дадена област.

д. В изключителната хипотеза (възникнала само веднъж на практика) на преюдициално искане, което атакува действителността на преюдициално решение на CEO, последният е изправен пред необходимостта да отговори на въпроса дали неговите решения, постановени в рамките на преюдициалното производство, са сред актовете на общностните институции, подлежащи на преценка за валидност по смисъла на чл. 234 ДЕО, и дали той самият е компетентен да се произнася по този въпрос. В определението, с което решава делото²⁵, CEO постановява, че не е компетентен да се произнесе по въпроса за валидността на свое преюдициално решение и националният съд няма компетентност да отправи питане в този смисъл. Същевременно CEO отбелязва възможността за националния съд отново да сезира CEO с питане по въпрос, по който вече има постановено решение.

3. ФАКУЛТАТИВНО ИЛИ ЗАДЪЛЖИТЕЛНО ПРЕПРАЩАНЕ

Първичното право установява разграничение между факултативно и задължително препращане от страна на националния съд.

²⁴ Така напр. в делата *Da Costa en Schaake* – 28/62, 29/62, 30/62, *CILFIT* – 283/81, *Molkerei-Zentrale*, 28/67.

²⁵ Определение от 5.03.1986 г. по делото *Wunshe*, 66/85. Националният съд отправя питане относно валидността на преюдициално решение на CEO от 12.04.1984 г., по дело 345/82, в което CEO констатира валидността на регламент на Комисията относно защитни мерки по вноса на гъбени консерви от трети страни. Във второто дело националният съд пита дали решението на CEO не противоречи на общите принципи на общностното право (в случая – правото на страните да бъдат изслушани).

Правилото на ал. 2 на чл. 234 ДЕО установява възможност за всеки национален съд автономно да прецени дали да постави даден правен проблем за тълкуване пред СЕО, без да е необходимо страните по делото да са поискали това – т.нар. *факултативно* препращане. Националният съд следва да обясни защо исканото тълкуване му е нужно за решаването на спора. Горното правило търпи изключение в специфичната област на общностните норми, визирани в чл. 68 ДЕО, относно юрисдикцията, признаването и изпълнението на съдебни решения в областта на свободното движение на хора (визова и имиграционна политика, право на убежище и пр.). В тази сфера препращане на СЕО може да направи само национален съд, чието решение не подлежи на обжалване, т.е. последната инстанция по главното дело. По идентичен начин се процедира и в хипотезата на чл. 35 ДЕС относно актовете на институциите в областта на полицейското и съдебното сътрудничество по наказателни дела. През м. юни 2006 г. Комисията представя пред ЕП, Съвета и СЕО документ COM (2006) 346 final, в който предлага премахване на ограничението за поставяне на преюдициален въпрос от правораздавателните органи от последна инстанция.

Съществува и т.нар. *задължително* препращане, при което националният съд не само има възможност, а е задължен да поиска от СЕО да се произнесе предварително: това са случаите, в които решението на националния съд не подлежи на обжалване (чл. 234, ал. 3 ДЕО). Още от самото начало на прилагането на този принцип възниква дискусия по въпроса **за обхвата и границите на задължението за препращане и за допустимите изключения от принципа**, в която с различни аргументи и тези се включват националните съдилища и СЕО.

Първоначално СЕО разглежда правилото на чл. 234, ал. 3 ДЕО като търпящо съвсем ограничени възможности за дерогация и приема, че задължението на националния съд от последна инстанция да препрати делото на СЕО отпада само ако въпросната общностна норма е била вече предмет на преюдициално тълкуване от СЕО или когато приложението на общностното право е толкова очевидно, че не оставя никаква възможност за съмнение и няма нужда от тълкуване²⁶. През 1964 г. френският Conseil d'Etat (Държавен съвет), действащ като последна съдебна инстанция, отказва да препрати дело на СЕО по силата на чл. 234 ДЕО, позовавайки се на възприетата във френския правов ред доктрина за „acte clair“. Според тази доктрина²⁷, в случай че съдът няма никакво съмнение относно съдържанието или обхвата на международното споразумение по отношение на фактите по делото, въпросът за тълкуване не се поставя изобщо и съдът решава сам делото. Така френските съдилища са първите, които се позовават на принципа на acte clair в хипотези, спадащи в обхвата на общностното право.

²⁶ Така по делото *Da Costa en Schaake* (1963) СЕО постановява, че повдигнатият въпрос (за директния ефект на нормата на чл. 25 ДЕО) е бил вече предмет на решение по делото *Van Gend en Loos* и затова препраща холандския съд към предходното си решение.

²⁷ Доктрината се основава на действащия във френския правов ред принцип, че в случай на проблем във връзка с тълкуването на международни споразумения съдилищата са длъжни да се обърнат към МВНР. Ако тълкуването е безпроблемно, те могат да решат делото.

В продължение на дълги години CEO не възприема ясна позиция към този подход, след което през 1982 г. по делото *CILFIT*²⁸ постановява решение, което се основава на доктрината на *acte clair*, и чрез него идентифицира критериите за въвеждането на този принцип в общностното право. Така в отговор на преюдициалното питане на италианския съд относно задължението за препращане CEO идентифицира три условия, при които не е налице такова задължение, привеждайки следните аргументи:

– Задължението за препращане се основава на сътрудничеството между националните съдилища и CEO и целта му е да гарантира правилното прилагане и еднообразното тълкуване на общностното право, вкл. предотвратяване на различия в съдебните решения по въпроси на общностното право. Според CEO от взаимоотношенията между ал. 2 и ал. 3 на чл. 234 следва, че правораздавателните органи, визиранни в ал. 3, разполагат със същата свобода на преценка, с каквато разполага и всеки друг национален съд, когато отговарят на въпроса дали за решаването на казуса е необходимо решение по въпрос от общностното право. Оттук и липсата на задължение за тях да сезират CEO с въпрос относно тълкуването на общностното право, повдигнат в хода на делото, **ако този въпрос е ирелевантен за решаването на спора.**

– Задължение не е налице и когато в предишни казуси CEO **вече се е произнесъл по повдигнатия правен въпрос**, даже и ако липсва пълно покриване с конкретния спорен въпрос.

– Националният съд от последна инстанция е освободен от задължението за препращане при липсата на каквото и да е съмнение относно начина за разрешаване на повдигнатия въпрос по приложението на общностното право (т.е. принципа на *acte clair*). При това, преди да стигне до това заключение, националният правораздавателен орган следва да се убеди, че разрешението е очевидно и безспорно също и за съдилищата на другите държави-членки, както и за самия CEO.

Подходът на CEO относно принципа на „*acte clair*“ в разглежданото дело е много предпазлив, като съдът използва казуса, за да открие редица специфични характеристики на общностното право и трудности при тълкуването му, като:

– изготвянето на съдебните решения на различните езици на ЕС и необходимостта при тълкуването да се съпоставят различните езикови версии;

– наличието на специфична правна терминология на общностното право, която не съвпада задължително с националната;

– необходимостта от тълкуването на всяка норма в контекста на общностното право в неговата съвкупност, като се държи сметка на целите и еволюцията му.

²⁸ *CILFIT v. Ministry of Health*, 283/81[1982], ECR, 3415. Казусът е следният: ищците, италиански фирми – вносителки на вълна от трети страни, които от 1968 г. заплащат такси за здравна инспекция на вноса съгласно италианското право, твърдят, че италианският закон не е приложим поради регламентацията на въпроса с общностен регламент. Ответникът – Министерството на здравеопазването, поддържа тезата, че регламентът не е приложим, тъй като не се прилага към вълната, която не е визирана в Приложение II към Римския договор. След като делото стига до най-висшата съдебна инстанция в Италия, ищците твърдят, че последната е длъжна да препрати делото на CEO по силата на чл. 234 (3), докато тезата на Министерството на здравеопазването е, че такова препращане не следва да се извърши, тъй като решението е толкова очевидно, че изключва всякаква възможност за съмнение относно тълкуването на регламента. Италианският съд препраща делото с питане относно задължението за препращане по чл. 234, ал. 3 ДЕО.

В крайна сметка позицията на CEO е, че изключенията от принципа за задължителното препращане, закрепен в чл. 234, ал. 3, се свеждат до случаите, в които:

- а) е установено, че повдигнатият въпрос е ирелевантен за разглеждане на делото, или
- б) същият вече е бил предмет на тълкуване, или
- в) правилното прилагане на общностната норма е толкова очевидно, че не остава възможност за никакво разумно съмнение.

4. ПРОЦЕДУРАТА ПО ПРЕЮДИЦИАЛНИТЕ ПРОИЗВОДСТВА

А. ПРЕДСТАВИТЕЛСТВО, ЕЗИК, ПИСМЕНА И УСТНА ФАЗА

Процедурата по постановяване на преюдициално заключение, също както и останалите производства пред CEO, се характеризира с особен мултиезичен режим, съответстващ на мултиезичния ЕС. Наред с това тази процедура разкрива и специфики, произтичащи от характера на производството, което не е производство между страните по делото, а – по общоприетата формула – е производство „от съдия до съдия“.

Принципът на *задължителното представителство* на страните, предвиден в чл. 19 от Устава на CEO, търпи известни модификации, предвидени в чл. 104, § „е“ от Процедурните правила. Установеното правило е, че всяко лице, оправомощено да представлява или да оказва съдействие на страна по главното дело пред националния правораздавателен орган, разполага със същите права и пред CEO. В случай че националните процесуални разпоредби не изискват представителство на страните, последните могат сами да участват в писмената и устната фаза на процеса пред CEO.

Езикът при този вид производство е винаги езикът на националния съд, сезирал CEO, но ако друга държава-членка участва по някакъв начин в производството, тя може да използва официалния си език. Съдиите и генералният адвокат могат да задават въпроси на всички официални езици на ЕС, като вътрешният работен език на CEO е френският.

Процедурата започва с депозирането на искането за преюдициално заключение от националния съд. Секретарят на CEO го докладва на председателя, който определя съдия-докладчик. Секретарят докладва също така делото и на първия генерален адвокат, който от своя страна го разпределя на даден генерален адвокат. Следва превод на молбата на всички официални езици на ЕС, обикновено в рамките на 1 месец. След изготвянето на всички езикови версии решението за препращане се съобщава (нотифицира) на всички заинтересувани страни, визириани в чл. 23 от Устава на CEO (страните по основния процес, държавите-членки, Комисията, както и на институциите – ЕП, Съвет и ЕЦБ), ако въпросът засяга техен акт (уведомлението до държавите-членки е придружено с превод на молбата на съответния официален език). Както бе отбелязано, CEO може при необходимост да преформулира въпроса на националния съд, за да внесе повече яснота по същество.

Заинтересуваните страни разполагат със срок от 2 месеца (срокът е императивен) и 10 дни (допълнителен срок за отдалеченост), за да депозират писмените си съображения. Целта на писмените становища е да се изложи по сбит, но пълен начин аргументацията по застъпваните тези и да се предоставят предложения за отговори по повдигнатите въпроси. В писмените защиты се излагат всички съществени фактически обстоятелства по делото, както и релевантни разпоредби от националното законодателство. Писмените съображения трябва да съдържат правна аргументация, вкл. позоваване на съдебната практика на СЕО. Писмените становища също се превеждат на съдебния език (ако френският език не е съдебният език, то те се превеждат и на френски), след което се съобщават на заинтересуваните лица, визирани в чл. 23 от Устава. Значението на представянето на писмени защиты е голямо поради ограниченото време за устни пледоарии. Естествено, заинтересувано лице, което не е представило писмена защита, има право да бъде изслушано и да отговори устно на писмено поставени въпроси.

Делото преминава задължително пред общото събрание на СЕО, където съдията-докладчик, съвместно с генералния адвокат, формулира предложенията си относно решаващия състав, необходимостта от заключения на генералния адвокат и от провеждането на устна фаза, след което делото се изпраща на съответния състав. По правило между 6 и 8 седмици след общото заседание се провежда устната фаза на процедурата, ако е било направено мотивирано искане в този смисъл. Около 3 седмици преди пледоариите на представителите на страните и на заинтересуваните лица се изпраща докладът на съдията – докладчик по делото, който съдържа описание на правната и фактическата обстановка по делото, посочване на преюдициалните въпроси и на отговорите, предложени в депозираните писмени становища. Устната фаза на процедурата позволява да се дадат кратки отговори на основните аргументи, изложени в рамките на писмените становища, да се отговори на въпроси на Съда и да се изяснят по-задълбочено най-сложните и трудни елементи по казуса.

Освен ако СЕО не е решил друго в рамките на общото заседание, в съдебното заседание се представят писмените заключения на генералния адвокат. Решаващият състав провежда разисквания и се произнася с решение. Независимо от състава на решаващия орган, постановеното решение е във формата на съдебно решение или определение.

Б. ОПРОСТЕНА ПРОЦЕДУРА

Поради непрекъснато нарастващия брой дела по преюдициални питання е предвидена правна възможност за опростена процедура по инициатива на самия СЕО, като използването ѝ на практика е доста разпространено. Правната ѝ уредба се съдържа в чл. 104, § 5 от Процедурните правила на СЕО, които предвиждат в случаите, при които Съдът вече се е произнасял по идентичен на зададения въпрос, или когато отговорът на питането може лесно да се изведе от съдебната практика, или не оставя място за никакво разумно съмнение, СЕО да приключи делото с определение, без из-

слушване на устните пledoарии и представяне на писмено становище от генералния адвокат.

В. УСКОРЕНО ПРОИЗВОДСТВО

Понастоящем нормалната продължителност на едно дело по преюдициално питане е около 20 месеца. С оглед по-бързото решаване на някои дела, през 2000 г. с измененията в процедурните правила на СЕО в чл. 104 bis се въвежда възможност за провеждане на ускорено производство – по искане на националния правораздавателен орган и когато посочените обстоятелства установяват извънредна спешност за произнасяне по въпроса. Независимо че предвижда известно съкращаване на сроковете в сравнение с нормалната процедура, това производство следва същите етапи и по същество не довежда до значително съксяване на времетраенето на процедурата. Неслучайно за 6-те години от въвеждането ѝ тя е била използвана само 1 път (делото C-189/01 *Jippes*).

В момента се обсъждат правни опции, свързани със създаването на бърза процедура по преюдициални въпроси в специфичната сфера на пространството за свобода, сигурност и правосъдие. Необходимостта от въвеждането на реално ускорена процедура в тази област се отбелязва изрично от Европейския съвет в Брюксел от ноември 2004 г., който в заключенията си приканва Комисията, след консултации със СЕО, да представи подходящо за постигане на целта предложение. На практика постигането на поставената цел предполага опростяване и намаляване на етапите на нормалната процедура и в този смисъл е отговорът на СЕО, представен през м. септември и м. декември 2006 г. на председателя на Европейския съвет, материализиран в т.нар. „Документ за размисъл относно разглеждането на преюдициалните въпроси, свързани с пространството на свобода, сигурност и правосъдие“, в който се предлагат две опции за радикално опростяване на действащите процедурни правила във въпросната специфична област.

5. ПОСЛЕДИЦИ ОТ РЕШЕНИЕТО НА СЕО, ПРАВНА СИЛА И ДЕЙСТВИЕ ВЪВ ВРЕМЕТО

А. ПОСЛЕДИЦИ ЗА НАЦИОНАЛНИЯ СЪД, НАПРАВИЛ ПРЕЮДИЦИАЛНОТО ПИТАНЕ

Принципът е, че националният съд е обвързан от решението на СЕО по преюдициалното питане. Според СЕО *решението, с което Съдът се произнася по преюдициален въпрос по тълкуването или действителността на акт на общностна институция, постановява със сила на пресъдено, т.е. на тълкувано или постановено нещо, един или повече въпроси на общностното право и обвързва националния съдия за решаването на главния спор*²⁹.

²⁹ Вж. определение от 5.03.1986 г. по делото *Wunsche*, 69/85, Rec. p. 947.

Прилагането на този принцип означава, че при решаването на главния спор препрещаният съд може да се позовава само и единствено на тълкуването, което е дадено от CEO, като задължението да се съобразява с даденото тълкуване се отнася както до диспозитива на решението, така и до мотивите му³⁰. Принципът е валиден и при отправено питане относно действителността на общностна разпоредба. Националният препрещаш съд, както и всеки друг съд, не следва да прилага общностна норма, обявена за недействителна от CEO, освен при наличието на изрично указание в противен смисъл в решението на CEO. Това не означава, че въпросната норма престава изобщо да произвежда правно действие, какъвто е случаят при съдебното решение по иск за недействителност. Ако CEO реши, че няма данни да се релевира недействителността на нормата – предмет на питането, препрещаният орган следва да приложи нормата при решаването на главния спор, като това задължение е валидно и за всички останали национални или общностни институции и органи.

Б. ПОСЛЕДИЦИ ЗА НАЦИОНАЛНИТЕ СЪДИЛИЩА В ОСТАНАЛИТЕ ДЪРЖАВИ-ЧЛЕНКИ

Тълкуването на CEO има общо действие и е задължително не само за националния съд, направил питането, но и за всички останали национални съдилища. Обратното би обезсмислило основната цел на производството – гарантиране на еднообразното прилагане на общностното право. Даденото от CEO тълкуване има задължителна сила и е неразривно свързано с конкретната общностна норма, която се тълкува. В известен смисъл то става иманентна част от тази норма. Оттук следва, че всяко противно тълкуване от страна на друга юрисдикция би било нарушение на самата тълкувана общностна норма. Тълкуването на CEO е задължително не само за решаването на конкретния спор, а и за всеки правораздавателен орган, който ще прилага нормата, която е била предмет на тълкуване. Затова и всеки правораздавателен орган (даже и действащият като последна инстанция) има възможност да не сезира CEO с преюдициален въпрос по разпоредба, която вече е била обект на питане и на постановено решение по друг казус. Правната сила на постановено решение обаче не е пречка за даден национален съд да сезира CEO с питане по въпрос, който вече е бил предмет на преюдициално решение.

В. ДЕЙСТВИЕ НА РЕШЕНИЕТО ВЪВ ВРЕМЕТО

По своята правна същност решението на CEO за тълкуване по преюдициален спор има констативен характер. То установява смисъла или значението на дадена общностна норма, както и начина, по който би следвало да се прилага от създаването ѝ. Още от самото начало съдебната практика на CEO възприема, че даденото тълкуване се прилага *ab initio*, т.е. че тълкуваната норма следва да се прилага по указания начин даже и

³⁰ Вж. в този смисъл решенията по делата *Benedetti*, 52/76, Rec. p. 163, p. 26, *Bosch*, 135/77, Rec. 855, p. 4.

към правоотношения, възникнали преди решението, постановяващо тълкуването³¹. В някои случаи обаче ретроактивното действие може да има неблагоприятни последици както за правната сигурност като цяло, така и за интересите на правните субекти, които добросъвестно са действали в съответствие с различно тълкуване или преценка за валидност на дадена общностна норма. Затова и поради причини, свързани с правната сигурност, СЕО може в решението си да ограничи ретроактивния ефект на тълкуваната правна норма³².

6. ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ СЕО И НАЦИОНАЛНИТЕ СЪДИЛИЩА. РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА КОМПЕТЕНТНОСТ

Както бе отбелязано, отношенията между националните съдилища и СЕО са отношения на сътрудничество в името на постигането на обща цел, а не отношения на субординация. Все пак, независимо от различните функции на двата вида съдилища в процедурата, понякога твърдението, че техните взаимоотношения са на хоризонтална плоскост, звучи твърде теоретично, тъй като разпределението на компетентността между тях е трудно разграничимо и на практика – с непрекъснато нарастващата роля на СЕО и на общностното право като цяло – тези отношения стават все „по-вертикални“.

Безспорно е, че само националният съд може да се произнася по главния спор и единствено в неговата компетентност е да приложи тълкуваната от СЕО норма към конкретния правен казус. Според константната практика на СЕО последният няма правомощия да прилага общностната норма към конкретния национален казус, нито да тълкува норма на вътрешното право, нито да се произнася по съвместимостта на дадена национална разпоредба с общностното право³³. Това общоприето правило не е винаги лесно за спазване на практика и разпределението на компетентност между общностния и националният съд понякога не е безпроблемно.

От една страна, в случаите, при които СЕО при тълкуването формулира по прекалено общ начин дадени принципи или разпоредби, задачата на националният съд се усложнява, тъй като се налага той да прави преценки и допълнителни разследвания, надхвърлящи обичайната рамка на спора. Затова на практика общата тенденция е, с

³¹ Тази практика продължава и понастоящем. Така напр. в решението си по дело C-453/00 *Kuhne & Heitz*[2004] ECR, I-834 по преюдициално питане от страна на Холандския търговско-промишлен административен съд (*College van Beroep voor het bedrijfsleven*) СЕО, припомняйки задължението на всички институции в държавите-членки да обезпечат спазването на общностното право, потвърждава ретроактивното действие на решенията по тълкуване, като постановява, че общностна норма, която е била вече предмет на преюдициално тълкуване, следва да бъде прилагана от всички държавни органи, даже и към правоотношения, които са възникнали или съществували преди произнасянето на решението по преюдициалното питане.

³² Така напр. в решение по делото *Defrenne*, 43/75, Rec. 455.

³³ Сред многобройните решения в този смисъл вж. решение от 11.06.1992 г. по делото *Sanders Adour*, C-149/91 C-150/91, Rec, p. I-3899, решение от 20.04.1988 г. по делото *Bekaert*, 204/87, Rec., p. 2029.

оглед да бъдат действително полезни за решаването на основния спор, отговорите на СЕО да бъдат все по-изчерпателни и точни, като по този начин стесняват все повече възможностите за самостоятелна преценка на националния съд. Тази хипотеза е налице винаги когато въпросите, поставени от националния съд към СЕО, са толкова изчерпателно формулирани, че фактически отговорът е равнозначен на самото решаване на спора. Следва да се има предвид, че интересът на страните по делото често им диктува да подтикват препращащия орган към много прецизна формулировка на питането. Практиката показва, че като цяло ролята на СЕО се свежда до тълкуване на дадена общностна норма в перспективата на нейното конкретно прилагане във фаза, предхождаща решаването на главния спор от националния съд, като в крайна сметка неговото решение в значителна степен се обуславя от отговора на преюдициалното питане.

От друга страна, понякога самото естество на дадена проблематика е толкова техническо (напр. въпросите на ДДС, общите митнически тарифи и пр.), че изисква изчерпателен отговор от страна на СЕО, при което не остава място за каквато и да е свободна преценка от страна на националния съд.

Самият СЕО понякога лишава националния съдия от възможността да упражни каквато и да е преценка; така е например в случаите, в които в решенията си СЕО дава дефиниции на общностни понятия.

Ясно е, че в случаите, в които общностна норма препраща към разпоредби от националното право, тълкуването на последните е изцяло в компетентността на националния съд. На практика обаче СЕО може да ограничи тази компетентност, като например дефинира общи правила, на които следва да отговаря националната норма, или може даже да фиксира съвсем изчерпателно тези правила.

Следва да се отбележи, че като цяло разпределението на компетентност между националния и общностния съд в рамките на процедурата по чл. 234 ДЕО не е ясно дефинирано: при много голяма степен на свободна преценка от страна на националния съд има опасност да се застраши принципът на еднообразието на общностното право, но от друга страна – не е оправдано заради този принцип СЕО да има възможност да решава сам спорове, които само отчасти са регулирани от общностното право и по отношение на които той не разполага с цялата фактическа и правна информация. Във всички случаи следва да се подчертае голямата сложност и отговорност, пред които е изправен всеки национален съдия в държавите-членки на ЕС, които е призван да прилага не просто и само общностното право или националното право, а разпоредби, представляващи комбинация от двата правопорядъка.

СЪКРАЩЕНИЯ:

- ДЕО** – Договор за създаване на Европейската общност
- ДЕС** – Договор за създаване на Европейския съюз
- ЕО** – Европейска общност/Европейски общности
- ЕП** – Европейски парламент

- ЕС** – Европейски съюз
- ЕЦБ** – Европейска централна банка
- ОВ(ЕО)** – Официален вестник (на Европейските общности)
- СЕО** – Съд на Европейската общност
- ПС** – Първоинстанционен съд
- ЕСР** – European Court Report
- Rec** – Recueil de la Jurisprudence de la Cour de Justice et du Tribunal de Première Instance

Доц. д-р Александър Драгиев

ПРОВЕРКАТА НА ЮРИСДИКЦИЯТА НА МЕЖДУНАРОДНИЯ СЪД НА ООН – СЪЩНОСТ И ПРОЦЕДУРА

Юрисдикцията на Международния съд (МС) на ООН представлява властта му да разгледа и реши отнесено до него дело. МС получава тази власт от съгласието на държавите – страни по делото. Ето защо преди да пристъпи към разглеждането му, Съдът трябва да направи специална проверка дали е налице съгласието на страните му, или с други думи казано – дали има юрисдикция по това дело. Проверката на юрисдикцията е въпрос с общоюридически характер: никой съд не може да разгледа спор, който по една или друга причина не му е подсъден. Очевидно е изключителното значение на проверката на юрисдикцията за съдопроизводството в МС. А от гледна точка на хода на това съдопроизводство във времето проверката е обособена като негов самостоятелен стадий, който при това предшества разглеждането на делото по същество. Той може да бъде окачествен като юрисдикционен, тъй като е посветен единствено на тази проверка.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ПРОВЕРКАТА НА ЮРИСДИКЦИЯТА НА МЕЖДУНАРОДНИЯ СЪД

Нормативното основание на тази проверка е чл. 36, т. 6 от Статута на МС (СтМС): „В случай на спор относно компетентността на съда въпросът се решава от съда“. Проверката на юрисдикцията може да бъде направена и по инициатива на страните по делото, и по инициатива на Съда. Нещо повече, дори и страните да не са оспорили тази юрисдикция, Съдът е длъжен да я провери *proprio motu* (по собствена инициатива, служебно), защото поради някаква причина страните може и да не възразят срещу нея, но въпреки това Съдът да няма компетентност да разгледа съответното дело, което го задължава да го прекрати. И все пак предявяването на възражения от страните е от изключително значение за Съда, защото чрез изразените с тях становища относно юрисдикцията му той увеличава броя и вида на основанията, на които може да прецени тази юрисдикция. Съдът е следвал последователно този подход в практиката си: „Съдът трябва по всяко дело, отнесено до него, да провери дали има юрисдикция да го

разгледа... и възраженията, повдигнати от ответника относно нея, могат да бъдат полезни за изясняване на правната ситуация“¹.

Но Съдът не е обвързан от възраженията на страните. Както вече стана ясно, той сам решава въпроса за юрисдикцията си, което означава, че ако по този въпрос Съдът стигне до заключения, различни от тези на страните, решаващо ще бъде неговото заключение.

При проверката на юрисдикцията на Съда тя се проверява не по принцип, не дали той има юрисдикция по дела от дадена категория, а дали има юрисдикция по конкретното дело, заведено пред него от точно определена държава ищец срещу точно определена държава ответник. Затова и юрисдикцията се преценява конкретно.

II. ОСПОРВАНЕ ЮРИДИКЦИЯТА НА МЕЖДУНАРОДНИЯ СЪД (ПРЕДВАРИТЕЛНИ ВЪЗРАЖЕНИЯ)

1. Отчитайки значението на въпроса за проверката на юрисдикцията си, Съдът му е дал правна уредба в чл. 79 от правилника си. (За отбелязване е, че уредба липсва в Статута на МС.) Всяка от страните по делото може да оспори юрисдикцията на Съда по това дело. Нормалното е този, който оспорва, да е ответникът, защото той има интерес от прекратяването на заведеното срещу него дело, вкл. и поради липса на юрисдикция на Съда по него. Затова и т. 1 на чл. 79 от Правилника на МС (Прав.) посочва изрично ответника като оспорваща страна по делото. Но същевременно тази разпоредба чрез израза „страна, различна от ответника“, допуска, че и другата страна по делото, а това е ищецът, може също да оспорва юрисдикцията на Съда. В практиката му има един пример, когато ищецът е оспорил неговата юрисдикция. Това е делото за монетарно злато (1953–1954 г.), заведено от Италия срещу Франция, Великобритания и САЩ².

Оспорването на юрисдикцията става чрез повдигането от оспорващата страна на възражения срещу тази юрисдикция, които са наречени „предварителни възражения“ в чл. 79 Прав. Наричат се така, защото се повдигат на юрисдикционния, предварителния стадий на процеса. В тази връзка трябва да се подчертае, че квалификацията „предварителни възражения“ се дължи не на факта, че те се отнасят до въпроса за юрисдикцията, а на факта, че се повдигат в предварителния стадий на процеса. Така едно възражение срещу юрисдикцията, ако се повдигне при разглеждането на делото по същество, няма да се нарича „предварително“. Следователно определящото е в кой момент от процеса се поставя едно възражение, а не до кой въпрос се отнася, за да се окачестви като предварително.

Но на юрисдикционния стадий от процеса могат да се повдигат само такива възражения, които според чл. 79, т. 7 Прав. имат „изключително предварителен харак-

¹ Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders of the International Courts of Justice (I. C. J. Reports), 1996, p. 622.

² Ibid., 1954.

тер“, т.е. тези възражения се отнасят единствено до въпроса за юрисдикцията на Съда по даденото дело и съответно нямат никакво отношение към съществуването на делото. Практиката на Съда е показала, че тези възражения биват три вида.

Първият вид е оспорването на правната природа на спора, тъй като при липса на такава той няма да подлежи на решаване с правораздавателни средства, каквото е МС. Съдът е преодолявал възраженията от този тип, като е констатирал, че е изправен пред правен спор, защото страните му стоят на напълно противоположни позиции относно изпълнението или неизпълнението на определени **правни** задължения³.

Вторият вид предварителни възражения атакуват международния характер на правния спор, което би означавало, че той не може да се разглежда от международен съдебен орган. За да се произнесе по тези възражения, Съдът се ръководи от обективен критерий⁴: правната уредба на предмета на спора – дали неин източник са нормите на международното право, или законодателството на някоя от спорещите страни.

Третият вид предварителни възражения представляват твърдения на ответника по делото, че основанието на юрисдикцията на Съда, на което се позовава ищецът, изобщо не съществува или спорът не попада в приложното му поле⁵. Като пример в това отношение могат да се посочат случаите, когато един договор или една декларация за признаване на задължителната юрисдикция на Съда по чл. 36, т. 2 Ст. все още не са влезли в сила, вече са прекратени или не действат поради някаква друга причина. Друг пример е, когато международноправният акт, сочен като основание на юрисдикцията на Съда, е в сила, но не се отнася до конкретния спор. В този случай предварителните възражения най-често се изразяват в позоваване от ответника на такива резерви в своята или на ищеца декларация по чл. 36, т. 2 Ст., които резерви изключват юрисдикцията на МС по конкретния спор. А когато става въпрос за задължителната юрисдикция на Съда по чл. 36, т. 1 СтМС (юрисдикция, основана на сключен преди възникването на спора международен договор, задължаващ страните му да отнасят споровете си до МС), предварителните възражения срещу нея най-често представляват позоваване на разпоредбите на съответния договор, предвиждащи тази юрисдикция, които изключват компетентността на Съда по спорове, чиито страни са се договорили да го решат по друг мирен начин.

Такива са напр. чл. 9 от Конвенцията относно политическите права на жените от 1949 г., чл. 22 от Международната конвенция за ликвидиране на всички форми на расова дискриминация от 1966 г., чл. XII от Международната конвенция за предотвратяване и наказване на престъплението апартейд от 1973 г., чл. 66, т. 3 от Виенската конвенция за правото на договорите между държави и международни организации или между международни организации от 1986 г., която посочва точно мирното средство,

³ Вж. напр. I. C. J. Reports 1963, p. 27; *Ibid.*, 1995, 99–100; *Ibid.*, 1998, p. 314, 315.

⁴ *Ibid.*, 1998, p. 315.

⁵ Така напр. САЩ, като ответник по делото с Иран за петролните сонди в Персийския залив, са оспорили юрисдикцията на МС по това дело с аргумента, че спорът им с Иран не попада в приложното поле на чл. XXI, т. 2 от Договора за дружба, икономически отношения и консулски права от 1955 г. между двете държави, на която разпоредба Иран основава юрисдикцията на Съда (*Ibid.*, 1996, p. 809).

което страните по спора могат да изберат и приложат вместо МС – арбитражната процедура, предвидена в приложението към тази конвенция.

Ако дадено възражение е свързано както с юрисдикцията на Съда, така и със съществуването на делото и поради това няма изключително предварителен характер, то не може да се предяви в юрисдикционния стадий. А ако се предяви тогава, Съдът отлага разглеждането му за стадия на разглеждането на делото по същество. Следователно при възражения с такъв двояк характер определяща е не връзката им с въпросите на юрисдикцията на Съда по съответното дело, а връзката им с въпросите от съществуването му⁶. Пример за такова възражение е това, че даден спор не попада в юрисдикцията на Съда, защото тя е призната само по спорове, възникнали след определена дата, докато конкретният спор е възникнал преди нея. Очевидно е, че тук Съдът трябва да установи кога е възникнал спорът, за да прецени юрисдикцията си, но това би означавало той да навлезе в същността на спора, и по-конкретно – да започне изясняването на фактичката му обстановка, т.е. началото на спора е въпрос, свързан както с юрисдикцията на Съда, така и със съществуването на делото.

Този пример илюстрира защо само възражения, имащи изключително предварителен характер, могат да се разглеждат в юрисдикционния стадий: един съд, включително и международен, не може да допусне при решаването на въпроса за юрисдикцията си да навлезе в същността на делото, тъй като има опасност по този начин да предреши изхода от него, т.е. по повод на решаването на въпроса за юрисдикцията си на практика да реши делото. Напротив, ако Съдът не може да прецени юрисдикцията си, без да навлезе в съществуването на делото, той е длъжен да отложи тази преценка, като приеме, че има компетентност по делото, и да пристъпи към разглеждането му по същество и тогава всъщност да се заеме с изясняването на въпроса за юрисдикцията си.

Значението на предварителните възражения е в това, че доказвайки чрез тях липсата на юрисдикция на Съда по дадено дело, ответникът може да прекрати делото още преди то да е започнало. Очевиден е интересът на ответника от това, тъй като той постига своята цел да се защити срещу заведеното против него дело, без да е необходимо да навлиза по същество в него, за да изложи и докаже позицията си по предмета на спора.

2. При проверката на юрисдикцията си Съдът действа по следния начин:

а) На юрисдикционния стадий ответникът повдига всички свои възражения срещу юрисдикцията на Съда по даденото дело. Член 79, т. 6 Прав. оправомощава Съда да поиска от ответника да предяви всички свои предварителни възражения в този стадий. Явна е ползата от едно такова изискване към ответника, защото на практика това означава той да изчерпи всички свои доводи срещу юрисдикцията още преди да се даде ход на делото по същество.

⁶ Вж. **Rosenne, Sh.** The Law and Practice of the International Court. Dordrecht etc., 1985, 464–465; **Brownlie, I.** Principles of Public International Law. Oxford, 1999, p. 714.

Последиците от изчерпването биха били, че Съдът ще е в състояние в предварителния етап от процеса да прецени дали има юрисдикция, което е и предназначението на този етап, а не да пристъпи към разглеждането на делото при една опасност всеки момент да бъде оспорена компетентността му относно това дело. Задължението на ответника да изчерпи в рамките на юрисдикционния стадий всички свои предварителни възражения позволява на Съда да не допусне никакво оспорване на юрисдикцията му след приключването на този стадий, дори и оспорването да е основателно. И все пак разпоредбата на т. 6 от чл. 79 Прав. не е императивна – Съдът не изисква, а **може** да изиска изчерпването на предварителните възражения, и то когато прецени, че това е необходимо.

Някои от възраженията, повдигнати в юрисдикционния стадий, могат да имат изключително предварителен характер по смисъла на чл. 79, т. 7 Прав., поради което те се разглеждат от Съда в този стадий. Други възражения могат да имат връзка с юрисдикцията, но заедно с това да имат връзка и със съществуването на делото, т.е. това са възражения с предварителен, но не и изключително такъв характер и съгласно т. 7 на чл. 79 тяхното разглеждане се отлага за стадия на разглеждането на делото по съществуване. Съдът е свободен в преценката си дали едно възражение е с двояк характер. Когато направи такава преценка, той оставя това възражение за обсъждане заедно с въпросите от съществуването на делото и приема, че има юрисдикция по него, след което преминава към разглеждането му. Разбира се, по този начин Съдът, знаейки че все още съществуват възражения срещу юрисдикцията, които могат да се окажат основателни, съзнателно поема риска по-късно, вече в стадия по съществуването на делото, да установи, че то не му е подсъдно, и следователно да се наложи да го прекрати. Трета група възражения могат да нямат никаква връзка с юрисдикцията, а да имат такава само със съществуването на делото. Ето защо те също не се разглеждат в юрисдикционния стадий.

В хода на производството в юрисдикционния стадий Съдът, за да може да се произнесе относно юрисдикцията си по дадено дело, налага на всяка от страните му тежестта на доказване на твърденията си по този въпрос. Това означава ищецът да докаже, че Съдът има юрисдикция по това дело, поради което го е отнесъл до него, а ответникът да докаже липсата на такава юрисдикция. Тежестта на доказване на ищеца е по-лека, защото е достатъчно той да докаже само наличието на формално основание за юрисдикцията на Съда, за да приеме той, че има такава по делото. Такива формални основания могат да бъдат заявени и от двете страни по делото с декларации за признаване на задължителната му юрисдикция по чл. 36, т. 2 Ст. или съдържащи се в действащи международни договори, в които участват и двете страни, клаузи, предвиждащи задължителното сезиране на МС с тази категория спорове, към която спада конкретното дело (каквато е хипотезата на задължителната юрисдикция по чл. 36, т. 1 Ст.). Задачата на ответника е значително по-трудна, тъй като той трябва да докаже, че посочените от ищеца основания за компетентността на Съда всъщност не могат да изпълнят тази роля и не пораждаат юрисдикция за него по съответното дело.

Един от най-важните въпроси относно предварителните възражения е въпросът за времевите рамки, в които трябва да се предявят. Правилникът на МС и практиката

му са установили, че предварителните възражения се повдигат в срока, който Съдът дава на ответника за представяне на неговия контрамеморандум (който според чл. 43, т. 2 Ст. е основният писмен документ на ответника), т.е. крайната дата на представяне на тези възражения е датата на контрамеморандума. Предварителните възражения могат да се предявят отделно от контрамеморандума и преди него, но много често ответниците са ги предявявали едновременно с контрамеморандума, като са ги включвали в текста му, обединявайки по този начин в него позицията си по предмета на делото и тези възражения.

Щом предварителните възражения трябва да се представят в срока за представяне на контрамеморандума на ответника, това означава, че те могат да се представят едва след представянето на меморандума на ищеца (основният писмен документ на тази страна в производството пред МС според чл. 43, т. 2 Ст.). Обяснението за това е, че с меморандума си ищецът излага позицията си по предмета на делото, включително и по въпроса за юрисдикцията на Съда, а ответникът не може да направи своите възражения срещу тази юрисдикция, без да познава позицията на ищеца. По същия начин и на самия МС му е необходимо да бъде запознат с тази позиция на ищеца, за да прецени дали има юрисдикция.

Производството по разглеждането на предварителните възражения в юрисдикционния стадий бива писмено и устно (чл. 43, т. 1 Ст.). В писменото производство се представя самото предварително възражение в писмена форма, каквото е изискваното на чл. 79, т. 1 Прав., като то трябва да бъде съпроводено с изложение на фактите и правните норми, на които се базира, както и със списък на документите в негова подкрепа. Устното производство представлява изслушването от Съда в открито заседание на педоариите на страните по въпроса за юрисдикцията.

б) След приключването на производството по предварителните възражения в юрисдикционния стадий Съдът се произнася с решение. Ако намери предварителните възражения за основателни и съответно установи, че няма юрисдикция, Съдът постановява решение в този смисъл и прекратява делото на това основание. Ако обаче Съдът установи, че има юрисдикция и поради това отхвърли предварителните възражения, той постановява решение в този смисъл и дава ход на делото за разглеждането му по същество. Следователно юрисдикционният стадий приключва с решение, което има правния статус изобщо на решение на МС: трябва да бъде мотивирано, окончателно е и не подлежи на обжалване, задължително е само за страните по делото, и то само доколкото са страни по това дело.

в) В стадия на разглеждането на делото по същество е възможно отново да се постави въпросът за юрисдикцията на Съда. Това може да стане по два начина. Първият е представянето на възражения с предварителен, но не изключително такъв характер, т.е. с двояк характер, които като такива или са били отложени за разглеждане от юрисдикционния стадий в стадия по същество, или изобщо не са били повдигнати там. Вторият начин представлява предявяването на възражения с изключително предварителен характер, които поради това е можело да се поставят в юрисдикционния стадий, но ответникът не го е направил, а ги използва едва в хода на делото по съ-

щество. Разновидност на тази втора хипотеза е случаят, когато страните по делото се споразумяват предварителните възражения на ответника да бъдат разгледани не в юрисдикционния стадий, а в стадия по съществуването на делото. Този случай е специално предвиден в т. 8 на чл. 79 Прав., която задължава Съда да изпълни това споразумение, т.е. да „прехвърли“ предварителните възражения – негов предмет, към съществуването на делото.

Във връзка с тази втора хипотеза трябва да се отбележат две обстоятелства. Първото е, че всички възражения, представени в стадия, когато делото се разглежда по същество, се наричат само „възражения“. Това се отнася и за тези възражения, които поради изключително предварителния си характер биха могли да се повдигнат в юрисдикционния стадий и съответно тогава щяха да се нарекат „предварителни възражения“.

На второ място, не би било логично Съдът да допусне в стадия по същество да се поставят възражения с изключително предварителен характер, които могат да се поставят в юрисдикционния стадий и чието естествено място е там. Вярно е, че както се посочи вече, според чл. 79, т. 6 Прав. Съдът може да изиска изчерпването в юрисдикционния стадий на всички предварителни възражения. Но това е право, а не задължение на Съда, поради което няма пречка той да разгледа възражения с изключително предварителен характер и в стадия по същество. Наистина това крие опасността да се наложи прекратяването на делото поради липса на компетентност дори тогава, когато Съдът вече е навлязъл в същността му, при положение че тази липса е можела да се установи още в юрисдикционния стадий. Но Съдът е приел тази опасност, предпочитайки да даде възможност въпросът за юрисдикцията да се повдигне във всеки момент от производството, с цел да се избегне една друга опасност – да се реши дело, по което Съдът няма компетентност.

Когато в стадия на разглеждане на делото по същество се повдигнат възражения срещу юрисдикцията, според чл. 79, т. 3 Прав. Съдът спира това разглеждане и възобновява юрисдикционния стадий, тъй като въпросът, който трябва да реши (за юрисдикцията си), е предмет на този етап от процеса. Сега обаче този въпрос се преценява на основата на факти и констатации, свързани със същността на делото, защото процесът се намира в тази си част. Ако установи, че няма юрисдикция, Съдът постановява решение, с което прекратява делото на това основание. Ако обаче установи, че има юрисдикция, възобновява разглеждането на съществуването на делото оттам, където го е спрял.

III. ОСОБЕНИ СЛУЧАИ НА ПРОВЕРКА НА ЮРИСДИКЦИЯТА НА МЕЖДУНАРОДНИЯ СЪД

Тези особени случаи са два: проверка на юрисдикцията на МС в случай на специално споразумение и такава проверка в случай на приложение на принципа *forum prorogatum*.

1. Специалното споразумение, така както то е уредено в чл. 36, т. 1 СтМС, е такова основание на юрисдикцията на Съда, когато страните по един спор се договорят конкретно и изрично за неговото отнасяне до Съда. Това споразумение е специално, защото: 1) се сключва по повод на един конкретен, точно определен спор; 2) сключва се, след като спорът вече е възникнал, т.е. той е реално съществуващ, а не евентуален, хипотетичен спор в бъдещето, който може да възникне, а може и да не възникне; 3) има само един предмет – предаването на спора на МС за решаване. Така това специално споразумение става източник на юрисдикцията на Съда относно този спор.

Проверката на юрисдикцията на МС, когато нейно основание е специалното споразумение, се характеризира с три особености.

Първата е, че между двете страни по делото няма никаква процесуална разлика от гледна точка на предварителните възражения. В дело, заведено чрез специално споразумение, няма нито ищец, нито ответник. Всяка от страните му представя и меморандум, и контрамеморандум, като и на двете страни се дава един и същ срок, в който да представят меморандумите си, респ. контрамеморандумите си, и съответно един и същ срок за представяне на предварителните им възражения, ако имат такива. Следователно възможността за атакуване на юрисдикцията на Съда съществува и тогава, когато тя се основава на специално споразумение и затова би трябвало да е безспорна.

Втората особеност е, че тук много по-рядко, в сравнение с делата, заведени на основание на задължителната юрисдикция на Съда, се оспорва юрисдикцията му по конкретното дело. Обяснението за това е, че специалното споразумение се сключва конкретно за всеки конкретен спор, който страните му искат да отнесат до МС. Естествено, че ако една от страните по спора не е съгласна с решаването му от Съда, най-лесният начин да се защити от това е да откаже да сключи специално споразумение. И все пак възможно е да се наложи на някоя от страните по делото да повдигне предварителни възражения, напр. ако другата страна при тълкуването на юрисдикцията на Съда нарушава специалното споразумение.

Третата особеност се отнася само до хипотезата, когато Съдът по собствена инициатива прави проверка на юрисдикцията си. Тук той проверява не толкова има ли съгласие на страните по спора, тъй като за него той съди от наличието на специалното споразумение, представляващо нарочен договор, единственото предназначение на който е сезирането на Съда. При тази хипотеза Съдът проверява такива въпроси, като напр. валидността на специалното споразумение като договор или дали не е сезиран в нарушение на специалното споразумение (напр. ако това споразумение посочва

конкретен срок, в който трябва да стане сезирането, а в действителност страните по спора са се обърнали към Съда след този срок), или даже дали спорът – предмет на този договор, подлежи изобщо на решаване от международен съдебен орган.

2. Практиката на МС обаче познава и възможността дадено дело да бъде заведено и без да е сключено между страните му специално споразумение, макар че и тогава МС може да разгледа и реши делото само ако и двете му страни са дали съгласие за това. При тази хипотеза основанието на юрисдикцията на Съда е принципът *forum prorogatum* и това е вторият особен случай на проверка на юрисдикцията му. Спецификата на проверката тук се предопределя от специфичния начин, по който страните по делото изразяват своето съгласие с юрисдикцията на Съда при действието на този принцип.

2.1. Принципът *forum prorogatum* възниква още в римското право, като понастоящем е възприет във вътрешното право на редица държави⁷. Според обичайното си значение в това право *forum prorogatum* представлява разширяване, по споразумение между страните по даден спор, на вече съществуващата юрисдикция на един съд по този спор, така че тя да обхване и тези негови аспекти, които иначе не биха попаднали под юрисдикцията на този съд⁸. В международното правосъдие обаче *forum prorogatum* има по-широк смисъл, отколкото във вътрешното право. В международното правосъдие този принцип означава не просто разширението на една вече съществуваща юрисдикция на съд, а служи като основание на юрисдикцията на МС относно такъв спор, по който иначе Съдът няма никаква юрисдикция⁹.

Нито в Статута, нито в Правилника на МС има изрична правна уредба на принципа *forum prorogatum*. Но заедно с това няма и забрана за неговото прилагане, което на практика означава, че няма забрана за завеждането на дело пред МС на основание на този принцип. Нещо повече – в Статута и Правилника няма разпоредба, задължаваща завеждащата делото страна да посочи изрично правното основание на юрисдикцията на Съда по това дело. Напротив, чл. 38, т. 2 Прав. позволява ищецът при завеждането на делото да посочи това правно основание само „дотогава, доколкото му е възможно“. Точка 5 на чл. 38 очевидно също има предвид принципа *forum prorogatum*, макар и да не го назовава изрично: според тази разпоредба искът може да бъде подаден и без да е налице насрещното съгласие на ответника, което е същността на принципа *forum prorogatum*. Още повече, че разпоредбата допуска това съгласие да бъде както изрично изразено, така и само демонстрирано, показано¹⁰.

Юриспруденцията на Съда илюстрира, че завеждането на делата на основание на *forum prorogatum* става чрез подаване на писмена молба (иск) от една от страните по

⁷ Вж. **Rosenne, Sh.** Op. cit., p. 345.

⁸ За юридическото съдържание на принципа *forum prorogatum* вж. изказването пред VI (Юридически) комитет на Общото събрание на ООН на тогавашния председател на МС, в което той специално е направил анализ на този принцип в юриспруденцията на Съда (Yearbook of the International Court of Justice, 1996–1997, p. 217).

⁹ Вж. **Brownlie, I.** Op. cit., p. 724; **Cassese, A.** International Law. Oxford, 2005, p. 285.

¹⁰ Чл. 38, т. 5 ПравМС гласи: „Когато държавата ищец възнамерява да обоснове юрисдикцията на Съда със съгласие, което все още не е дадено или показано от държавата, срещу която се подава искът...“.

спора. Този иск има две функции. Първата е, че чрез него подалата го страна изразява изрично, в писмена форма, съгласието си спорът да бъде разгледан и решен от Съда. Втората функция е, че чрез иска си ищецът все едно, че отправя едно предложение до другата страна по спора за решаването му, което тя е напълно свободна както да приеме, така и да отхвърли. Ако страната ответник приеме, с това всъщност тя дава съгласието си делото да бъде решено от Съда. Така Съдът ще разполага и с двете необходими съгласия – на ищеца и на ответника, за своята юрисдикция.

Следователно и при хипотезата на *forum prorogatum* юрисдикцията на Съда се основава на съгласието на държавите – страни по делото, както при всеки друг случай на юрисдикция на МС. Специфичното е само в начина на изразяване на съгласието – завеждащата делото страна изразява това съгласие чрез самия иск, с който сезира Съда, а другата страна изразява своето съгласие в един по-късен момент след сезирането му, по повод и в отговор на иска. А с изразяването на тези две съгласия страните по спора все едно, че сключват специално споразумение за отнасянето му до Съда¹¹. Що се отнася до него, той може да приеме, че има юрисдикция по съответния спор едва когато дойде и съгласието на ответника. Това положение е изрично регламентирано в т. 5 на чл. 38 ПравМС, според която той няма право да извършва никакви процесуални действия, когато делото е заведено при условията на *forum prorogatum*, освен ако и докато ответникът не изрази съгласие по някакъв начин с юрисдикцията на Съда. С оглед на изложеното дотук юрисдикцията в случай на *forum prorogatum* може да бъде определена като „отложена юрисдикция“: доколкото съгласието на ответника идва в един по-късен момент – едва след завеждането на делото от ищеца, то и юрисдикцията на Съда по него се създава тогава – **след** завеждането на делото¹². (Това е разликата между отложената юрисдикция и всички други случаи на признаване на юрисдикцията на МС, включително и на основание на специално споразумение, когато това признаване става преди завеждане на делото.)

Веднъж дадено, съгласието на ответника поражда две правни последици. Първата е, че то има ретроактивно действие – все едно, че Съдът е имал юрисдикция по този спор още преди сезирането си с него. Втората последица е, че веднъж дал своето съгласие, ответникът повече не може да го оттегли.

2.2. В международното правосъдие принципът *forum prorogatum* започва да се прилага още от Постоянния съд за международно правосъдие (ПСМП) на Обществото на народите, който е исторически първият международен съдебен орган. Така напр. в решението си по делото за правата на малцинствата в Горна Силезия ПСМП заявява, че „приемането от една държава на юрисдикцията на Съда по дадено дало не изисква спазването на никакви формалности, например предварителното сключване на спе-

¹¹ Макар и дадени по различно време и по различен начин, съгласията на ищеца и на ответника представляват две насрещни волеизявления с едно и също съдържание и един и същ предмет, което отговаря на един от начините за сключване на международен договор според чл. 2, т. 1, б. „а“ от Виенската конвенция за правото на договорите от 1969 г., а именно сключването на договор под формата на два или няколко свързани помежду си документа.

¹² Вж. **Brownlie, I. Op. cit.**

циално споразумение¹³. Напротив, според ПСМП съгласието на страните по даден спор може да бъде изразено както чрез нарочна декларация за това, така и изведено от действия, демонстриращи това съгласие¹⁴.

В юриспруденцията си сегашният Международен съд на ООН е приложил принципа *forum prorogatum* още в първото си дело – делото за инцидента в пролива Корфу. Ответникът – Албания, не е признала юрисдикцията на Съда преди сезирането му, а самото сезиране става от Великобритания с иск, като съгласието на Албания с юрисдикцията му е дадено по-късно, след завеждането на делото. От едно писмо до секретаря на МС, в което албанското правителство е изразило съгласието си спорът да бъде разгледан от Съда, той е направил заключението, че е налице „доброволното и безспорно приемане на юрисдикцията на Съда“ от Албания¹⁵. В това дело, обсъждайки въпроса за юрисдикцията си, и в частност начина, по който страните му са дали съгласието си за нея, МС е отбелязал, че „подавайки своя иск, правителството на Обединеното кралство е дало на албанското правителство възможност да приеме юрисдикцията на Съда“ и че „няма пречка приемането на юрисдикцията да стане чрез две отделни и последователни действия, вместо съвместно и предварително от страни-те чрез специално споразумение“¹⁶.

Макар още първото дело на МС да е заведено на основание на отложената юрисдикция, за пръв път терминът „*forum prorogatum*“ е употребен през 1952 г. по делото между Великобритания и Иран за Англо-иранската петролна компания, като при това Съдът точно формулира какво съдържание влага в него: „принципът *forum prorogatum* би трябвало да се основава на някакво поведение или някакво заявление на правителството на Иран, което да включва елемент на съгласие с юрисдикцията на Съда“¹⁷.

Този цитат илюстрира и отношението на МС към формата, в която трябва да бъде изразено съгласието на ответника с юрисдикцията му в случай на *forum prorogatum*. За Съда тази форма и моментът на изразяване на съгласието са ирелевантни, което се дължи и на обстоятелството, че нито Статутът, нито Правилникът на МС изискват някаква специална форма за това съгласие. Ето защо всеки път, когато е бил изправен пред хипотезата на отложена юрисдикция, Съдът се е интересувал единствено дали е налице съгласието на ответника, като това съгласие трябва да бъде дадено по „недвусмислен, доброволен и безспорен начин“, както казва самият МС¹⁸. При това е без значение дали съгласието е изразено изрично или мълчаливо, подразбиращо се от конклюдентни действия на ответника.

В практиката на Съда изричното съгласие е намирало външно проявление в документи, изхождащи от ответника, а мълчаливото – в конкретното му фактическо поведение в хода на делото. Например по делото за инцидента в пролива Корфу Съдът на-

¹³ Rights of Minorities in Upper Silesia (Minority Schools), Judgment № 12, 1928, P. C. I. J., Series A, № 15, p. 23.

¹⁴ Ibid., p. 24.

¹⁵ I. C. J. Reports 1947–1948, p. 27.

¹⁶ Ibid., p. 28.

¹⁷ I. C. J. Reports 1952, p. 114.

¹⁸ Вж. Yearbook of the International Court of Justice... (op. cit.), p. 231.

мира съгласието на ответника Албания с юрисдикцията си както в едно писмо на правителството ѝ до секретаря на МС¹⁹, така и в един неин писмен отговор по смисъла на чл. 43, т. 2 СтМС, представен в хода на съдебното производство²⁰. По делото за компанията „Барселона Трекшън“ МС е извел съгласието на държавата ответник Испания за юрисдикцията си от нейната позиция по този въпрос, изразена в дипломатическата кореспонденция между страните по спора, и особено от нотите, разменени от м. май 1957 г. до м. февруари 1958 г.²¹

А по делото *Айя де ла Торе*, Съдът е извел съгласието на ответника Перу с юрисдикцията си от самото му поведение – той е участвал в разглеждането на делото по същество, без да възрази срещу постановеното по него съдебно решение. Според Съда едно такова поведение е достатъчно, за да се признае чрез него юрисдикцията му²². И по делото на Босна и Херцеговина срещу бивша Югославия относно прилагането на Конвенцията за геноцида от 1948 г. ищецът се е позовал на поведението на ответника като доказателство за твърдението си, че Съдът има юрисдикция по това дело, освен на други основания, и по силата на принципа *forum prorogatum*. Аргументите на ищеца за това твърдение са, че ответникът Югославия е подала молба до МС да наложи временни мерки за защита на права, претендирани от нея, което според Босна и Херцеговина е израз на съгласието на Югославия да се ангажира с процеса²³.

2.3. И в случай на *forum prorogatum* Съдът е длъжен да провери сам, по собствена инициатива юрисдикцията си. Същността на тази проверка е той да намери съгласието точно на ответника, доколкото съгласието на ищеца е заявено експлицитно в самата искова молба. Конкретно казано, задачата на проверката е Съдът, независимо от твърденията на ищеца, да установи, че от страна на ответника е изразена воля, която има качеството на признаване на юрисдикцията на Съда по делото. При това той е длъжен да се убеди, че признаването е недвусмислено, доброволно и безспорно. Необходимо е специално да се отбележи, че отговорността на МС за прецизността на проверката на юрисдикцията му е особено голяма, когато той трябва да изведе съгласието на ответника от самото му фактическо поведение.

Когато Съдът констатира, че има юрисдикция на основание на принципа *forum prorogatum*, той образува делото, за което е сезиран от ищеца, и пристъпва към разглеждането му. Обратно – ако констатира, че няма юрисдикция, защото не е намерил съгласието на ответника, Съдът отхвърля иска на това основание.

¹⁹ I. C. J. Reports 1947–1948, p. 27.

²⁰ Ibid., 1949, p. 25.

²¹ Ibid., 1964, p. 36.

²² Ibid., 1951, p. 78.

²³ Ibid., 1996, 620–621.

Проф. д-р Красимира Средкова

ПРИЛАГАНЕ НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ТРУДОВОПРАВНИ НОРМИ – ВЪТРЕШЕН И МЕЖДУНАРОДЕН КОНТРОЛ

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА

1. В съвременния сложен и динамичен свят едва ли има по-универсален проблем от проблема за човешкия труд като основен общественно-икономически фактор, като основно средство за постигане на социалната сигурност на гражданите и като основен критерий за определяне на мястото на човека в обществото. Затова правното регулиране на отношенията, свързани с човешкия труд, е един от показателите за демокрацията и хуманизма на всяка съвременна правна система и на международната общност.

Правната уредба на трудовите отношения в България исторически възниква в началото на XX век с развитието на капитализма и утвърждаването на капиталистическите производствени отношения. Тя е резултат от борбите на трудещите се и представлява извоювана отстъпка от буржоазната държава и постижение на работническата класа. Редица от първоначално установените стандарти са сравнително високи, някои от тях са запазени и досега в действащото трудово законодателство. Под натиска на работническите борби правната уредба постепенно се разширява и получава особено развитие след Втората световна война¹.

Трудовото законодателство е главното средство за закрила на труда. То съдържа редица интересни правни решения, които го нареждат сред най-прогресивните съвременни законодателства за закрила на човешките права изобщо, и е съизмеримо със законодателствата на развитите европейски държави.

2. Закрилата на живота, здравето и работоспособността и уважаването на достойнството на човека в труда отдавна са надхвърлили националните граници на отделните държави. Затова правното регулиране на отношенията във връзка с полагане-

¹ Вж. **Ошанов, Р.** Правната закрила на труда в България. С., 1943, 35–44; **Янулов, Ил.** Трудово право. С., 1946, 26–93, 336–343; **Янулов, Ил.** Трудово право и социално законодателство. С., 1946, с. 123, 204–206, 212, 268–270; **Радоилски, Л.** Трудово право. Историческо развитие. С.: НИ, 1957, 187–188; **Златинчев, Й.** Борбата за трудово законодателство в България 1878–1944. С.: Профиздат, 1962, 12–13; **Мръчков, В.** Основни тенденции в развитието на трудовото право след победата на социалистическата революция. – Правна мисъл, 1984, № 5, 50–64; **Мръчков, В.** Развитие на трудовото право. – Във: Развитие на социалистическото право в България. С.: НИ, 1984, 280–309; **Мръчков, В.** Новият Кодекс на труда и развитието на трудовото право. – Правна мисъл, 1986, № 4, 19–34; **Mrachkov, V.** International Encyclopedia of Labor Law. Bulgaria. Deventer-Boston: Kluwer Law and Taxation, 1995, 32–42.

то на труда не се ограничава в пределите на отделните държави, а има своите световни и регионални измерения. Съобразяването на вътрешните законодателства с тях е показател за съпричастността на народите и държавите към общочовешките ценности².

България традиционно е активен член на международната общност в областта на правното регулиране на трудовите отношения. Тя е една от първите държави, приети в Международната организация на труда (МОТ) след нейното учредяване, добронамерен и деен участник в нейната дейност. България е европейска държава със стари традиции и култура, която желае да заеме своето място в новите европейски структури. Затова сред другите изисквания, на които тя трябва да отговори, е съобразяването с международните стандарти и стандартите на правото на Съвета на Европа (СЕ) и на Европейския съюз (ЕС) в българското трудово законодателство и тяхното прилагане в българската практика.

3. Разширяването на международното общуване и на международните стандарти в правното регулиране в различните области на обществения живот ни най-малко не намалява значението на националното законодателство. То е основният инструмент за закрила на трудовите права на гражданите. В него преди всичко са установени условията и редът за упражняване на тези права. Него най-вече познават гражданите и на него основават своите претенции, когато правата им са нарушени или застрашени от нарушаване.

Правното регулиране на трудовите отношения се осъществява главно чрез нормативните актове, издавани от различни държавни органи. Те имат характер на минимални стандарти за закрилата на труда. По-благоприятни от установените за работниците и служителите условия могат да бъдат установявани по реда на колективното трудово договаряне. Най-висока правна закрила може да бъде постигната чрез индивидуални споразумения между страните по трудовите правоотношения.

Наред с националния, за регулирането на трудовите отношения важно значение има международният правопорядък. Негова основа е международното трудово право. На основни въпроси на неговото прилагане и контрола за спазването му е посветено това изложение.

4. Както е известно, международно е правото, което има международни източници³. То се състои от материални правила, създадени на международно равнище, както и от процедурни правила за тяхното приемане и прилагане. Международното

² Вж. **Янулов, Ил.** Прилагане на международното трудово право (тълкуване, ревизия, денонсиране, контрол и санкции). – Във: Годишник на Университета „Св. Кл. Охридски“. Юридически факултет. Т. XXXVII. 12.1941/1942. С., 1942; **Янулов, Ил.** Социологичен и правен анализ на международното трудово законодателство. – Във: Годишник на Държавното висше училище за финансови и административни науки. Т. II. 1941/1942. С., 1942; **Янулов, Ил.** Международното трудово право и международните конвенции и рекомендации на труда. – Във: Годишник на Университета „Св. Кл. Охридски“. Юридически факултет. Т. XXXVIII. 1942/1943. С., 1943; **Мръчков, В.** Българското трудово законодателство и международните трудови конвенции и препоръки. С.: НИ, 1978; **Мръчков, В.** Международно трудово право. С.: Сиби, 2000.

³ Така **Мръчков, В.** Международно трудово право, 43–55; **Valticos, N., G. von Potobski.** International labour law. 2nd ed. Deventer-Boston: Kluwer Law and Taxation Publishers, 1995, p. 17.

право отразява волята на международните организации или общата воля на определени държави.

Най-често международното трудово право се свързва с актовете на МОТ. Това е обяснимо с огромната роля на тази специализирана организация на Организацията на обединените нации (ООН) за закрилата на труда, включително чрез създаване на международни трудови стандарти. Тя ще продължава и занапред да бъде носител на прогресивния дух в трудовото право. Затова нейните актове трябва добре да се познават и спазват. Затова и ще отделя внимание главно на тези актове. Това е още по-необходимо в съвременните условия, когато в България по-специално се очертава една тенденция на подценяването и противопоставянето им с актовете на правото на ЕС.

В същото време не бива да се забравя, че освен актове на МОТ, източници на международното трудово право са и други актове, със свое специфично значение за закрилата на наемния труд. Ето защо те също трябва да се познават добре и правилно да се прилагат. Познаването на техните специфични особености е важно както за инкорпорирането им във вътрешното право, така и за прилагането им и контрола за тяхното спазване.

5. Според произхода и приложното им поле се различават универсални и регионални международни **източници** на трудовото право⁴.

а. Универсални са международните източници на трудовото право, приети от универсални международни организации – организации, които обединяват държави от целия свят като ООН, МОТ, Световната здравна организация (СЗО) и др. Тези актове се прилагат в целия свят. Чрез тях се установяват международноправни задължения за държавите и другите субекти на международното право.

От универсалните международни *актове на ООН* специфично значение за трудовото право имат няколко акта. Такъв е преди всичко Уставът на ООН, предвиждащ в своя чл. 3 поощрение и развитие на уважението към правата на човека, което се постига и чрез международното регулиране на условията на труда. Важна е също гл. IX, с която е създаден и в която са уредени функциите на Икономическия и социален съвет.

Голяма е групата актове на ООН, посветени на човешките права. Сред тях трябва да бъде откритоена Всеобщата декларация за правата на човека от 1948 г., която макар и само тържествена декларация с морално значение, прогласява сред основните права на човека и универсални човешки ценности правото на социална сигурност, правото на труд, правото на трудово възнаграждение и др. Може би най-ясно е определено значението на декларацията в нейния преамбюл, който посочва, че тя следва да служи като „общата мяра, към постигането на която трябва да се стремят всички народи и държави“⁵. Основателно някои автори приемат, че съдържащите се във Всеобщата

⁴ Вж. **Мръчков, В.** Международно трудово право, 59–69; **Valticos, N., G. von Potobski.** Op. cit., 49–82.

⁵ Вж. по-подробно за този акт **Робъртсън, А. Х., Дж. Г. Мерилс.** Правата на човека в света днес. С.: Юриспрес, 1994, 32–35 (превод от английски); **Янков, Ал.** Всеобщата декларация за правата на човека и развитието на съвременното международно право. – Във: Юридически сборник на БСУ. Т. IX. Бургас, 1998; **Средкова, Кр.** Всеобщата декларация за права-

декларация за правата на човека права се превръщат в обичайно право, а самата декларация – в акт, определящ общопризнати принципи на съвременното международно право⁶.

Специално внимание трябва да бъде отделено и на Международния пакт за икономически, социални и културни права (МПИСКП) от 1966 г.⁷ Той е многостранен нормативен международен договор, подлежащ на ратификация и пораждащ определени задължения за държавите – страни по него. Основното съдържание на пакта е свързано със закрилата на труда (чл. 6–10, чл. 12). Към него трябва да се добави Международният пакт за граждански и политически права от с. г.⁸, който в чл. 8 забранява принудителния труд и определя съдържанието на понятието „принудителен труд“, а в чл. 22 признава правото на сдружаване, вкл. професионално. Неразделна част от пакта е Първият факултативен протокол, който урежда правото на индивидуални жалби пред Комитета по правата на човека при ООН⁹.

Към тези три основни общи актове на ООН следва да се добавят и няколко актове по специални въпроси, които включват в своя предмет на уредба и въпроси на трудовите отношения. Такива са Конвенцията за статута на бежанците от 1951 г. – относно еднаквото третиране на бежанците в трудовата заетост; Конвенцията за статута на лицата без гражданство от 1954 г., уреждаща същите въпроси относно лицата без гражданство; Конвенцията за премахване на всички форми на расова дискриминация от 1965 г., която забранява дискриминацията в труда и признава правото на професионално сдружаване, и др.

Универсални са и *актовете, приемани от МОТ* като специализирана организация на ООН¹⁰. Те могат да бъдат обединени в няколко групи.

Едната група включва уставни актове на МОТ. Такива са Уставът на МОТ (УМОТ), Филаделфийската декларация от 1944 г. и Декларацията за основните принципи и права в труда от 1998 г. Уставът на МОТ определя основните форми и ред за осъществяване на нормотворческата дейност на организацията, основните принципи в нейна-

та на човека и правото на социална сигурност. – Съвременно право, 1999, № 1, 18–29; **Сталев, Ж.** Петдесет години Всеобща декларация за правата на човека. – Юридически свят, 1999, № 1, 153–154; **Мръчков, В.** Международно трудово право, 87–89; **Kittner, M.** Allgemeine Erklärung der Menschenrechte. – In: **Däubler, W., M. Kittner, Kl. Lörcher.** Internationale Arbeits- und Sozialordnung. Köln: Bund-Verlag, 1990, 115–118.

⁶ Така **Робъртсън, А. Х., Дж. Г. Мерилс.** Цит. съч., 253–260; **Бургентал, Т., Ст. Александров.** Международно право по правата на човека. С.: ЦИД, 1997, 29–32; **Янков, Ал.** Цит. съч., 13–14, 19–25.

⁷ Подробно за значението на този пакт вж. **Мръчков, В.** Международноправната закрила на икономическите и социалните права и тяхното осъществяване в България. – Международни отношения, 1988, № 10, 15–27; **Мръчков, В.** Международно трудово право, 89–91; **Робъртсън, А. Х., Дж. Г. Мерилс.** Цит. съч., 253–260; **Kittner, M.** Internationaler Pakt über wirtschaftliche, soziale und kulturelle Rechte. – In: Internationale Arbeits- und Sozialordnung, 128–131.

⁸ Вж. и **Мръчков, В.** Международно трудово право, 91–94; **Kittner, M.** Internationaler Pakt über bürgerliche und politische Rechte. – In: Internationale Arbeits- und Sozialordnung, 122–126.

⁹ За този протокол вж. **Робъртсън, А. Х., Дж. Г. Мерилс.** Цит. съч., 64–86.

¹⁰ Вж. **Янулов, Ил.** Компетенция на Международната организация на труда. – Във: Годишник на Софийския университет. Юридически факултет. Т. XXXI. 10.1935/1936; **Мръчков, В.** Ролята на Международната организация на труда за закрилата на труда. – Закон, 1994, № 2; **Мръчков, В.** Международно трудово право, 69–86; **Adamy, W., M. Ribke, Kl. Lörcher.** Einleitung zum Recht der Internationalen Arbeitsorganisation. – In: Internationale Arbeits- und Sozialordnung, 147–188.

та дейност и международния контрол за спазване на нейните конвенции и препоръки. Филадельфийската декларация за целите и задачите на МОТ прогласява новите идеи в дейността на организацията след Втората световна война, задачата за постигане на пълна трудова заетост и повишаване на жизненото равнище, колективното преговаряне и др. Декларацията за основните принципи и права в труда прогласява приоритетите в дейността на МОТ и определя основното ядро от актове, които имат най-съществено значение за закрилата на труда – свободата на сдружаване и ефективното признаване на правото на колективно преговаряне; премахването на всички форми на принудителен или задължителен труд; ефективното премахване на детския труд; премахването на дискриминацията по отношение на заетостта и по професионален признак.

Другата група актове са конвенциите. Те представляват международни нормативни договори, които подлежат на ратификация. Дали да ратифицира определена конвенция, е въпрос на суверенна воля на държавата-членка на МОТ. Всяка приета от Международната конференция по труда конвенция създава три групи задължения за държавите-членки на МОТ:

1) задължение за представяне на приетата конвенция на компетентната според конституцията национална власт на държавата, която трябва да предприеме необходимите мерки за проучване на възможностите за евентуалната ѝ ратификация;

2) задължение за представяне на доклад до Международното бюро по труда (МБТ) за изпълнението на задължението за представяне на приетата конвенция на компетентната власт, към който се прилагат евентуални бележки и коментари на представителните работодателски и синдикални организации по проекта за доклад;

3) задължение за представяне на обзорни доклади по определени от Административния съвет (АС) на МОТ конвенции, нератифицирани от съответните държави, както и по препоръките, за които ще стане дума по-долу.

Когато държавата-членка на МОТ реши да ратифицира определена конвенция, тя е длъжна да съобщи ратификацията на Генералния директор на МОТ, който регистрира ратификационния документ, съобщава ратификацията на държавите-членки на МОТ и на Генералния секретар на ООН. Ратифицираната конвенция поражда важни задължения за държавите – страни по нея: да предприемат необходимите мерки за нейното изпълнение, да представят начален и периодични доклади за прилагането на конвенцията в МБТ и да запазят действието на конвенцията при евентуално напускане на МОТ.

Препоръките на МОТ не са задължителни международни актове. Те определят желателните насоки в развитието на националните законодателства за закрилата на труда.

Освен това МОТ приема резолюции, декларации и др.;

б. регионални са международните източници на трудово право, приети от регионални международни организации – организации, които обединяват държави от определен район на света, за нас по-специално в европейския континент, като СЕ, ЕС

и т.н.¹¹ Тези актове установяват международноправни задължения и се прилагат в държавите – страни по тях, от съответния район на света. Такива са например Уставът на СЕ, който поставя като цел на организацията социалния прогрес (чл. 1, б. „а“) и разглежда правата и основните свободи като главно средство за постигане на тази цел (чл. 1, б. „б“); Конвенцията за защита правата на човека и основните свободи (КЗПЧОС), която забранява принудителния труд (чл. 4) и дискриминацията (чл. 14) и признава правото на сдружаване, вкл. професионално (чл. 11); Европейската социална харта (ЕСХ), която прогласява сред основните социални права тези, свързани със закрилата на труда, и др.;

в. сред източниците на международното трудово право трябва да бъдат включени и *двустранните* или *многостранните споразумения между определени държави* извън някаква организация. Чрез тях се създават взаимни права и задължения, най-вече свързани с правата на трудещите се – мигранти. Такива договори са сключени например между България и Гърция, Испания и др.

б. В зависимост от тяхното **съдържание** международните актове – източници на международното трудово право, могат да бъдат актове по принцип и актове по същество.

а. Актовете по принцип не установяват юридически задължения. Те служат като ръководство за действие на държавите в областта на закрилата на труда. Такива актове са например Всеобщата декларация за правата на човека, препоръките на МОТ и др.;

б. актовете по същество пораждаат юридически задължения за ратифицираните ги държави. Те трябва да бъдат инкорпорирани във вътрешните правни системи и спазването им подлежи на международен контрол. Такива актове са двата пакта на ООН относно човешките права, конвенциите на МОТ и др.

7. От международните, и по-специално от регионалните европейски актове, трябва да се разграничават **актовете на ЕС**. Основната характеристика на правопорядъка на ЕС е неговото предимство пред националното право на държавите-членки и прекият ефект на множество разпоредби, които се прилагат към държавите-членки и техните граждани. Вторичното (регламенти, директиви, препоръки, резолюции, становища и пр.) право на ЕС не е международно, а особен вид наднационално право със специфични механизми за прилагане във вътрешните правни системи. Затова то е извън предмета на моето изложение¹².

¹¹ За регионалните европейски актове вж. и **Робъртсън, А. Х., Дж. Г. Мерилс**. Цит. съч., 119–180; **Гомиен, Д.** Кратко ръководство по Европейската конвенция за правата на човека. Страсбург: СЕ, 1995, 19–21; **Мръчков, В.** Международно трудово право, 94–99; **Хюфнер, Кл., Ем. Константинов, В. Ройтер**. Закрилата на правата на човека. Международни механизми. С.: Дружество за Обединените нации в България, 2002, 134–160; **Däubler, W.** Recht des Europarates. – In: Internationale Arbeits- und Sozialordnung, 465–468; **Däubler, W.** Konvention zum Schutz der Menschenrechte und Grundfreiheiten. – In: Internationale Arbeits- und Sozialordnung, 483–490; **Lörcher, Kl.** Europäische Sozialcharta. – In: Internationale Arbeits- und Sozialordnung, 579–591.

¹² Вж. за правото на ЕС **Борисов, Орл.** Същност и развитие на правото на Европейската общност. – Съвременен право, 1992, № 5, 37–43; **Борисов, Орл.** Правото на Европейския съюз – етапи на развитие. – Съременно право, 1995, № 3, 77–84; **Попова, Ж.** Основи на правото на Европейския съюз. С.: Отворено общество, 1997; **Мръчков, В.** Европейското

II. ПРИЛАГАНЕ НА МЕЖДУНАРОДНОТО ТРУДОВО ПРАВО ВЪВ ВЪТРЕШНИТЕ ПРАВНИ СИСТЕМИ

8. Държавите имат задължение да предприемат всички необходими **мерки**, за да осигурят прилагането във вътрешните правни системи на международните актове с нормативно действие, по които са страни. Такова задължение е предвидено изрично в някои актове (например Международния пакт за икономически, социални и културни права, Устава на МОТ, Европейската социална харта и др.), но то съществува и по силата на класическия принцип на международното право *Pacta sunt servanda*. Това означава, че държавите трябва да предприемат мерки и тези мерки да бъдат необходими (подходящи)¹³. Задължението за предприемане на необходимите мерки е задължение за активни действия. Мерките може да бъдат законодателни, административни, финансови и др.

а. Законодателните мерки се изразяват в приемане на закони или други нормативни актове за инкорпориране (включване) на разпоредбите на съответния международен акт във вътрешното право. Видът и характерът на тези мерки зависи от значението на ратифицираните международни актове, придадено им от конституцията на съответната държава. В това отношение съществуват две основни системи:

1) дуалистична. Според тази система ратифицираните международни актове и вътрешното право образуват два самостоятелни правопорядъка – международен и национален (вътрешен). Ратифицираните международни актове стават част от вътрешното право едва след изричното им инкорпориране в него – в закони, подзаконовни актове и др. В тази система вътрешното право има предимство пред международното. Тя е преобладавала до края на Втората световна война. Такава е понастоящем правната система например на Великобритания;

2) монистична. По тази система ратифицираните международни актове и вътрешното законодателство образуват обща, еднаква и йерархично изградена система. С факта на ратификацията на международния договор, влизането му в сила за съответната държава и обнародването му той става част от вътрешното право и се прилага пряко на национално равнище. Това е предвидено в конституциите (например на

споразумение за асоцииране и някои въпроси на трудовото право. – Правна мисъл, 1997, № 2, 26–41; **Минков, Ж.** За въвеждането на европейските социални норми в българското законодателство и практика. – Международни отношения, 2001, № 4, 23–42; **Otker, H., Ulr. Preis (Hrsg.)**. Europäisches Arbeits- und Sozialrecht (EAS), Rechtsvorschriften, systematische Darstellungen, Entscheidungssammlung, Loseblatt. Heidelberg, 1994; **Weidenfeld, W., W. Wessels (Hrsg.)**. Europa von A–Z. Taschenbuch der europäischen Integration. Bonn: Europa Union Verlag GmbH, 1995; **Emmert, Fr.** Europarecht. München: Verlag C. H. Beck, 1996; **Fischer, H. G.** Europarecht. 3. Aufl. München, 1996; **Schweitzer, M., W. Hummer.** Europarecht. 5. Aufl. Neuwied-Kriftel-Berlin: Luchterhand, 1996; **Schiek, D.** Europäisches Arbeitsrecht. Baden-Baden: Nomosverlagsgesellschaft, 1997; **Blanpain, R.** European Labour Law. 6th ed. The Hague-London-Boston: Kluwer Law International, 1999; **Hanau, P., D. Steinmeyer, R. Wank.** Handbuch des europäischen Arbeits- und Sozialrechts. München, 2002; **König, Chr., Andr. Haratsch.** Europarecht. 4. Aufl. Tübingen, 2003; **Marlberg, J. (Ed.)**. Effective Enforcement of EC Labour Law. Uppsala, 2003.

¹³ Вж. и **Мръчков, В.** Международно трудово право, 230–231; **Valticos, N., G. von Potolski.** Op. cit., 274–277.

България, Франция, Холандия)¹⁴ или е възприето от съдебната практика (например в Белгия, Люксембург). Въвеждането на международния договор във вътрешното право понякога е резултат от практиката на включване в акта за ратификация на договора на клауза, че той ще се прилага пряко във вътрешното право (например Германия, Италия).

В много държави има специални разпоредби в конституциите относно връзката между международното и вътрешното право в случаи на колизия на норми. Повечето конституции или поставят юридическата сила на международните актове между конституцията и текущото законодателство (например България, Франция), или придават на международните актове силата на вътрешни закони от текущото законодателство (например Германия). В някои държави изрично е предвидено предимство на ратифицираните и влезли в сила международни договори пред вътрешното право и при колизия на норми се прилага международният акт (например Австрия, България, Франция и др.).

За да могат да бъдат прилагани ефективно в държавите от монистичната или подобни на нея системи, или за да имат предимство пред противоречащите им вътрешни актове, разпоредбите на съответния международен договор трябва да бъдат *самоизпълняеми*. Самоизпълняеми са нормите, които са формулирани така, че позволяват прякото им прилагане във вътрешното право, без да е необходим някакъв допълнителен акт или друго действие от страна на съответната държава. Те установяват ясно и точно права, задължения или забрани. Пример за такива норми са забраната на принудителния труд по чл. 4, ал. 2 КЗПЧОС, свободата на сдружаването по чл. 11 КЗПЧОС и др.

По друг начин стои въпросът с прилагането на несамоизпълняемите международноправни норми. *Несамозпълняеми* са нормите на международните договори, които не установяват пряко права и задължения, а за прилагането им са необходими допълнителна правна уредба или други подходящи мерки. Несамозпълняемите норми представляват програмни стандарти с обща уредба или програма за действие на правителствата. Типичен пример за такъв тип норма е чл. 1 ЕСХ, който прогласява правото на труд. Тази разпоредба задължава държавите да осигурят ефективното упражняване на правото на труд чрез предвиждане или насърчаване на подходящо професионално ориентиране, квалификация и рехабилитация и други мерки, насочени към постигане и запазване на възможно най-високо стабилно равнище на трудова заетост.

Несамозпълняеми са и нормите, които изискват създаване или поддържане от държавата на определени служби или институции. Посочената разпоредба на чл. 1

¹⁴ Вж. и **Константинов, Ем.** Съотношението между международното и националното право в българската конституция. – Във: Конституцията от 1991 г. и участието на България в международните договори. С.: Сиби, 1993, 19–32; **Лозанова, Цв.** Имплементация на международноправните норми в областта на правата на човека в България: правното положение на договорите за правата на човека в българското вътрешно право. – Във: Юридически сборник на БСУ. Т. IV. Бургас, 1995, 47–51; **Друмев, Ем.** Конституционно право. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 1998, 389–390; **Сталев, Ж.** Конституцията и международните нормативни съглашения за човешки права и основни свободи. – Юридически свят, 1999, № 1, 13–20; **Мръчков, В.** Международно трудово право, 295–306.

ЕСХ например изисква създаване или поддържане на свободни служби по трудовата заетост.

Друг вид несомоизпълняеми норми са тези, които установяват юридическо правило, но толкова общо, че е необходимо конкретизирането му от държавата във вътрешното право. Например чл. 19 ЕСХ предвижда правото на трудещите се – мигранти и техните семейства на закрила и помощ. Прилагането на тази разпоредба изисква сключване на съответни двустранни или многостранни договори или други мерки;

б. финансовите и материални мерки, които може да бъдат необходими или подходящи за прилагане на международните договори, могат да бъдат определени като парични или други материални средства за провеждане на разпоредбите на договорите (например относно правото на здравословни и безопасни условия на труд по чл. 3 ЕСХ, както и за изпълнението на Конвенция № 155 на МОТ относно безопасността и здравето на трудещите се и др., е необходимо да се предвиди съответна част от държавния и общинските бюджети и бюджетите на работодателите, да се създават технически или други закрилни мерки или съоръжения и т.н.);

в. необходими или подходящи за прилагането на някои международноправни актове може да бъдат и **административни мерки**. Те може да се изразяват в създаване на контролни институции, консултативни органи и т.н. Прилагането на разпоредбата на чл. 6, ал. 2 МПИСКП например изисква създаване или поддържане на безплатна държавна служба по заетостта; за прилагането на Конвенция № 81 от 1947 г. и Конвенция № 129 от 1969 г. относно инспекцията на труда трябва да се създаде и да функционира национална контролна система и т.н.¹⁵

9. По правило международните актове създават международноправни задължения за държавите – страни по тях. Какво е положението с действието им спрямо **отделните правни субекти**? По думите на проф. Лаутерпахт, в тази насока се създава „тенденция на трансформиране на индивида от обект на международно съчувствие в субект на международното право“¹⁶, т.е. възможност за черпене на права непосредствено от международните договори. Това е особено отчетлива тенденция в държавите от монистичната система, където международният акт придобива непосредствено действие, без да е необходимо специалното му инкорпориране във вътрешната правна система. То означава, че отделните граждани и юридически лица могат да основават свои претенции непосредствено с разпоредби на нормативните международни договори. Впрочем такава практика се наблюдава през последните две-три години в Трето гражданско отделение на Върховния касационен съд (което разглеждаше трудови спорове) – обосноваване на съдебни решения пряко с действието на несомоизпълняеми разпоредби на конвенции на МОТ (по конкретните дела – относно абсолютната забрана за уволнение по време на отпуск за бременност и раждане, забраната на дискриминацията в труда и професиите и др.).

¹⁵ За различните подходи при въвеждането и прилагането на несомоизпълняемите и несомоизпълняемите норми вж. **Мръчков, В.** Международно трудово право, 230–232, 248–249.

¹⁶ **Lauterpacht, H.** International Law and Human Rights. New York: Praeger. 1950, p. 4.

10. Задължението за прилагане на международните договори трябва да бъде тълкувано, изхождайки от принципа, че ратифицираните международни норми за социалната закрила, и по-специално в областта на труда, са установени само като **минимални стандарти**¹⁷. Те позволяват и насърчават поддържането на по-високи национални стандарти от предвидените в международните актове. Това може да стане чрез вътрешното законодателство, колективни споразумения, арбитражни решения и др. според националната практика.

11. Когато разпоредбите на международния договор са инкорпорирани във вътрешното право и са самоизпълняеми, може да възникне **колизия** между международна норма и разпоредби на вътрешното право. За преодоляване на евентуална колизия между международноправна и вътрешна трудовоправна норма се прилагат няколко правила, основани на значението на международноправните норми като минимални стандарти.

Ако вътрешна разпоредба е **по-благоприятна** за работниците и служителите, прилага се тя. Ако международният акт предвижда по-високо равнище на закрила, начинът на преодоляване на колизията зависи от това дали вътрешният закон е приет преди ратификацията на международния акт и неговото въвеждане във вътрешното право, или след това. В случай на колизия с **по-ранен вътрешен закон** международният акт отменя или изменя по-рано приетата и противоречаща му норма. Това е класическият принцип *Lex posterior derogat legi priori*.

В случаите, когато международен акт противоречи на приет **след неговата ратификация вътрешен закон**, съществуват две групи правни системи.

В първата група ратифицираните, влезли в сила и обнародвани международни договори имат **предимство пред текущото вътрешно законодателство**, ако това е предвидено в националната конституция. Такъв е случаят с България, Испания, Холандия и др. Предимството може да не е предвидено в конституцията, а да е възприето от съдебната практика. Това се отнася до Белгия, Люксембург и др.

Във втората група от правни системи инкорпорираните във вътрешното право международни договори по силата или на конституцията, или на специален акт, включен в закона за ратификация, имат **същата юридическа сила**, както текущите закони на съответната държава. В тези случаи по-късно приетият вътрешен закон има предимство пред международния договор. Такива са правните системи на някои държави от англосаксонския правен кръг, например Великобритания.

12. Най-важната предпоставка за правилното прилагане на международното трудово право е неговото **познаване**. Трябва със съжаление да признаем, че в България то не е на високо равнище. Макар че нашата държава е една от единиците държави, в която, макар и само в два юридически факултета (на Софийския и на Пловдивския университет) и само като изборна се преподава едноименна учебна дисциплина, съдържанието и механизмите за прилагане на неговите норми не се позна-

¹⁷ Вж. и **Мръчков, В.** Международно трудово право, 84–85.

ват достатъчно от правоприлагащите органи, вкл. съдебните. Затова е необходимо да се търсят ефективни форми за неговото популяризиране.

III. КОНТРОЛ ЗА СПАЗВАНЕ НА МЕЖДУНАРОДНОПРАВНИТЕ НОРМИ НА ТРУДОВОТО ПРАВО

A. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА

13. В своя труд „Прилагане на международното трудово право (тълкуване, ревизия, денонсиране, контрол и санкции)“ проф. Ил. Янулов посочва, че „както трудовото законодателство е израз на намесата на държавата в отношенията на капитала и труда, тъй и трудовата инспекция е израз на волята на държавата да се прилагат действително, пълно и точно трудовите закони. Бихме казали, че интересът на държавата към работните маси се измерва с по-голямото или по-малко съвършенство на трудовата инспекция“¹⁸. Това е красноречива оценка за значението на контрола за спазване на трудовоправните норми изобщо и на минималните международни стандарти за закрилата на труда в частност. Този въпрос е предизвиквал винаги много дискусии и теоретични изследвания и е поставял ред практически въпроси. Значението му обаче е непреходно, защото контролът е основен елемент на механизма за защита на правата на човека¹⁹.

14. В зависимост от **органите**, които осъществяват контрола за съблюдаване на международните стандарти за закрила на труда, и **правните последици**, с които е свързан, той може да бъде разделен на две категории – вътрешен и международен.

B. ВЪТРЕШЕН КОНТРОЛ

15. Проблемът за вътрешния контрол върху спазването на международните стандарти за закрилата на труда се решава в зависимост от **системата за инкорпориране** на международноправните норми във вътрешното право.

В държавите с **дуалистична система**, както беше посочено, е необходимо изрично включване на международноправните норми във вътрешен източник на трудовото право. По този начин тяхното спазване се контролира *по общия ред* за спазване на трудовото законодателство – от нарочно създадените държавни контролни органи, както и от правораздавателните органи при решаване на трудовите спорове.

В държавите с **монистична система**, каквато е българската, както беше посочено, не е необходимо изрично включване на международноправния в съдържанието на вътрешен акт. Международният акт става част от непосредствено действащото вътрешно право. При това положение контролът за спазването му следва да се подчи-

¹⁸ Янулов, Ил. Прилагане на международното трудово право, 60–61.

¹⁹ Вж. Лозанова, Цв. Международен механизъм за защита на правата на човека – правна същност, видове и тенденции на развитие. – Юридически свят, 1999, № 2, с. 162; Хюфнер, Кл., Ем. Константинов, В. Ройтер. Цит. съч., 58–131.

нява на установените в съответната правна система механизми за контрол. Оттук произтичат два проблема.

Първият е свързан с контрола за спазване на самоизпълняемите норми на международното право. Като част от действащото в държавата право, те следва да подлежат на контрол както нормите на вътрешното законодателство, защото са част от него. Контролът за спазването на трудовото законодателство се осъществява от специфична контролна система с органи за цялостен и за специализиран контрол. Начело на тази система у нас стои *Изпълнителната агенция „Главна инспекция по труда“* с нейните местни поделения – областни дирекции „Инспекция по труда“. По силата на чл. 399 КТ тя осъществява цялостен контрол за спазване на трудовото законодателство. Следователно тя следва да контролира спазването и на международните източници на това законодателство. За съжаление в публикуваните през последните години отчети за дейността на инспекцията не срещаме данни за нарушения на международноправни източници. Това едва ли означава, че нарушения няма. По-скоро е сигнал за очертаващата се напоследък неблагоприятна и противозаконна тенденция инспекцията да съсредоточава усилията си предимно върху спазването на техническите правила за здравословни и безопасни условия на труд. Тази тенденция трябва категорично да бъде преодоляна.

Специфична форма на контрол за спазване на минималните стандарти за закрила на труда е *правораздавателният*. Той се осъществява от органите на съдебната власт при решаването на трудови спорове. Трябва с удовлетворение да отбележа, че през последните години в съдебната практика, и по-специално в тази на III гражданско отделение на ВКС, откриваме, макар и все още единични, случаи на решаване на спорове въз основа на непосредствено прилагане на международни актове, и в частност конвенции на МОТ. За съжаление в първоинстанционните и въззивните съдилища това е твърде рядка практика.

Контрол за спазване на минималните международни стандарти може да бъде упражняван и при доброволното уреждане на колективни трудови спорове, по-специално когато това става чрез *Националния институт за помирение и арбитраж* (НИПА). Като млада институция, създадена с измененията на Закона за уреждане на колективни трудови спорове през 2001 г., НИПА все още няма богата практика като цяло, и по прилагането на международни актове в частност. Логично е да се очаква, че такава ще бъде създадена.

Много важна роля за спазването на правната уредба на трудовите отношения е отредена на *синдикалните организации* като представители на интересите на работниците и служителите при полагането на труда (чл. 4, ал. 1 КТ). Според чл. 406 КТ те имат важна сигнална функция – могат да сигнализират контролните органи за нарушения на трудовото законодателство²⁰. На тях са предоставени и някои от правомощията на държавните контролни органи. Гаранция за изпълнението на тази функция е задъл-

²⁰ Вж. за тази функция **Мръчков, В.** – Във: **Мръчков, В., Кр. Средкова, Ат. Василев.** Коментар на Кодекса на труда. VIII изд. С.: Сиби, 2005, 1006–1009.

жението на контролните органи да уведомят синдикалните организации за взетите мерки. Това означава, че компетентният държавен контролен орган е длъжен: 1) да обсъди сигнала; 2) да предприеме съответните мерки в зависимост от своите констатации. На общо основание това следва да се отнася и до международните, а не само до националните стандарти за закрила на труда.

Що се отнася до несамоизпълняемите норми, както беше посочено, за изпълнението им е необходимо да бъдат въведени в националната правна система чрез нейните вътрешноправни източници. По този начин спазването им безспорно се контролира *по общия ред* за спазване на разпоредбите на националното право.

Тук обаче се поставя един специфичен въпрос – за самото въвеждане на тези норми във вътрешното законодателство, което е елемент от изпълнението на съответния международен акт. Доколкото най-често въвеждането става със закон, неговото изпълнение може да се контролира с общите средства на *парламентарния контрол*. За съжаление трудно мога да посоча обсъждане в рамките на този контрол в нашето Народно събрание на въпроси относно въвеждане на международни актове във вътрешното право.

16. Специфично значение за осигуряване съблюдаването на международните норми, и в частност трудовоправните, има **контролът за конституционособразност на законите**. В по-голямата част от съвременните държави, вкл. в България, той се осъществява от *конституционните съдилища* или подобни на тях органи. Трябва да се подчертае, че това е контрол за съответствието на законите с националната конституция и действащите за държавата международни актове, а не за спазването им в правоприложната практика.

Правомощията на българския конституционен съд са установени в чл. 149, ал. 1 Конст. В разглежданата област значение имат две правомощия:

а. *произнасяне за съответствието на сключените от Република България международни договори с Конституцията преди ратификацията им* (чл. 149, ал. 1, т. 4, предл. 1 Конст.). В досегашната му практика Конституционният съд не е установил противоречия с такива актове, ратифицирани през този период;

б. *произнасяне за съответствието на законите с общопризнатите норми на международното право и с международните договори, по които България е страна* (чл. 149, ал. 1, т. 4, предл. 2 Конст.). Българският конституционен съд е имал няколко възможности да се произнася по такова съответствие – по искания за отмяна на Закона за временно ограничаване заемането на ръководни длъжности в научните организации, на разпоредбите относно ограничаване на правото на стачка в Закона за уреждане на колективни трудови спорове и др. – и той не е намерил противоречие с разпоредбите на Международния пакт за икономически, социални и културни права, с Конвенция № 111 на МОТ относно забраната на дискриминацията в труда и професиите, и др.

В. МЕЖДУНАРОДЕН КОНТРОЛ

17. Особено значение за осигуряване прилагането на международните стандарти за закрилата на труда има международният контрол. По тези въпроси са проведени редица проучвания, по-специално на МОТ, както и много теоретични изследвания²¹.

Международният контрол е този, който е част от международния правопорядък. Той се осъществява от международни органи. Обща система за такъв международен контрол няма. Той се осъществява от органи и по процедури, предвидени в уставите на международните организации или в самите приети от тях актове. Все пак заслужават внимание някои общи черти.

18. Международният контрол за спазване на международните трудовоправни норми се осъществява от нарочно създадени за целта **органи**. Те са компетентни да контролират спазването на конкретни категории или дори на конкретни международни актове. Такива органи са:

а. Комитетът за икономически, социални и културни права при Икономическия и социален съвет на ООН²². Той е контролният орган за спазването на Международния пакт за икономически, социални и културни права. Седалището му е в гр. Женева (Швейцария). Създаден е през 1987 г.²³ Състои се от 18 души – експерти, избирани на лично основание поради високите им професионални и нравствени качества. За чест на българската държава тя беше достойно представлявана в този комитет няколко години от проф. В. Мръчков. В заседанията на комитета участват представители на различни специализирани организации на ООН като МОТ, СЗО и др. Комитетът разглежда първоначални и периодични доклади на държавите за изпълнението на произтичащите от пакта задължения. Въз основа на тези доклади, получена допълнителна информация от правителствата, от неправителствени организации и други източници комитетът приема заключение, в което дава оценка за спазването на пакта и прави препоръки към държавата във връзка с констатирани нарушения или за подобряване на националната практика;

б. Експертната комисия на МОТ по спазването на конвенциите и препоръките на МОТ. Тя е създадена през 1926 г. и разглежда доклади на държавите-членки на МОТ по прилагането на конвенциите и препоръките. Комисията осъществява общ контрол за спазването на всички конвенции и препоръки, независимо от техния предмет на регулиране. Тя представя своите доклади на Комисията по прилагане на нормите²⁴;

²¹ Вж. например **Янулов, Ил.** Социологичен и правен анализ; **Янулов, Ил.** Прилагане на международното трудово право, 38–101; **Иванов, С. А.** Проблеми международного регулирания труда. Москва, 1964; **Мръчков, В.** Българското трудово законодателство; **Мръчков, В.** Международно трудово право, 244–293; **Лозанова, Цв.** Международен механизъм за защита правата на човека; **Valticos, N., G. von Potobski.** Op. cit., 284–314.

²² Вж. повече за този орган у **Робъртсън, А., Дж. Мерилс.** Цит. съч., 256–260; **Лозанова, Цв.** ООН и защитата на правата на човека и основните свободи в България. – Във: Гражданското общество и правата на личността. Под ред. на Ем. Константинов. С., 1997, 44–58; **Мръчков, В.** Международно трудово право, 277–281.

²³ Преди това контролът за изпълнението на Международния пакт за икономически, социални и културни права е осъществяван от работна група от 11 членове, съставена от правителствени експерти от ратифициралите пакта държави.

²⁴ Вж. и **Мръчков, В.** Международно трудово право, 246–247; **Valticos, N., G. von Potobski.** Op. cit., 284–286.

в. Комисия по прилагане на нормите при Международната конференция по труда (МКТ). Тя се избира ежегодно от МКТ на съответната ѝ сесия и има за задача въз основа на доклада на Експертната комисия да подготви доклад до конференцията²⁵;

г. Комитет по свободата на сдружаване при МОТ (КСС). Той е създаден през 1951 г. и има седалище в гр. Женева (Швейцария). Състои се от по 3-ма представители на правителствата и на работодателските и синдикалните организации. Осъществява контрол за спазване на принципа на синдикалната свобода, прогласен в Устава на МОТ и Филаделфийската декларация за целите и задачите на МОТ и уреден в конвенциите на МОТ. Контролът се осъществява независимо от ратификацията на съответната конвенция²⁶;

д. Комисия за разследвания и помирение в областта на синдикалната свобода. Тя е създадена през 1950 г. към АС на МОТ. Комисията разглежда жалби за нарушаване на принципа на синдикалната свобода. Жалба може да бъде подадена както от работодателска или синдикална организация, така и от държава-членка на МОТ срещу друга държава-членка. Процедурата се осъществява със съгласието на държавата, срещу която е подадена жалбата, и това обяснява твърде рядкото ѝ използване. Въз основа на проучването на жалбата и преки контакти Комисията представя доклад до АС на МОТ, в който прави и препоръки до държавата за отстраняване на установените нарушения²⁷;

е. контролни органи за спазване на Европейската социална харта. Това е система от органи на СЕ, която упражнява контрол за изпълнението на задълженията на държавите – страни по Европейската социална харта. Тази система включва органи, които действат в определена последователност. Те са:

1) Европейският комитет по социални права (Комитет на независимите експерти). Той се състои от независими експерти с високи професионални и нравствени качества. Обсъжда националните доклади за прилагането на Европейската социална харта и дава юридическа оценка за съответствието на националните законодателства с нея. Комитетът също така разглежда колективните жалби за нарушаване на хартата. Той представя доклади за резултатите от своите проучвания до Правителствения комитет;

2) Правителственият комитет. Комитетът включва представители на държавите – членки на СЕ, и наблюдатели от работодателски и синдикални организации. Той може да търси консултации с две неправителствени международни организации. В неговата компетентност е обсъждане на докладите на Комитета на независимите експер-

²⁵ По-подробно за тази комисия вж. у **Мръчков, В.** Международно трудово право, с. 247; **Valticos, N., G. von Potobski.** Op. cit., 286–287.

²⁶ Информация за дейността на Комитета по свободата на сдружаване вж. у **Мръчков, В.** Международно трудово право, 267–273; **Средкова, Кр.** Комитет по свобода на сдружаването при Административния съвет на Международната организация на труда. – ИБТ, 2002, № 12, 55–60; **Valticos, N., G. von Potobski.** Op. cit., 295–297.

²⁷ Вж. повече за този орган и неговата дейност у **Мръчков, В.** Международно трудово право, 266–267; **Valticos, N., G. von Potobski.** Op. cit., 297–299.

ти и представяне на доклад до Комитета на министрите, когато установи по-тежки нарушения на Европейската социална харта;

3) Комитетът на министрите. Това е орган на СЕ, състоящ се от министрите на външните работи на държавите-членки. Въз основа на докладите на Правителствения комитет той отправя препоръки до държавите, допуснали нарушения на Европейската социална харта. В някои случаи Комитетът на министрите може да отправя и публични препоръки, с което прави нарушението публично достояние. Той отправя препоръки към държавата – нарушителка, и когато установи нарушение въз основа на колективна жалба. В случаите, когато оплакването в жалбата се окаже неоснователно, Комитетът на министрите приема резолюция²⁸;

ж. други контролни органи:

1) контролни органи за спазване на универсалните международни актове.

Контрол за спазване на международните стандарти за закрилата на труда осъществяват и органи, чийто единствен предмет на дейност не е контролът за спазване специално на тези стандарти. Това са органите за контрол върху изпълнението на универсални международни актове по специални въпроси, в които се съдържат и разпредби с трудовоправно значение, като Международния пакт за граждански и политически права, Конвенцията за премахване на всички форми на расова дискриминация, Конвенцията за правата на детето и др. Контролът се осъществява от предвидени в съответния акт органи – например Комитета за премахване на расовата дискриминация при ООН (за едноименната конвенция), Комитета за правата на детето при ООН (за Конвенцията за правата на детето) и т.н.;

2) контролни органи за спазване на международните актове на ЕС.

Контролът за изпълнение на задълженията, произтичащи от международните актове на ЕС, е правораздавателен. Той се осъществява от три категории органи:

Първо, националните съдилища.

Второ, Първоинстанционния съд на европейските общности. Неговото седалище е в Люксембург. Съдът разглежда спорове между Европейските общности и техни международни служители, срещу Съвета или Комисията и др. Решенията му подлежат на обжалване пред Съда на Европейските общности.

Трето, Съда на европейските общности. Той има правораздавателна, тълкувателна и консултативна компетентност. В правораздавателната му компетентност се включва: отмяна на неправомерни актове на органи на европейските общности, дела срещу държави-членки за нарушаване на правото на ЕС, дела за защита на основните права и свободи на гражданите. Съдът, освен това, е длъжен да тълкува нормите на общностното право по искане на националните съдилища²⁹. Седалището му е в Люксембург.

²⁸ Повече за контролния механизъм за спазване на Европейската социална харта у **Хюфнер, Кл., Ем. Константинов, В. Ройтер**. Цит. съч., 154–155; Европейска социална харта. Кратък справочник. С.: Колибри, 2002, 97–115 (прев. от английски).

²⁹ За правораздавателната система на ЕС вж. **Иванова, Р.** Основи на европейската интеграция. II изд. С.: ЦЕИ, 1998, 95–123; **Мръчков, В.** Международно трудово право, 292–293.

19. Международната практика представя богатство от различни форми и последици от осъществявания контрол за спазване на международните актове изобщо, и на тези на трудовото право, в частност³⁰. Най-популярна от тези форми е **системата на доклади**. Тя се прилага за всички универсални и за основните регионални международни актове. Според нея държавата – страна по международен нормативен договор, е длъжна да представя на контролния орган, който следи за спазването на съответния международен акт, доклад за изпълнението на своите задължения по договора. Става дума не само за привеждането на националното законодателство в съответствие с международния акт, но и за практическото изпълнение на задълженията, произтичащи от него – данни за административната и съдебната практика, за финансовото осигуряване на изпълнението на задълженията, за резултатите, за трудностите и т.н. Те се обсъждат в контролните органи за спазване на съответния акт, за който се представя доклад. Например докладите по Международния пакт за икономически, социални и културни права се обсъждат от Комитета за икономически, социални и културни права при Икономическия и социален съвет на ООН; по конвенциите на МОТ – от Експертната комисия по прилагането на конвенциите и препоръките и Комисията по прилагането на нормите при МКТ; по Европейската социална харта – от Комитета на независимите експерти и другите контролни органи на СЕ, посочени по-горе, и т.н.

Обикновено обсъждането на докладите завършва с приеман от контролния орган акт, който може да носи различно наименование – резолюция, становище и пр. Той има политическо действие и главната му цел е да стимулира държавата да изпълнява поетите от нея международни задължения.

Известни особености има в контролната система на МОТ. Когато представеният от държава-членка доклад за прилагане на ратифицирана от нея конвенция не съответства на формулярите, подготвени от АС, или представената информация е непълна, към държавата могат да бъдат отправяни *преки запитвания* за изясняване на въпросите. Когато към същата държава са отправяни неколкократно преки запитвания, ѝ се прави *забележка*. Ако дадените от нея отговори са отново несъответни на изискванията или непълни, забележката е отрицателна. Когато се установят положителни резултати, се отправя „забележка с интерес“ – при начало на положителни промени, или „забележка със задоволство“ – при трайни положителни тенденции в национално законодателство и практика.

Много полезни за усъвършенстване на нормотворческата практика на МОТ и ценен източник на информация за националните законодателства и практика са *общите проучвания*. Те се правят по групи конвенции с близък предмет на регулиране – например относно синдикалната свобода, относно забраната на дискриминацията и др. В своята дейност контролните органи на МОТ могат да осъществяват *преки контакти* с държавите-членки, да създават *мултидисциплинни екипи* по географски райони и т.н.

³⁰ По-подробно за различните форми на международен контрол, определяни от авторката като „механизми“, вж. в студиите на **Лозанова, Цв.** Международен механизъм за защита на правата на човека, 180–187.

а. Първоначални доклади.

Правило е държавата да представя преди всичко първоначален доклад за изпълнението на съответния международен акт. Той се представя определен период от време непосредствено след влизането на акта в сила за съответната държава. Така например една година след влизане в сила на ратифицираните от нея разпоредби на Европейската социална харта всяка държава – страна по Хартата, трябва да представи своя първоначален доклад. И понеже става дума за Европейската социална харта, с тревога трябва да споделя, че с България се случи нещо, което не се беше случвало в досегашната история на доклади за прилагане на международните актове – той не беше приет, защото не представяше необходимата информация в предписаната форма. Това е голям „международен срам“ за държавата, както би се изразил проф. Цимерн, определяйки като задача на международния контрол „да мобилизира международния срам“³¹ за държавата, която не изпълнява своите международни задължения. Впрочем българската държава невинаги отделя необходимото внимание на представянето си пред международната общност, исканите информации са недостатъчни, докладите – непълни, често формални и пр. Преодоляването на тези слабости е важна задача на съответните администрации;

б. редовни периодични доклади.

След представянето на първоначалния доклад обикновено държавите са длъжни да представят периодични доклади за прилагането на съответните международни договори. Периодиката се определя във всеки акт конкретно. За Международния пакт за икономически, социални и културни права например тя е 5 години. Вземам повод от този акт, за да отбележа, че ако по Европейската социална харта бяхме изправени пред некачествено изпълнение на международните си задължения, то по този пакт България е в състояние на постоянно забавено изпълнение. Всички представени досега доклади в Комитета по икономически, социални и културни права са оценявани много положително както като документи за обсъждане, така и като повод и качество на провежданите в Комитета дискусии. В Заключителните си бележки по повод последния засега периодичен доклад Комитетът изрично изрази задоволството си от подготовката и представянето на доклада, макар и да не може да се каже същото за отразената в него информация за фактическото състояние на икономическите, социалните и културните права. България представи доклада с 4 години закъснение; 2 години се забави неговото обсъждане (което, Впрочем, е обща тенденция в този комитет) и това само по себе си беше повод за забележки. По препоръка на Комитета ние трябваше да представим следващия си доклад през 2000 г., за да влезем в ритъма на периодичността. До този момент докладът, макар и написан, не е представен и Министерството на външните работи като че ли е забравило за него. Това също са важни въпроси, решаването на които съвсем не изисква само материални ресурси, с липсата на които обикновено се оправдаваме;

³¹ **Zimmer, A.** The League of Nations and the Rule of Law. 1919–1935. London, 1936, p. 400.

в. други доклади.

Особена форма не толкова на контрол, колкото на информация за трудностите за въвеждане на конвенциите и препоръките на МОТ в националните правни системи е задължението за представяне на *ежегодни доклади по основните нератифицирани международни конвенции*, както и по *неприетите разпоредби на Европейската социална харта*, която държавата е ратифицирала.

20. Интересна форма на международен контрол са **процедурите въз основа на жалби**. За разлика от контрола въз основа на доклади от държавите, който се осъществява служебно по установен от контролния орган график и се отнася общо до прилагането на съответния международен акт, в тази хипотеза контролът се осъществява въз основа на сезиране по точно определени въпроси. Такива процедури са предвидени в системата на:

а. МОТ.

Уставът на МОТ предвижда две форми на контрол въз основа на жалби:

1) процедура по рекламации (чл. 24–25 УМОТ)³².

Тази процедура се образува въз основа на жалба за нарушаване на ратифицирана от определена държава конвенция. Жалба може да бъде подадена от национална или международна работодателска или синдикална организация. Тя се подава до МБТ. Разглеждането ѝ се осъществява от комитет от трима членове, определени от АС на МОТ. Комитетът подготвя доклад до АС, който може да отправи препоръки до държавата за отстраняване на нарушението, ако такова е констатирано;

2) процедура по жалби (чл. 26–29 и чл. 31–34 УМОТ)³³.

Такава хипотеза може да се развие в два случая:

Единият може да се определи като общ. В този случай жалбата се подава от държава, ратифицирала определена конвенция, срещу друга държава, ратифицирала същата конвенция, за която се твърди, че нарушава посочената конвенция. Процедурата може да се образува и служебно от АС – когато има жалба от делегат на МКТ или в случаите по чл. 26, ал. 4 УМОТ. Тя може да се развие или по реда на рекламацията, или да се назначи анкетна комисия. Анкетната комисия проучва жалбата и представя доклад до АС. В 3-месечен срок от представянето на доклада държавите – страни по спора, следва да заявят дали приемат доклада. Когато те не направят възражения срещу доклада, АС препоръчва на МКТ да предприеме мерки за изпълнение на направените от анкетната комисия или от самия АС препоръки. Когато страните по спора не приемат доклада на анкетната комисия, той се отнася пред Международния съд на ООН в Хага. Неговото решение е окончателно.

Вторият случай на контрол въз основа на жалби в системата на МОТ може да се определи като специален, защото е свързан само със синдикалната свобода. Процедурата се развива пред Комисията за разследвания и помирение в областта на синдикалната свобода или в КСС. Когато жалбата е до Комисията, за нейното разглеж-

³² Вж. **Мръчков, В.** Международно трудово право, 259–261; **Valticos, N., G. von Potobski.** Op. cit., 293–294.

³³ По-подробно за тази форма на международен контрол вж. у **Мръчков, В.** Международно трудово право, 261–264; **Valticos, N., G. von Potobski.** Op. cit., 290–293.

дане е необходимо съгласието на страната, срещу която е насочена жалбата – това обяснява сравнително рядкото използване на тази възможност. Жалба може да бъде подадена от правителство, работодателска или синдикална организация. Установяването на евентуална основателност на жалбата е свързано с доклад до АС и препоръки до държавата нарушителка за отстраняване на съответните нарушения;

б. Съвета на Европа.

Европейската социална харта също познава контрола въз основа на жалби. Той се осъществява от органите и по реда за осъществяване на контрола въз основа на доклади. Право на жалба е предоставено на международните работодателски и синдикални организации, които участват в работата на Правителствения комитет, на други неправителствени организации по списък, на които е предоставен консултативен статус, и на представителните работодателски и синдикални организации в държавите – страни по Хартата. Приключването на производството става, както и при докладите, пред Комитета на министрите. Когато се установи основателност на жалбата, Комитетът отправя препоръки до държавата за отстраняване на нарушението, а когато се установи неоснователност, приема резолюция.

IV. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

21. Международното трудово право заема важно място в системата на защита на правата на човека. Създадена е богата международна практика не само на установяване на минимални стандарти за закрилата на труда, но и за вътрешен и международен контрол за тяхното спазване. Чрез този контрол се цели както ефективното прилагане на установените в международните актове права и задължения, така и набиране на информация за основните постижения и трудности в прилагането на международните стандарти. Международната контролна система е специфична за различните категории и видове актове, но общото е търсене на добрата воля на държавите, съдействието на синдикалните и работодателските организации, укрепване на авторитета на международната общност. Ако имаше възможност да се проследи и историческото развитие, а не само действащата система на контрол, щеше да се установи, че тя се е развивала в търсене на по-ефективни форми за постигане на по-ефективни резултати.

Н. с. II ст. Петър Бончовски

ПРОТИВОРЕЧИЕ С НОРМИ ОТ ОБЩЕСТВЕН РЕД В ПРОИЗВОДСТВОТО ПО ПРИЗНАВАНЕ НА ЧУЖДЕСТРАННИ СЪДЕБНИ РЕШЕНИЯ*

1. УВОДНИ БЕЛЕЖКИ

1.1. С влизането в сила на Кодекса на международното частно право (КМЧП) уредбата на признаването и допускането на изпълнението на чуждестранни съдебни решения по граждански дела в широк смисъл бе значително променена. Промяна бе извършена с оглед на промените и в една значителна степен уеднакви световни стандарти в областта на признаването и изпълнението на чуждестранни решения, от които стандарти Република България не би следвало да се разграничава предвид изискванията на световния оборот и общата тенденция за глобализация. Националното право следва да се съобразява с тези стандарти, ако държавата желае да е част от европейския и световния пазар.

Промените са значителни – както във връзка с производството по признаване и изпълнение, така и с предпоставките, респективно пречките, които позволяват или съответно не допускат едно чуждестранно решение да бъде санкционирано от националната правораздавателна власт. Те са значителни и във връзка с крайния фактически състав на екзекватурата, който следва да произведе в пределите на националния суверенитет действие, годно да разреши по същество гражданския спор в основата на екзекватурата (арг. от чл. 121, ал. 2–3 КМЧП)¹.

1.2. Централно място сред тези предпоставки заема изискването на разпоредбата на чл. 117, т. 5 КМЧП, че чуждестранно решение не следва да противоречи на норми от националния обществен ред². Режимът на разглеждане на възражението за това противоречие е предвиден в разпоредбите на чл. 120, ал. 1–2 КМЧП във връзка с чл. 117, т. 2, изр. 2 КМЧП. Последната цитирана разпоредба посочва и съдържа-

* Авторът изказва благодарност на фондации „Александър фон Хумболт“ и „Фриц Тисен“, чието любезно съдействие му предостави възможност за обширно сравнителноправно изследване на разгледаните в статията проблеми в Института по чуждестранно и международно частно право „Макс Планк“, Хамбург, Германия. За изследване в тази насока допринесе и изследователският престой във Виенския университет със стипендия „Ернст Мах“ на Федералното министерство на образованието, науката и културата, Република Австрия.

¹ Вж. по-подробно **Бончовски, П.** Гражданскопроцесуална природа на производството по признаване и допускане на изпълнението на чуждестранни съдебни решения. – Правна мисъл, 2007, № 1.

² Относно действието на тази предпоставка по отменената уредба на ГПК вж. **Сталев, Ж., А. Мингова, В. Попова, Р. Иванова.** Българско гражданско процесуално право. 8 доп. и прераб. изд. С.: Сиела, 2004, 996–997.

нието на противоречието в производството по екзекватура по отношение на нормите от обществен ред с процесуална природа. Общата уредба на съдържанието и действието на противоречието са предвидени същевременно в разпоредбите на чл. 45, ал. 1–3 КМЧП, като тези разпоредби са формуирани от гледна точка само на хипотезата, когато националният съд разглежда и решава граждански спор по същество, прилагайки чуждо право като краен регулатор на този спор.

Може да се твърди, че при тази уредба възражението има един по-тесен смисъл от възприемания досега³. Неговото упражняване изключва възможността за признаването на чуждестранни формули на разрешаване на гражданскоправния спор, когато признаването би противоречало на норми, дефиниращи основополагащите национални изисквания за справедливост при регулацията на съответното правоотношение, както и на начина на съдебно разрешаване на спора относно него⁴ (арг. от чл. 117, т. 2, изр. 2 и т. 5 във връзка с чл. 45, ал. 1–2 и чл. 46, ал. 1–2 КМЧП), така както тези изисквания са закрепени в правната уредба⁵.

Аргумент за това виждане дава обстоятелството, че от регламентация на възражението за противоречие с норми от обществен ред (чл. 45, ал. 1–2 КМЧП) е изключено възражението за противоречие с норми от публичен ред (чл. 46, ал. 1–2 КМЧП, вж. по-долу т. 9 от настоящата статия). Това възражение също защитава основни ценностни моменти, но от гледна точка на завишен публичноправен интерес при защитата на определени материални обекти и видове права, която защита не се регулира на принципа на диспозитивността (напр. при случаи на дискриминация)⁶.

Следва да се има предвид и обстоятелството, че след уеднаквяването на принципите на развитие на икономиката на различните държави възражението претърпя значителни промени. Неговото действие се съсредоточи в защитата на гражданския субект от произволни действия на чуждия суверенитет, а не например в защитата на идейни-

³ За обширно изследване по въпроса на възражението за обществен ред вж. **Зидарова, Й.** Общественият ред и международното частно право. С.: Наука и изкуство, 1975. Този труд не е загубил своето значение, въпреки съобразяването му с отменени вече норми. Вж. и **Сталев, Ж.** Същност и функция на международното частно право. С.: Наука и изкуство, 1982, 169–172.

⁴ Срв. **von Bar, Chr. und P. Mankowiz.** Op. cit., 714–731; **Martini, D.** – In: Handbuch des Internationalen Zivilverfahrensrecht. Max-Planck-Institut für Ausländ. u. Internat. Privatrecht. Band III/1. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1984, 450–458. **Koch, H., U. Magnus und P. Winkler von Mohren.** Internationales Privatrecht und Rechtsvergleichung. 2. Auflage. München: C. H. Beck Verlag, 1996, 22–23. **Kegel, G.** Internationales Privatrecht. 8. neubearb. Auflage. München: C. H. Beck Verlag, 2000, S. 465.

⁵ В същия смисъл и решение BGE-103-Ia 204 на Швейцарския федерален съд.

⁶ Подобна е ситуацията и в сравнителноправен план – приема се, че съществува една втора категория от разпоредби, които също се определят понякога като такива от обществен ред. Това са норми, при противоречие с които се отказва екзекватура по причина на завишен публичноправен интерес. Вж. напр. относно немското право у **Martini, D.** Op. cit., 450–458, и цитираната там практика. По общото право възражението за несъвместимост с норми от обществен ред изрично се основава или на съображения за public policy (публичен ред) или на substantial justice (защита на интересите на страната във връзка с основните изисквания на справедливостта): **Dacey, A. & J. Morris.** The Conflict of Laws. Thirteenth Edition by Collins, L. with Specialist Editors. Volume 1. London: Sweet & Maxwell Ltd., 2000, p. 528 и цитираната там практика. По френското право се приема, че съществуват два режима на възражението за противоречие с норми от обществен ред (public policy) на основа на protective public policy, като тук противоречието е с принципи на универсалната справедливост, за които френското обществено мнение счита, че имат абсолютна международна стойност, и lois de police или public law rules – публичноправни разпоредби: **Delvolve, J., J. Rouche, and H. Gerald.** French Arbitration Law and Practice. The Hague-London-New York: Kluwer Law International, 2003, 157–158, 255–257.

те разлики между две противостоящи обществени системи⁷. Трябва също да се има предвид и че държавата не следва да предоставя една привилегирана защита на гражданите си във връзка с правните спорове, защото обратното води в крайна сметка до недоверие у чуждестранните инвеститори и партньори.

1.3. Необходимо е да се изследват и разпоредбите на Регламент (ЕО) № 44/2001 на Съвета от 22 декември 2000 г. относно подсъдността, признаването и изпълнението на съдебни решения по граждански и търговски дела (Брюкселски регламент)⁸. Това се прави с цел да се отчете влиянието върху националната уредба на закрепените в регламента законодателни разрешения и така да се предостави база за непротиворечивото и хармонично тълкуване на националните правила и тези на ЕС, тъй като именно влиянието на правото на Европейския съюз предостави отчасти и необходимостта от преосмисляне на производството по екзекватура, а разпоредбите на регламента предоставят, от друга страна, различна гледна точка за определяне съдържанието на възражението за противоречие с норми от обществен ред и на неговия режим. Затова би могло да се твърди, че след влизането в сила за Република България на правната система на Общността общото действие на разпоредбите от КМЧП и тези на регламента отразяват общия режим на противоречието с норми от обществен ред в производството по екзекватура, който режим е валиден за Република България в неговата цялост и който е адаптиран към действащия към този момент в световен мащаб стандарт относно съдържанието на противоречието с норми от обществен ред – резултат от възприемането на общи критерии относно цивилизоваността на правните системи в един глобален свят⁹.

Едно подобно съгласувано тълкуване следователно е необходимо, защото по този начин предложените нормативни разрешения ще могат да се прецизират в светлината на нуждите на обществените отношения, които уредбата на екзекватурата следва да обслужва – бърза, навременна, непротиворечива и справедлива съдопроизводствена защита на спорни граждански права и задължения с международен елемент. При това трябва да се държи сметка за общите изисквания и особеностите на защитата по съдебен ред, а не проблемът да се разглежда откъснато от взаимовръзките му с общите въпроси на гражданския процес.

⁷ За този режим на възражението срв. например чл. 26 от Кодекса на търговското мореплаване (отм.), който гласи, че разпоредбите на чужд закон или обичай не могат да се прилагат, ако приложението им би противоречало на основите на обществено-политическото устройство на НРБ. Вж. по-подробно и **Зидарова, Й.** Цит. съч., 120–121, както и **Тодоров, Т.** Законът на съда в БМЧП. С.: Наука и изкуство, 1963, с. 68. В решение 54–75–ОСГК по гр. д. 54/1975 г. изрично се посочва, че една от целите на възражението е и да не се допусне посегателство спрямо държавния и обществения живот в страната.

⁸ Законодателните актове на ЕС и анексите към тях са достъпни на <http://eur-lex.europa.eu/>.

⁹ Вж. решение 422–1997–ТК, 5–чл. с-в, ВКС, по гр. д. 250/1997, което разглежда основните съдопроизводствени начала на равенството и на състезателността като основополагащи принципи на цивилизованото общество.

2. ХАРАКТЕРИСТИКА НА ПРОТИВОРЕЧИЕТО С НОРМИ ОТ ОБЩЕСТВЕН РЕД В ПРОИЗВОДСТВОТО ПО ЕКЗЕКВАТУРА

2.1. Проверката за противоречие с норми от обществен ред е необходима, тъй като не може да се очаква различните правни системи да предоставят напълно еднакви права и възможности на субектите, нито че резултатите от дейността на съответните чуждестранни правоприлагащи органи ще съвпадат винаги.

Ето защо в чл. 45, ал. 1–2 КМЧП изрично се визират последиците от правоприлагането¹⁰. От гледна точка на производството по екзекватура това ще означава проверка на параметрите на гражданските права и задължения, така както те са удостоверени в чуждестранния правораздавателен акт, а не проверка на съдържанието на приложените правни норми.

Правата и техните параметри следва по-нататък да са съвместими с техния еквивалент, ако към фактическия състав се приложи съответната национална гражданскоправна разпоредба, тоест с гражданските права, които биха възникнали под действието на българското право¹¹. В противен случай не се дава екзекватура (чл. 117, т. 5 КМЧП).

2.2. Необходимостта от тази проверка е резултат от обстоятелството, че националните и чуждестранните субективни права обезпечават в крайна сметка аналогични имуществени и неимуществени интереси, свързани с гражданския оборот, които са подобни и често еднакви за всеки един субект, без значение под действието на кой суверенитет се намира той (напр. интереса от равнопоставеност при упражняването на съдопроизводственото право на защита или интереса от получаване на достатъчно и навременно обезщетение при национализация).

Именно около защитата на основополагащи за правната уредба интереси се групират отделните комплекси от правни норми. Така държавите гарантират посочените интереси, без значение какви конкретни правомощия са предвидени (напр. при понесени вреди от деликт следва да се защити интересът от достатъчно и навременно обезщетение; при неизпълнение на договор интересът е да се възстанови в разумен срок намаляването на патримониума на изправната страна и т.н.)¹². Ето защо тези интереси намират по правило защита във всяка правна система, като защитата, дадена от един правен ред, е аналогична на дадената от друг, макар че конкретната правно-

¹⁰ Вж. и Тодоров, Т. Цит. съч., 67–68.

¹¹ Вж. изрично и решение 54–75–ОСГК по гр. д. 54/1975 г.: „да се осуети важността в нашата страна на несъвместими с нейния строй норми или субективни права“.

¹² Подобни интереси и защитаващите ги правила са се дефинирали първоначално донякъде поетично като проява на „a wisdom that is for all time“ („извечна мъдрост“), *Sheoparson Singh v. Ramnandan Singh (1916) LR 43 Ind App 91, 98, PC*, където доктрината на *res iudicata* например е установена в хиндуисткия текст на *Katyayana*. По-техническо е съвременното определение като норми, които са „clear example of a general principle of law recognised by civilised nations“ („ясен пример за общ принцип на правото, разпознат от цивилизованите нации“) – *South West Africa Case (1966) ICJ*. Сведено към националната понятийна система, в случая се има предвид основна нормативна гаранция, при което може да се приеме, че даден интерес е справедливо защитен.

техническа проява на защитата, нейният обем и интензитет често значително се различават¹³.

2.3. По тази причина, въпреки възможността за различия, предоставената от държавата на съда защита на интересите на страната следва да е в достатъчна степен адекватна на защитата, която предоставя законодателството на признаващата чуждестранното решение държава. Това е така, защото признаването на чуждестранен правораздавателен акт, при който се установява пълна липса на изискваната от националното законодателство защита или нейното свиване е в такава степен, че на практика тя е напълно неефективна, би довело до отказ от правна защита на съответните имуществени и неимуществени интереси¹⁴, независимо че приемащата държава ги е санкционирала и по този начин се е ангажирала да ги защитава със силата на своя империум. Тъй като става обаче въпрос за дължима властническа защита на основополагащи за обществото интереси, един подобен отказ би влязъл в противоречие с националното чувство за справедливост и би поставил под въпрос легитимността на националния правен ред.

2.4. Държавата не може да откаже защита на легитимирани от нейното собствено законодателство интереси на страната, независимо че спорът е решен от чуждестранен съд. Някои от тези интереси са изрично и конкретно предвидени като пречки за екзекватура (напр. при липсата на надлежно призоваване – чл. 117, т. 2, изр. 1 КМЧП). Тъй като, от друга страна, е невъзможно да се предвидят всички възможни хипотези (арг. от чл. 117, т. 2, изр. 2 КМЧП, който съдържа общата формулировка, че не трябва да са нарушени основни принципи на българското право, свързани със защитата на страните), предоставя се възможността страните да поискат чрез възражението за противоречие с норми от обществен ред защита от държавата по екзекватурата срещу постановеното чуждестранно решение при преценка на специфичните обстоятелства относно всяко едно чуждестранно решение, на което се иска признаване.

Възражението ще е основателно, когато интересът е нарушен в прекалено висока степен (арг. от чл. 45, ал. 2 КМЧП), която не позволява той да може да се приеме за защитен от гледна точка на неговите нормативни гаранции в националния правен ред, или когато е направо пренебрегнат от държавата на съда¹⁵. Иначе на практика би се отказала законодателна защита на легитимни съгласно националното право интере-

¹³ Решения № 907–68–II г. о., ВС, по гр. д. 3178/1968 г., № 3030–71–II г. о., ВС, по гр. д. 2332/1971 г. и № 54–75–ОСГК по гр. д. 54/1975 г. са примери как съдът е изследвал чуждестранните материални права и е открил техни еквиваленти в националното законодателство – всички подчинени на интереса на страната, който подлежи на защита, и съответно е постановил екзекватура.

¹⁴ У **Delvolve, J., J. Rouche and H. Gerald.** Op. cit., 157–158, се отбелязва, че protective public policy има за цел да пази интереси на гражданскоправните субекти.

¹⁵ В решение № 3030–71–II г. о., ВС, по гр. д. 2332/1971 г. съдът е установил, че задължението да се изплаща издръжка до „постигане на икономическа независимост на детето“ не противоречи на защитата на интереса на даващия издръжката да не я дава за един неоправдано дълъг период, до степента, до който този интерес е защитен и по българското право, тъй като на практика и въпреки различната формулировка издръжката се дължи до достигането на пълнолетие или до приключването в един разумен период на висшето образование на получаващия издръжката.

си, които стоят в основата на уредбата на отделните видове правоотношения. Ето защо при установяването на подобно противоречие между резултатите от дейността на чуждестранния съд и прилагането на националната правна норма се отказва екзекватура.

3. ОБХВАТ НА ПРОТИВОРЕЧИЕТО

Държавата ще зачита след признаването на чуждестранното съдебно решение съдържащата се в него формула на разрешаване на спора. От юридическа гледна точка това ще се изрази, на първо място, в обстоятелството, че гражданското правоотношение с международен елемент ще се приема за регулирано в пределите на Република България съгласно закрепените в чуждестранното решение резултати от извършеното правоприлагане¹⁶. Съдът по екзекватурата следи следователно за непротиворечивост на конкретната регулация на гражданското правоотношение с нормите с частноправна природа от българския обществен ред (арг. от чл. 46, ал. 1–2 КМЧП)¹⁷.

Съдът по екзекватурата проверява и за противоречие на процесуалните действия на чуждестранния съдебен орган с норми със съдопроизводствен характер от българския обществен ред (арг. от чл. 117, ал. 1, изр. 2 КМЧП)¹⁸. Всяко отделно производство по гражданско дело представлява динамичен фактически състав, при който крайният акт фокусира в себе си цялата извършвана дейност. Необходима е затова и проверка дали формулата на разрешаване на спора е получена по един приемлив за националния правен ред начин¹⁹.

Както се отбеляза, тук не се следи относно възражението за противоречие с норми от публичен ред. Предметът на спора, решен от чуждестранния съд, е частноправен по дефиниция. В противен случай екзекватура би следвало да се откаже направо на основание, че не се иска признаване на решение по същество по гражданскоправен въпрос. Ето защо проверката за определени забранителни публичноправни режими, които са свързани с други права и интереси, извън гражданските,

¹⁶ Срв. **Zöller, R., Bearbeiter.** *Zivilprozessordnung*. 21. Auflage. Köln: Verlag Dr. Otto Schmidt, 1999, S. 957.

¹⁷ Така **Zöller, R., Bearbeiter.** *Op. cit.*, S. 954 und 975–976; срв. и **Rosenberg, L. und K. H. Schwab.** *Zivilprozessrecht*. 11. Auflage. München: C. H. Beck Verlag, 1974, S. 851; в САЩ дори и при признаване на междуцарски решения (**Richmann, W. M. and W. L. Reynolds.** *Understanding Conflict of Laws*. 2nd ed. New York: Matthew Bender & Co., INC, 1993, 352–353) въпросът е бил спорен за английските съдилища, които обаче възприемат изкристализираното становище на Съда на Европейските общности, че в производството по екзекватура следва да се следи за публичния ред на материалното право на Европейската общност: **D'Arcy, L., C. Murray and B. Cleave.** *Schmitthoff's Export Trade. The Law and Practice of International Trade*. 10th Ed. London: Sweet & Maxwell Limited, 2000, p. 499, 502–503; вж. изрично и *Case C-126/97 Eco Swiss China Time Ltd. v. Benetton International NV [1999] CLR 183*.

¹⁸ Срв. **Сталев, Ж., А. Мингова, В. Попова, Р. Иванова.** *Цит. съч.*, с. 709. При изследването на чуждестранната литература, използвана в настоящата работа, се установи, че спорен е бил моментът дали се следи на плоскостта на материалното право и никога не е имало съмнение относно съдопроизводственото.

¹⁹ Вж. решение № 630–2003–ТК, II т.о., ВКС, по гр. д. 1832/2003 г., както и решение № 422–1997–ТК, 5-чл. състав, ВКС, по гр. д. 250/1997 г.

е отделена като самостоятелна такава от разпоредбата на чл. 46, ал. 1 КМЧП (срв. загл. на чл. 46 и чл. 45 КМЧП) и тя няма връзка с последиците от прилагането на чуждестранното частно право, визиращи в разпоредбите на чл. 45 КМЧП, който действа само при частноправна уредба (арг. от систематичното тълкуване с чл. 1, ал. 1, т. 2 КМЧП).

Въз основа на гореизложеното може да се направи изводът, че е възможно противоречие с норми от обществен ред както на плоскостта на частното материално право, така и на плоскостта на процесуалното право. Възможността за противоречие с норми от публичноправен характер, извън тези на процесуалното право, се обхваща от противоречието с норми от публичен ред.

4. ПРЕДМЕТ НА ДЕЙНОСТТА НА СЪДА

Съдът проверява за противоречие между нормите от обществен ред и закрепената в чуждестранния съдебен акт регулация на материалното правоотношение с международен елемент (арг. от чл. 45, ал. 1–2 и чл. 121, ал. 1 КМЧП)²⁰. Не се проверява съдържанието на правилата, които са били приложени към спора по същество²¹. Това е пряк резултат от природата на екзекватурата и съществуващата в тази връзка забрана за преразглеждане на спора по същество – в производството по екзекватура националният суверенитет възприема направо резултатите на извършеното от чуждестранния съд правоприлагане.

Същото правило следва да важи и за противоречието с норми от обществен ред със съдопроизводствен характер. Поради разликите в стандартите на изписване и съдържание на решението, както и поради разликите в съдопроизводствените уредби, е вероятно обаче това невинаги да е възможно практически. Пример биха били действията на съда, неописани в мотивите към решението, които обаче нарушават равнопоставеността на страните. На съда по екзекватурата не са дадени същевременно служебни правомощия да събира доказателства в тази насока. Той следва поначало да се ограничи до проверка на посоченото в представеното решение и на съответното удостоверение от чуждестранния съд за влизане на решението в сила. Резултатите от тази проверка ще бъдат решаващи за вземане на решението по този пункт, ако заинтересованата страна не посочи и не обоснове допълнителни аргументи или възражения в тази насока.

И в двете хипотези на норми от частноправен и съдопроизводствен характер не следва да се отказва екзекватура въз основа на формулировката в решението, а да се следи за същностни различия в регулацията на съответното правоотношение, която пренебрегва даден основополагащ интерес.

²⁰ Във всички посочени решения съдът е изследвал за „противоречие със закона“.

²¹ Срв. von Bar, Chr. und P. Mankowiz. Op. cit., 718–719; Тодоров, Т. Цит. съч., с. 68.

5. КРИТЕРИИ ЗА НАЛИЧИЕТО НА ПРОТИВОРЕЧИЕ

5.1. Под „противоречие с нормите, съдържащи основополагащите елементи на правната система“ се разбира традиционно конфликт с разпоредби, съдържащи основните начала на националното право (изрично преди чл. 26 (отм.) от Кодекса на търговското корабоплаване и чл. 142 (отм.) от Семейния кодекс) и понастоящем разпоредбата на чл. 117, т. 2, изр. 2 КМЧП²².

Всяка норма би следвало, от друга страна, да е в определена степен изразител на правен принцип, ако се приеме, че разпоредбите не се създават самостоятелно, а като част от общата система. Това поражда практическия проблем за определянето на нормите от обществен ред във всекидневната дейност по правоприлагането, въпреки безспорно установеното съдържание на възражението.

5.2. Счита се същевременно, че самите правни принципи имат успоредно действие, при което взаимно се ограничават. Затова е напълно възможно да се даде приоритет на един принцип за сметка на друг, чието действие да се ограничи максимално²³. Например, въпреки изискванията за равнопоставеност на страните, е възможно да не се събере дадено доказателство, ако това предпоставя сериозна трудност или е съмнително (чл. 131 от Гражданския процесуален кодекс – ГПК). Тук действието на принципа се ограничава поради интереса на другата страна от бързото разрешаване на спора.

По аналогия с тяхното успоредно действие, действието на основните начала би следвало да може да се ограничава в рамките на националния суверенитет и при противоречие с установеното в чуждестранното съдебно решение. Така ще е възможно да се зачитат различаващите се правни разрешения, които възникват поради специфичните дадености в съответната държава.

Пример в тази насока са разпоредбите на чл. 15, ал. 1–2 от Конвенцията за връчване в чужбина на съдебни и извънсъдебни документи по граждански и търговски дела, които допускат спор с международен елемент да се разгледа по същество без доказателство, че на страната е връчена призовка²⁴. Достатъчно е след предаване на замолената държава на надлежна молба тя да не върне удостоверение за призоваване в рамките на шест месеца от връчването на молбата. Ефективността на нейната администрация не следва да вреди на ищеца.

Република България е направила резерва за неприлагането на тази норма от българските съдилища. Тя обаче е страна по конвенцията и по тази причина следва да признава подобни решения, когато те са постановени от чуждестранен съд, въпреки евентуалното възражение на ответника по екзекватурата. Чрез акта на присъединява-

²² **Тодоров, Т.** Цит. съч., 68–71. Срв. и **von Bar, Chr. und P. Mankowski.** Op. cit., 714–731. Вж. и решение № 630–2003–ТК, II т.о., ВКС, по гр. д. 1832/2003 г., както и решение № 422–1997–ТК, 5-чл. състав, ВКС, по гр. д. 250/1997 г.

²³ **Яновски Б.** Проблеми на съвременния изпълнителен процес на НРБ. С., 1981, с. 19; **Flemming, J.** Civil procedure. Boston-Toronto: Little, Brown and Company, 1965, p. 2.

²⁴ Подробно за действието на тези разпоредби: **Бончовски, П.** Развитие на производството за уведомяване по частноправни дела с международен елемент. – Правна мисъл, 2002, № 4.

нето към конвенцията държавата се е съгласила между други договарящи държави да се извършва призоваване по тези правила.

Не е направена също така резерва, че подобни решения няма да се признават. Затова при екзекватура на подобни решения ще се ограничат националните изисквания за правото на участие в процеса, като се приеме по-нисък стандарт за определения минимум от усилия да се уведоми страната (срв. чл. 46, ал. 1 и чл. 50, ал. 1 ГПК, и чл. 231, б. „е“ ГПК).

5.3. Съществуват обаче норми, които гарантират основното начало по такъв начин, че игнорирането им е в състояние да предпостави цялостно дерогиране на принципа²⁵. Противоречие с разпоредбите на чл. 189, ал. 2 ГПК (изискването за мотиви към съдебното решение) или на чл. 189, ал. 3 ГПК (относно подписите на мнозинството в решаващия съдебен състав) ще изключи напълно равнопоставеността на страните, както и неутралността и независимостта при вземането на решението, тъй като в двата посочени примера не може да се приеме, че осъществяването на правото на защита се основава на справедливи правила, а не на съдебен произвол.

Затова от гледна точка на националния правен ред тези разпоредби представляват максималната граница за стесняването на действието на принципа в определена насока. Тя не следва да се преминава, при условие че изобщо се запазва неговата приложимост, и затова задължителността на действие на посочените разпоредби не може да се постави под съмнение понастоящем. (Затова преценката на тяхното значение от гледна точка на противоречието с норми от обществен ред не е предоставено на съда, а те представляват минимален стандарт за форма и съдържание на решението, което ги превръща в пречки за екзекватура от формално естество и ги поставя извън разглежданото възражение.)

Под „норми от обществен ред“ би следвало да се разбират именно правила от подобен порядък. Те гарантират основните неотменими положения в действието на законодателството. Под тази граница се поставя под въпрос самият облик на правната система.

5.4. Обхватът на действието и взаимното ограничаване на основните начала не представляват от своя страна статична система, а са по-скоро непрекъснатата променлива в зависимост от промените в обществените отношения. По най-различни причини може в определен исторически период да се дава предпочитание на един елемент за сметка на друг. Тук се включват например повишен интерес на контрол от страна на държавата над определени видове правоотношения, отдаване на предпочитание на интереса на едната страна пред недобросъвестното поведение на другата, защита на определени субекти и т.н.²⁶

²⁵ Вж. решение № 422–1997–ТК, 5-чл. състав, ВКС, по гр. д. 250/1997 г., в което се отбелязва, че противоречието е не с „обикновено процедурно правило“, а с правило, изразяващо „основополагащ принцип“. Срв. и **Kropholler**, J. Or. cit., 622–623.

²⁶ Например би следвало винаги да се изисква фактическо предаване на призовката във връзка с равнопоставеността на страните в процеса (чл. 46, ал. 1–2 ГПК). Ако това обаче не стане в един разумен срок, в който се предполага, че всяка добросъвестна страна би следвало да бъде издирена при една действателна администрация, тогава е възможно да се докаже или презумира недобросъвестност и да се даде предимство на интереса на другата страна от разрешаване на спора.

По тази причина липсва предварителен списък на нормите от обществен ред, а разпоредбите на чл. 117, т. 2, изр. 1 и т. 5 КМЧП са формуирани като общо определена норма (*lex aesiuit*), подобно на тази на чл. 130 ГПК²⁷. Хипотезата на тези норми се дефинира чрез посочване на търсения резултат, без предварително да се определят елементите на фактическия състав. На правоприлагащия орган е предоставено да намери конкретната взаимовръзка, при която предявеният в производството факт води до този резултат, и така да го включи в обхвата на действие на разпоредбата.

Ето защо приемам (срв. т. 5.3. от статията), че минималните стандарти за формата на решението, за неговото съдържание, за критериите, които позволяват да се приеме, че става въпрос за съдопроизводствена дейност при съвременните стандарти (състезателност и двустранност в производство, което се развива пред един формално независим орган на власт), са извадени от обхвата на възражението за противоречие с норми от обществен ред.

Те са елементи от преценката дали се признава държавен правораздавателен акт и относно значението им не може да има съмнение. Подобно е и положението при възраженията за справедливо избрана държава на съда (чл. 117, т. 1, изр. 2 КМЧП) и за липса на редовно и надлежно призоваване (чл. 117, т. 2, изр. 1 КМЧП). Ето защо те имат изрична регламентация като пречки за екзекватура и по тази причина също не се включват в обхвата на възражението за противоречие с норми от обществен ред (чл. 117, т. 5 КМЧП)²⁸.

6. КРИТЕРИИ ЗА СТЕПЕНА НА ПРОТИВОРЕЧИЕТО С НАЦИОНАЛНИ НОРМИ, ВОДЕЩА ДО ОТКАЗ ОТ ЕКЗЕКВАТУРА

6.1. В тази насока се поставя и въпросът за практическия критерий при определянето на разпоредбите от обществен ред в производството по екзекватура на чуждестранни решения. Конкретните прояви на възражението за обществен ред биха могли да се разглеждат като изразяващи основополагащите изисквания за справедливост към националния правен ред (в случая не се има предвид „справедливост“ в смисъл на „правда“, която е строго индивидуална за всеки индивид и се влияе от неговите етически ценности, т.е. т.нар. субективна справедливост)²⁹.

Правила, подобни на тези в Конвенцията за връчване в чужбина на съдебни и извънсъдебни документи по граждански и търговски дела, относно невъзможност за призоваване има в редица държави. У нас незадоволително разрешение при отказ от получаване на призовката или при невъзможност да се намери страната на постоянния адрес предлагат чл. 47, ал. 1 ГПК и чл. 50, ал. 1 ГПК.

²⁷ Срв. **Baur, F. und W. Grunsky**. *Zivilprozessrecht*. 10. überarbeitete Auflage. Neuwieg; Kristel: Luchterland, 2000, 154–155.

²⁸ Срв. решение № 717–2004–ТК, II т. о., ВКС, по т.д. 183/2004 г., където основаниято за отказ от екзекватура на чуждестранно арбитражно решение поради невалидност на арбитражната клауза се разграничава от нормите от обществен ред именно защото това основание е изрично уредено.

²⁹ **von Hoffmann, B.** *Internationales Privatrecht*. 1. Auflage (neubearbeitete). München: Verlag C. H. Beck, 2002, S. 251 und 114–116; **Martini, D.** *Op. cit.*, 450–458; **Koch, H., U. Magnus, U. und P. Winkler von Mohren.** *Op. cit.*, 22–23; **Kegel, G.** *Op. cit.*, S. 465.

Приемам в тази насока, че норми от обществен ред са определени правила, при наличието на които може да се приеме, че дадена правна система защитава интересите на всички правни субекти в правния спор, без да изключва необосновано някой от тях (т.е. т.нар. обективна справедливост или дистрибутивна справедливост³⁰)³¹. Те отразяват от друга гледна точка неотменимите принципни положения в оказването на правна защита при частноправни спорове.

6.2. В този ред на мисли прякото значение на гражданскоправните норми се проявява при конфликтни защитени от правото частни интереси, стоящи зад създадените субективни права. Затова разпоредбите следва да уравнивяват разнопосочните изисквания на легитимните интереси на правните субекти, чието поведение се регулира. По тази причина и с цялата условност на твърдението, може да се приеме, че защитата на тези интереси стои в крайна сметка в основата и на правните принципи.

Успоредното действие на основните съдопроизводствени начала и тяхното прилагане от съда предполага например като резултат една качествена регулация на конкретното производство, при която напълно рационално са балансираны интересите на двете страни и другите субекти – от своевременност на решението, равнопоставеност и прочее интереси, защитени от съответните начала.

Нормите трябва да отговарят именно от тази гледна точка на изискванията на обективната справедливост³². Не следва интересът на едната страна да се игнорира неоправдано в определена степен или изцяло при липса на съответното рационално основание, което да позволи превес на друг успореден или насрещен интерес. Разумното основание при екзекватура е приемането на чуждите национални особености и нрави. Последните обуславят различни приоритети в баланса на интересите, които водят от своя страна до разлика в регламентацията.

6.3. Не може обаче, както се отбеляза, да се очаква, че чуждестранното право винаги ще уравниви еквивалентните интереси по аналогичен начин и ще ги комбинира в нормите си напълно аналогично на националното законодателство. Причините за това биха могли да са от най-различен характер (исторически, културни, въпрос на традиции, нрави и др.).

Приемащата държава следва да приеме това в определена степен. Определена степен на защита на интересите на отделните частноправни субекти, които интереси стоят зад правната уредба, е същевременно неотменима. Иначе защитата на интереса се изключва на практика.

Ето защо възражението за обществен ред ще е възможно само когато разликата в баланса е толкова голяма, че се изключва напълно наличието на обективна справедливост при защитата на интересите от гледна точка на приемащата система (арг. от чл. 45, ал. 1–2 КМЧП).

³⁰ За това въведено от Аристотел понятие вж. у **Кели, Дж.** Кратка история на западната теория на правото. С.: Рива, 1998, 29–30.

³¹ **Dacey, A. and J. Morris.** Op. cit., p. 528.

³² Срв. **Flemming, J.** Op. cit., p. 3.

6.4. Затова съдът следва да прецени дали постановленията в чуждестранното решение не отказват правна защита на интерес, който е признат от националното право за легитимен. Възможно е от тази гледна точка интересът или да се игнорира изцяло, или защитата му да е толкова ограничена, че на практика също да е изключена³³. Това ще е нивото, под което при признаването на чуждестранната регулация на правоотношението ще се дерогират същностните черти на конкретния правен ред. Както се отбеляза, ако тази защита бъде поискана от частноправния субект и отказана от държавата, се стига на практика до отказ от националния суверенитет и зачитане на чуждестранния.

6.5. След като нарушеният от държавата на съда основополагащ интерес е санкциониран от империума чрез предвиждането на правна защита по националния съдопроизводителен ред и се проявява в свързано с националния суверенитет правоотношение, на него не може да му бъде изцяло отказана защита на територията на държавата само поради факта на извършеното от чуждата власт правораздаване.

Тук свършва толерантността към дадената от чуждата държава уредба. Иначе по силата на чуждото законодателство се изключва защитата, която държавата дължи на свързаните с нейния суверенитет правни субекти относно техните правнозащитени при спорове по граждански дела интереси. Така отново се поставя въпросът за отказ от върховенството и независимостта на суверенитета. Затова може да се твърди, че именно норми, при чието дерогирание ще се изключи защита на даден основополагащ легитимен интерес, представляват и разпоредбите от обществен ред³⁴. Няма значение дали правилото има конкретно позитивноправно закрепване. Неговото положение в йерархията на нормативните актове е също без значение. Решение, което противоречи на конституционна норма, също би могло да подлежи на признаване, стига тази разпоредба да не представлява норма от обществен ред (макар че трудно би се намерила практическа хипотеза).

6.6. Тук се включват като класически примери определени прояви на неравнопоставеността на страните в гражданския процес³⁵ или на неоправдано грубо нарушаване на състезателното начало (противоречие на чл. 29, ал. 1 ГПК) и диспозитивността (напр. упражняване от трето лице на право на иск относно една чужда претенция и разпореждане с предмета на делото – противоречие с чл. 29, ал. 2 ГПК).

Хипотези от гражданското право биха били практическото изключване на извъндоговорната отговорност при постановен прекалено нисък размер на обезщетение

³³ Например – присъдена е издръжка в дотолкова висока сума, че на практика елементарните нужди на даващия издръжката ще останат без материално покритие, или пък размерът е дотолкова нисък, че не покрива аналогичните нужди на получаващия издръжката. Тук следва да се държи обаче сметка и за икономическото положение в различните държави.

³⁴ Срв. **Stojan, T.** Die Anerkennung und Vollstreckung ausländischer Zivilurteile. – In: *Handelssachen*. Zürich: Schulthess Polygraphischer Verlag, 1896, S. 147.

³⁵ В редица страни например такива са: незачитането на интереса на ответника спорът да се разгледа по неговото обичайно местопребиваване (противоречие с чл. 4, ал. 1, т. 1 КМЧП и липса на друг свързващ фактор), липсата на подходящ срок между призоваването и датата на първото заседание по делото (противоречие с чл. 41, ал. 5 ГПК, ако ответникът има местопребиваване в същата държава), искането на парична гаранция от ищец, който няма местожителство в държавата, където е заведено делото, или прекалено завишени съдебни такси и др.

нието или необосновано прекомерна тежест върху изправната страна при поемането на риска от неизпълнение на договор, така че тя на практика поема цялата отговорност³⁶.

Необосноваността на решението не е предпоставка за отказ от екзекватура, защото това би значело гражданският спор да се преразгледа по същество (арг. от чл. 121, ал. 1 КМЧР); от тази гледна точка предпоставка би било само сериозното нарушаване на правото на защита, свързано с правилното установяване на фактите по делото, без значение какво точно е установил съдът (чл. 117, т. 2, изр. 2 КМЧП). Пример за това е неразглеждане на евентуално съединено относимо доказателствено искане, при което би се установил точният размер на вредите. Ако обаче основанийето за неразглеждането е несбъдването на процесуалното условие, няма противоречие с норма от обществен ред³⁷.

7. РЕЖИМ НА ВЪЗРАЖЕНИЕТО

7.1. Различната природа на стълкновенията на законодателни и правораздавателни суверенитети предпоставя и един самостоятелен проблем. Съдът по съществуващото на гражданскоправния спор извършва правоприлагане при непосредственото решаване на този спор. Той следва затова да осигурява хармонията на решението с националния правен ред при разрешаването на законодателната колизия, като прилага точно правните норми. Ето защо възражението за обществен ред ще бъде тук безусловно приложено към всяко едно установено противоречие.

При екзекватурата обаче се проверяват вече готови резултати. Само страната може да постави същевременно под въпрос пороците на едно национално решение във връзка с нейните интереси (чл. 196, ал. 1, чл. 197, чл. 213, чл. 214, ал. 1, чл. 218а, чл. 218в, ал. 1, чл. 231, ал. 1 и чл. 232, ал. 1 ГПК). Не го ли направи, тя се съгласява на практика с нарушаването на интересите си и това позволява решението да се стабилизира (чл. 219, б. „б“ ГПК). Това правило включва редица пороци на съдебното решение, които биха се определили като противоречие с норми от обществен ред при един чуждестранен акт (арг. от чл. 218б, ал. 1, б. „в“ ГПК).

Примери във връзка с равнопоставеността са изискването към съда да разгледа допуснатите искания и съответно възраженията на двете страни (чл. 2, ал. 1 ГПК), да не отхвърля доказателствени искания без съответната допустима обосновка (чл. 111, ал. 1 и чл. 129, ал. 2 ГПК), както и да прецени всички доказателства по делото в моти-

³⁶ Дадените примери показват защо на ниво материално право почти липсват основания за прилагане на възражението в сравнителноправен план. В практиката на националните съдилища приложението в тази насока е било досега основно относно размера на издръжката. Необходима е наистина повече от сериозна разлика в правните уредби, за да се стигне до подобно възражение. То има своето по-широко приложение в съдопроизводствената дейност (оттук и изричното визиране в чл. 117, т. 2, изр. 2 КМЧП).

³⁷ Вж. решение № 422-1997-ТК, 5-чл. състав, ВКС, по гр. д. 250/1997 г.

вите и да обоснове решението си на установеното въз основа на тях (чл. 188, ал. 1–2 ГПК). Подобни са също така хипотезите на непълнолетие на страната в производството (чл. 16, ал. 2 и 6, чл. 231, б „е“ и чл. 232, ал. 1 ГПК) и дори при подкуп и други подобни действия на съдия по делото (арг. от чл. 231, б. „б“ и чл. 232, ал. 1 ГПК).

Същото може да се твърди и при порок на решението относно прилагането на материалното право към спора.

При така установената конструкция на повдигането на тези възражения се дава приоритет на фактическия интерес на страната, която може да счита решението за правилно, то да я удовлетворява в достатъчна степен, или да е дезинтересирана от ново производство.

7.2. Няма противоречие в подобни хипотези с общото изискване за справедливост на правната регламентация, тъй като заинтересованата страна сама се поставя в положение да има действащо съдебно решение с пороци от посочения порядък. Достатъчно е законодателството да ѝ предоставя необходимите правни способности за преодоляване действието на акта, както и свободен достъп до тях. Тяхното използване обаче е изцяло в обхвата на принципа на диспозитивността при търсене на защита на нарушени граждански права и интереси.

В този ред на мисли не изглежда оправдано действието на нормите от обществен ред да се проявява изцяло по почин на съда при признаването на чуждестранни съдебни решения. След като националните разпоредби ще се приложат само когато страната желае да се възползва от тях, следва, че фактическият състав на възраженията за обществен ред ще изисква в тези хипотези освен противоречие с изискванията на справедливостта, и оспорване на правото на екзекватура от ответника³⁸. В основата си и двете хипотези защитават идентични легитимни интереси.

Ето защо не следва да се прави разлика между чуждестранен и национален форум на спора, ако има равноценност на решенията, което е в основата на възможността за даване на екзекватура. Достатъчно е да се предоставят пълни гаранции за правото на защита на страната, ако тя потърси такава, аналогично на разрешението при националните съдебни формули.

7.3. За да се получи защита, следва да е обаче напълно достатъчно ответникът да оспори признаването на съответното решение, без значение кой точно свой интерес счита за незащитен. Това следва да задейства служебното начало (чл. 120, ал. 1 КМЧП). Не е необходимо да се посочва и конкретна правна норма. Съдът ще установява независимо от посочените от страната пречки за екзекватура дали чуждестранната регулация противоречи на конкретна норма от обществен ред.

Това е резултат от обстоятелството, че след като се търси защита на легитимни интереси от разглеждания порядък срещу действия на чужд суверенитет, тя следва да се окаже в пълен обем. Това че страната не е посочила определен порок, ще се дължи

³⁸ Delvolve, J., J. Rouché and H. Gerald. Op. cit., 157–158.

по-скоро на незнание или на неспособност да се формулира точно молбата. Затова диспозитивното начало не следва да се хипертрофира в тази насока³⁹.

Отказ от суверенитет би имало обаче, ако се поиска защита и тя не се даде в пълния ѝ възможен обем. Така се предвижда една напълно съобразена с особеностите на екзекватурата регламентация на възражението. Същевременно суверенитетът на държавата не се поставя под въпрос, ако защитата не бъде поискана, при положение че е предоставена пълната възможност за това⁴⁰.

7.4. Съдопроизводственият закон регулира по аналогичен начин възраженията за необоснована паралелна компетентност по съществото на спора и за ненадлежно и ненавременно призоваване (чл. 117, т. 1, изр. 2 и т. 2, изр. 1 КМЧП). Те също представляват типични случаи на нарушаване на основните начала, свързани с правото на защита на страната, които разкриват особена важност и същевременно сложност.

Тяхното изрично предвиждане има за цел да изключи преценката дали става въпрос за нарушения на изискванията на справедливостта. Отделното им регулиране е предпочетено по практически съображения пред включването им в обхвата на възражението за обществен ред, където иначе би им било мястото. Така се изключва възможността за спор за значението им относно интересите на страните и се дава пряко указание на страните в коя насока да търсят защита от съда по екзекватурата.

След като тези възражения са регулирани по този начин, би следвало заложената идея да се приеме за израз на общото правило на чл. 120, ал. 2 КМЧП относно противоречие с норми от обществен ред със съдопроизводствена природа (страната не може да възрази срещу даването на екзекватура, независимо че чуждестранният съд е нарушил някой от съдопроизводствените основни начала, ако не е изтъкнала въпроса пред чуждестранния съд⁴¹), чието естествено продължение е допустимостта на екзекватурата на решение с дефект от подобен порядък, ако страната не го оспори.

Липсва същевременно основание незачитането на интересите на страната от съда по същество на плоскостта на частното право да има различен режим на плоскостта на екзекватурата при сравнение с незачитането на съдопроизводствени интереси. Ето защо правилото на чл. 120, ал. 2 КМЧП би могло да се възприеме като общо за института на екзекватурата. Следователно тук би трябвало да попаднат всички случаи на нарушаване на частноправните интереси на страните в държавата на съда, както и на интересите им при тяхната съдопроизводствена защита.

³⁹ Вж. за аналогия у **Мингова, А.** Касационно обжалване. С.: Софи-Р, 2003, с. 253 и 258, където се коментира приетото в ТР № 1/2001 г. виждане, че касационният съд следва да следи служебно и за някои нарушения на материалния закон. Това е свързано с функцията му да гарантира еднаквото и точно приложение на правните норми. В хипотезата на екзекватурата се търси защита от чуждестранна юрисдикционна власт и след като съдът е сезиран с подобно искане, следва да провери изцяло хомогенността на решението с националните правни норми.

⁴⁰ Това намери своето пряко законодателно регулиране при отмяната на местни арбитражни решения, защото искът за отмяна бе подчинен на 3-месечна давност. След изтичането ѝ възражението за противоречие с норми от обществен ред се преклудира (арг. от чл. 48, ал. 1 и чл. 47, ал. 1, т. 3, изр. 2 ЗМТА).

⁴¹ Не би могло да има съмнение, че тези принципи се включват в обхвата на възражението за противоречие с норми от обществен ред: изрично решение № 630–2003–ТК, II т.о., ВКС, по гр. д. 1832/2003 г., както и решение № 422–1997–ТК, 5-чл. състав, ВКС, по гр. д. 250/1997 г.

Възражението ще се повдига обаче изцяло служебно, когато поради особеностите на правата националният орган следи по този начин за интересите на страните, ако спорът се повдигне пред него по същество (чл. 120, ал. 1 КМЧП)⁴². По този ред ще се повдига и възражението за противоречие с норми от публичноправен ред (вж. т. 9).

Не следва да се отказва екзекватура на решения, които противоречат на финансовия или на друг интерес на държавата, след като КМЧП приравни нейната дейност като страна по граждански сделки с международен елемент на тази на всички останали гражданскоправни субекти (арг. от чл. 60 КМЧП)⁴³.

8. ВЪЗРАЖЕНИЕТО ЗА ПРОТИВОРЕЧИЕ С НОРМИ ОТ ОБЩЕСТВЕН РЕД ПО ДЕЙСТВИЕТО НА БРЮКСЕЛСКО-ЛУГАНСКИЯ РЕЖИМ

Посочените особености на уредбата на възражението за противоречие с норми от обществен ред намират своето пълно отражение в разпоредбите на чл. 41–43 от Брюкселския регламент, който следва да се съобрази относно приложението на института на екзекватурата. Понастоящем регламентът представлява може би най-важният и с най-широко приложение законодателен акт относно екзекватурата на чуждестранни съдебни решения в Република България. Под неговия режим ще се признават решенията в рамките на ЕС (освен тези на Кралство Дания, които остават под режима на Брюкселската конвенция от 27.09.1968 г. относно подсъдността и изпълнението на съдебни решения по граждански и търговски дела)⁴⁴.

Екзекватура се дава в основните хипотези при режима на регламента въз основа на представените от ищеца писмени доказателства и без ответникът да се уведомява, като органът издава и изпълнителен лист. (Единствено ако се търси признаване на решението като преюдициален спор, това ще става в хода на исковото производство, с което се съединява това по признаването – чл. 33, ал. 3 от регламента). Копия от актовете по признаване и от изпълнителния лист, както и от писмените доказателства,

⁴² Например, ако се признава чуждестранно решение, което потвърждава брак между 14-годишна чуждестранна гражданка и пълнолетен български гражданин, сключен при условията на чуждото право, би следвало да се провери служебно дали е защитен интересът на жената от морална, здравословна и друга релевантна гледна точка. Освен връзката с гражданскоправния интерес, тук се защитава и основният момент, че встъпващият в брак индивид трябва да е физиологически и психически годен за това. Обосновано ли е обаче виждането, възприето в чуждата държава, че момиче на 14 г. е напълно способно от тази гледна точка да встъпи в брак, което обективно е така при климатичните и житейските условия на някои страни от Латинска Америка (срв. за Бразилия Art. 1.517 и Art. 1.520, *Codigo Civil de 2002*), и тук не би следвало да се намери основание за възражение от обществен ред, защото е отчетен напълно интересът на жената от защита на възможност да води живот като пълноценна личност след брака? Екзекватура следва съответно да се откаже без всякакви други уговорки, ако тези условия липсват или ако българският гражданин е на 14 г.

⁴³ Срв. при действието на предходната уредба **Големинов, Ч.** Относно производството по екзекватура. – Търговско и данъчно право, 1997, № 1.

⁴⁴ От своя страна регламентът следва пълно в тази насока разпоредбите на предходните Луганска конвенция относно подсъдността, признаването и изпълнението на съдебни решения по граждански и търговски дела и Брюкселска конвенция относно подсъдността, признаването и изпълнението на съдебни решения по граждански и търговски дела.

се връчват на ответника и двустранно производство може да се развие само пред органа по обжалването, ако ответникът оспори признаването след връчването им. Иначе решението за екзекватура влиза в сила и от този момент може да се стартира производството по принудително изпълнение (чл. 47, ал. 3 от регламента).

Независимо че възражението за противоречие с норми от обществен ред е предвидено като основание за отказ на екзекватура, съдът няма никакви правомощия относно служебното повдигане на възражението за противоречие с норми от обществен ред (изрично чл. 41 във вр. с чл. 35, ал. 1 от регламента). Той следи служебно само за наличието на удостоверение от чуждестранния съд съгласно анекс V от Регламента. Така възможното противоречие ще може дори да се санира, ако насрещната страна по екзекватурата не я оспори. По този начин напълно се отчита обстоятелството, че възражението служи за защита на гражданските права и интереси на ответника в производството по екзекватура и следователно неговото упражняване зависи от волята на самата страна.

9. ДЕЙСТВИЕ НА ВЪЗРАЖЕНИЕТО ЗА ПРОТИВОРЕЧИЕ С НОРМИ ОТ ПУБЛИЧНОПРАВЕН РЕД

9.1. Правилото на чл. 46, ал. 1 КМЧП предвижда, че разпоредбите на КМПЧ не засягат действието на повелителните разпоредби на националното право, които с оглед на техния предмет и цел трябва да бъдат приложени. Текстът визира приложението им при отправяне към чуждо право. Смятам, че се имат предвид публичноправни норми от такъв порядък. Въпреки че тяхната приложимост в производството по екзекватура не е изрично предвидена, те следва да проявят действието си и при санкционирането на чуждестранни решения.

Това твърдение се прави и въз основа на обстоятелството, че с изваждането на тези норми от възражението за противоречие с обществен ред КМПЧ създаде по този начин един по-тесен режим на това възражение, където бе мястото на възражението за противоречие с норми от публичен ред по уредбата на ГПК⁴⁵. Така новият режим отговаря напълно на развитието на двете възражения, свързано с техните специфични цели, и на следващите от това различни режими на приложението им.

Да се приеме в хипотезите на чл. 46, ал. 1–2 КМЧП, че става въпрос за граждански норми (вкл. императивни), значи да се преповтори проверката за противоречие с норма от обществен ред. Така разпоредбата губи смисъла си⁴⁶. Затова посочените разпоредби предвиждат противоречието с норми от публичноправен ред (повелителни), които бранят държавни и обществени интереси, свързани с упражняването на

⁴⁵ Срв. Сталев, Ж., А. Мингова, В. Попова, Р. Иванова. Цит. съч., 709–710.

⁴⁶ Ако се установи, от друга страна, че чуждестранното съдебно решение е постановено по публичноправен спор, екзекватура се отказва направо на това основание, стига да не става въпрос за изключение от общия режим.

гражданските права. Надали има съмнение, че относно това възражение следва да се следи служебно от органа и то да се повдига във всеки един момент.

Така възражението не се припокрива с възражението за противоречие с норми от обществен ред, което се ограничава до защита на страната съобразно с принципите на обективната справедливост на плоскостта на гражданското право и съдопроизводство.

9.2. Особените повелителни норми имат самостоятелно значение, на първо място, когато националният съд е правоприлагащият орган по същността на гражданския спор и следи за действието на определен национален публичноправен режим, който е свързан с гражданскоправния фактически състав при допуснатата законодателна колизия.

Пример за това би бил един разрешителен или лицензионен режим при определен вид сделки, който брани сериозен обществен интерес – свързан със стабилността на гражданския оборот (напр. регистрация на клона на чуждестранната фирма, извършваща търговска дейност на територията на държавата) или със защитата на здравето и сигурността на гражданите (напр. разрешение за търговия с лекарства или за извършване на лекарски услуги).

9.3. Съдът по екзекватурата обаче няма правомощие да навлиза в разглеждане на съществуването на спора и съответно да правоприлага относно него (чл. 121, ал. 1 КМЧП). От друга страна, чуждестранният съд няма задължение и възможност да познава българските закони, като може и да няма правомощия да прилага подобни публичноправни норми (арг. от чл. 46, ал. 2 КМЧП, която оставя на преценката на националния съд прилагането на чуждестранни норми от този порядък, което ще е възможно само ако те са му наведени от съответната страна).

Ето защо може да се даде екзекватура с оглед на запазването на гражданските интереси на чуждестранното лице, като същевременно се приложи предвидената административна или наказателна отговорност към съответното местно или свързаното с националния суверенитет чуждестранно лице, които е следвало да познават националния закон и да го спазват.

Така задълженията на националния субект по сделката ще се запазят, ако това е допустимо с оглед на предмета ѝ, или при носене на административна и наказателна отговорност и предвидена конфискация те ще се трансформират в договорна отговорност към другата страна, което ще запази в достатъчна степен нейния интерес.

Екзекватура следва да се отказва в тези хипотези, когато страните са отнесли спора пред чуждестранен форум без наличието на друг свързващ фактор и когато е възможно да се направи недвусмислен извод, че целта е да се избегне националният публичноправен (включително финансов) режим (проява на т.нар. *forum shopping*).

9.4. Затова възражението за противоречие с норми от публичноправен ред ще има своето значение на плоскостта на екзекватурата при случаи на специална целенасочена държавна защита на определени интереси (които може и да не са по правило граждански и само косвено да са свързани с гражданскоправния фактически състав –

нарушава ги субект в процеса на извършване на действия със значение и за гражданския оборот). Тази защита се изразява в преки, непреодолими при никакви особени обстоятелства забрани и в разрешителни режими.

Необходимостта от тази защита преодолява всякакви съображения от гледна точка на диспозитивността и автономията на волята на плоскостта на вътрешното право поради непосредствената ѝ връзка с обществения интерес. По тази причина се създават и специалните публичноправни режими извън възможното гражданскоправно регламентиране на поведението на субектите. Това се изразява с публичноправни норми, които пряко забраняват определено поведение на правните субекти или го допускат само след съответно разрешение и водят до наказателна или административна отговорност (и евентуално ангажират и гражданска). Затова държавните органи имат правомощие да следят и осъществяват служебно тази защита във всеки един момент.

Като класически практически пример може да се посочи, на първо място, защитата на правата на индивида и основните свободи (чл. 6 от Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи) във връзка с дискриминацията. Ще се отказва екзекватура на решения, които нарушават забраната за дискриминиране въз основа на цвят, раса, пол и др., или толерират подобно поведение на гражданскоправните субекти. Примери за това са и защитните режими относно вещи, които са извадени понастоящем от свободния граждански оборот – например при сделки с археологически находки, намерени в пределите на националната територия, или с оръжие.

За сравнение може да се отбележи, че и правото на справедлив и подходящ процес е основно право. Поради пряката връзка с принципа на диспозитивността, както и поради особеностите на защитата на гражданските права и задължения по съдебен ред, интересът на страната не се брани със забрани, а следва да е резултат на една качествена уредба, като конкретната защита на страната да се осъществява в хода и със средствата на гражданското съдопроизводство (по пътя на обжалването на актовете).

Затова тук не се осъществява специална служебна защита, извън съдопроизводствената защита на страната, във връзка с постановяването на актове, страдащи от съществени процесуални нарушения, която да е независима от волята на страната (тя има на разположение възможността за обжалване пред висшестоящата инстанция, както и за оспорване на правото на екзекватура и евентуална жалба до Европейския съд за защитата на правата на човека), и проблемът се включва в обхвата на противоречието с норми от обществен ред⁴⁷.

9.5. В хипотезата на чл. 46, ал. 1 КМЧП следва да се държи сметка дали става въпрос за сериозен, подлежащ на защита обществен интерес и доколкото той е дейст-

⁴⁷ Затова забраната по текста на чл. 14 от Конвенцията за международен достъп до правосъдие да се иска залог или обезпечение на страна в делото, която не е гражданин и няма обичайно местопребиваване на територията на държавата – форум, не представлява забрана, която обосновава възражение от публичноправен ред, а ще представлява противоречие с норма от обществен ред.

вителино нарушен (текстът на чл. 46, ал. 1 КМЧП предвижда да се изследват предметът и целта на особената повелителна разпоредба)⁴⁸.

Затова може да се приеме, че забраната трябва да е изрично предвидена в националното право, както и че подобни хипотези следва да се придържат към световните стандарти в тази насока, които несъмнено касаят случаите на дискриминация. Иначе биха се създали съмнения за пристрастност и защита на конюнктурни интереси от страна на съда по екзекватурата. А това би имало сериозно отрицателно влияние върху инвеститорския интерес и би могло да доведе до отказ да се признават националните решения в чужбина.

10. ИЗВОДИ

Разграничаването и отделното регулиране на възражението за противоречие с норми от обществен ред и с норми от публичноправен ред в закона е напълно оправдано поради различните задачи и съответно – предпоставки и режим на двата вида възражения. Така се избягва възможността за смесване на тяхното приложение в дейността на съда, като същевременно се дава цялостна защита на страната по екзекватурата.

От друга страна, следва да се държи сметка, че КМЧП запази крайната пестеливост в законодателната уредба на института на признаване и допускане на изпълнението на чуждестранни съдебни решения. Сериозни основания за това разрешение могат да се намерят в непрестанната динамика на споровете с международен елемент, с оглед на която е много по-обосновано постепенното доразвитие на института в дейността на съдилищата. Така се създава предимството към всеки един момент да може да се отчита адекватно спецификата на конкретната проблематика, като успоредно с това се запазва устойчивостта на законовата уредба на основните моменти.

Същевременно липсват съвременни теоретични становища, посветени специално на разглежданите проблеми съгласно уредбата на КМЧП. Всичко това създава условия за сериозни недостатъци и объркване в работата на съдилищата в дейността по принудително упражняване на гражданските права и задължения с международен елемент по пътя на екзекватурата. Липсата на последователна практика може да рефлектира изключително неблагоприятно върху доверието към държавата у инвеститори, чуждестранни търговски партньори и др.

Именно тези обстоятелства налагат изследване като настоящото. То няма претенция за окончателно изясняване на природата на възражението за обществен ред. Целта му е по-скоро да предложи гледна точка въз основа на модерните чуждестранни разработки и да повдигне научна дискусия.

⁴⁸ Прилагането например (въпреки деликатността на този проблем) на правило, при което е възможно да се възпрепятства влизането на лице от женски пол в определено трудово правоотношение, следва да се разглежда като противоречие с норма от публичен ред (дискриминация въз основа на полов признак) само ако в основата на правилото е поставен по-лът, а не обективните физически дадености, при които забраната би била оправдана относно някои професии: вж. в този смисъл (Rs. 14/83, von Colson und Kamann/Land Nordrhein-Westfalen, Slg. 1984, S. 1891 ff. – Urteil vom 10. April 1984 and C-14/83 [1984] ECR Von Colson).

Райна Николова

РАЗВИТИЕ НА ОБЩЕСТВЕНИТЕ ЕЛЕКТРОННИ МЕДИИ В ЕВРОПА ПРЕЗ ХХ ВЕК – ИСТОРИКО-ПРАВЕН АНАЛИЗ

Общественото радиоразпръскване възниква в Европа през 20-те години на ХХ век. Първоначално медиите са субекти на частното право по отношение на своята собственост. Няколко години по-късно в част от страните държавата поема задълженията по поддържането на радиостанции (Германия, Испания), обезпечавайки кадрово и финансово създаването и разпространението на радиопрограми. Други държави приемат, че разпространението на програми може да се извършва на основание на концесия от частни предприятия (Италия). Третият модел предвижда радиоразпръскването да е еднакво отдалечено както от политическото влияние, така и от корпоративните интереси на стопанския живот. За тази цел се създава публичноправна организация с лицензия за излъчване (Великобритания).

Настоящото изследване ще проследи моделите на развитие на обществените радио- и телевизионни организации във Великобритания, Германия, Австрия, Италия, Франция и Испания.

1. ОБЩЕСТВЕНИТЕ ЕЛЕКТРОННИ МЕДИИ ВЪВ ВЕЛИКОБРИТАНИЯ

Важна особеност на британския модел на регулация е актът, който определя правното положение на BBC – Кралска харта. Във Великобритания хартата е устройственият за медията акт. Нейното подновяване от страна на Короната се извършва на базата на доклад на специално сформиран за целта комитет, който прави анализ за развитието на радио- и телевизионното излъчване в страната през изтеклия период и предоставя препоръки относно съдържанието на бъдещия текст на хартата.

На 18.10.1922 г. е основана частната компания BBC (*British Broadcasting Company*). Нейната първоначална цел е да защити националната индустрия при производство на радиоапарати от чуждестранната конкуренция. Организацията представлява съвкупност от рекламни и производствени предприятия. На 1 ноември 1922 г. е въведена първата лицензионна такса за ползването на услугата.

Радиоразпръскването във Великобритания започва на 14.11.1922 г. С лицензия на Министерството на пощите е разрешено управлението на 8 радиостанции. На 14 декември за генерален директор на корпорацията е назначен Джон Рейт. Той е осно-

воположникът на идеята за организацията, изпълняваща функциите на обществена служба, която информира, образова и развлича. На първо време приходите ѝ се набавят от продажбите на радиоапарати и таксите за тяхното използване.

Постепенно се разбира, че нейното съществуване се влияе от търговския успех на английските радиоапарати, които губят в конкуренцията с чуждестранните продукти или в надпреварата с производството на радиоапарати при домашни условия. Проблемът води до създаването на първия Комитет за радиоразпръскване, *The Sykes Committee on Broadcasting*, наричан така по името на своя председател¹. Комитетът се състои от 10 членове. Назначен е на 24.04.1923 г. и докладва резултатите от своето проучване на 25.08.1923 г. Органът обсъжда финансирането чрез абонаментни такси и монополното положение на BBC.

Докладът препоръчва:

1. финансиране на медията чрез лицензионни такси;
2. забрана на рекламата;
3. организационна трансформация на радиостанцията.

Комитетът по радиоразпръскване на Сайкс приема, че съществува обществен интерес за запазването на предлаганата радиопрограма, но в същото време смята, че BBC не трябва да участва на пазара на радиоапарати. Сред членовете на комитета доминира позицията, че контролът върху радиото е необходим предвид нарастващото му влияние върху общественото мнение, но се отхвърля вариантът за управление на медията от държавата. Комитетът отрича възможността за цензура над BBC. В същото време на отговарящия за това министър (на пощите) е препоръчано да не издава разрешителни за разпространение на програми от други оператори. Достига се до извода, че компанията не би следвало да продължава да се финансира от приходите в сектора (закупуването на радиоапарати и реклама).

На 8.11.1923 г. е първото извънстолично излъчване на програмата на BBC. Разпространението на сигнала започва от станцията в Кардиф (Уелс).

На 25.07.1925 г., когато 85% от населението във Великобритания имат възможност да приемат радиосигнал, е назначен Комитетът по радиоразпръскване (*The Crawford Committee on Broadcasting*)². Поводът за свикването на комитета е дейността на радиоразпръсквателната организация и нейното влияние върху аудиторията. Комитетът излиза с доклад на 2.03.1926 г., който оказва съществено влияние върху правното развитие на британското обществено радиоразпръскване. Препоръчва се радиоизлъчването да се осъществява от публичноправна организация.

Другата алтернативна идея на комитета гравитира около предложението съдбата на компанията да се определи от специален закон за BBC. Опасенията във връзка с това предложение се свързват с обстоятелството, че по този начин би се компрометирала идеята за независимостта на корпорацията. Така в съзнанието на гражданите и обществото тя би се асоциирала преимуществено с парламента и протичащия поли-

¹ Barendt, E. *Broadcasting law: a comparative study*. Oxford: Clarendon Press, 1993, p. 10.

² Barendt, E. *Op. cit.*, p. 11.

тически процес в страната. А специалният статут на медията цели поставянето ѝ в независимост от ежедневното наблюдение на Долната камара на парламента (Камарата на общините). Така не се разрешава пряката намеса на парламента в дейността на радиостанцията. В програмно отношение се застъпва тезата за културната функция на медията. Предвижда се:

1. организационно реструктуриране;
2. създаване на образователни предавания с цел специализацията на BBC в създаването на един нов човешки продукт – обществената услуга, наречена „радиограма“;
3. финансиране на медията чрез такси за 10 години.

Въз основа на отправените препоръки постепенно започва обособяването на BBC като различна от останалите търговски предприятия организация. На 1 януари 1927 г. е издадена Кралска харта (*Royal Charter*). Тя е първият конституиращ организацията акт, който описва отговорността на BBC, определя реда за назначаването на нейното ръководство и начина на финансиране. Срокът на документа е 10 години (1927–1936 г.). По тази причина се смята, че корпорацията възниква през 1927 г.³ След предоставянето на хартата радиото във Великобритания бележи бързо развитие.

През 1931 г. в страната има вече 12 радиостанции, обединени от институцията BBC. Следващата година радиостанцията започва да излъчва предавания за чужбина (*World Service*) с цел да се засили общуването между народите на Британската империя, като през зимата на същата година за първи път коледното приветствие на крал Джорд V към нацията достига до поданиците на империята извън пределите на европейските територии на Британската общност.

През 1925–1926 г. шотландският инженер Джон Бьърд прави първите изпитания за излъчването на телевизионен образ. Отзвукът от опитите достига и до пределите на България и намира отражение в местната преса⁴. Официалните проби на телевизионни предавания във Великобритания започват на 27.01.1926 г. Десет години по-късно вече има техническа възможност да се приема телевизионен сигнал от 20 000 домакинства в радиус от 35 мили за по 2 часа дневно. Военните действия, както навсякъде в Европа, осуетяват появата на телевизията за масово потребление. Развитие на телевизионната технология е стимулирано от доклада на Комитета по телевизия (*Selsdon Television Committee*) от 14.01.1935 г. В документа се планира създаването на телевизия в рамките на публичния сектор⁵. На 1.09.1939 г. е преустановено телевизионно-

³ Carey, P. Media Law. London: Sweet&Maxwell, 1999, p. 205.

⁴ Успехите на телевизията (мнение на Маркони в Лондон), в. „Македония“, № 174 от 1927 г., с. 4.

⁵ Вж. заглавията и дописките в българските печатни медии по повод развитието на телевизионното разпръскване във Великобритания: „В Англия се строят станции за филмова телевизия. Пощите поемат телевизията“ (в. „Заря“, № 4032 от 1935 г., с. 4); „Телевизията в Англия“ (в. „Антенa“, година 1, № 1 от 1937 г., с. 6); „Напредъкът на телевизията. Увеличаване броя на телевизионните апарати в Лондон и Париж. Те все още са скъпи и неудобни“ (в. „Илюстрирано кино“, № 2 от 1937 г., с. 9); „Новото в телевизията. Навлизането ѝ в битата в Англия“ (в. „Пловдив“, № 50 от 1937 г., с. 2); „Опити с цветна телевизия в Лондон“ (в. „Илюстрирано кино“, № 40 от 1938 г., с. 11); **Узунов, Г.** Телевизията в Англия. – Телевизия, год. II, 1938–1939, № 3–4, с. 4; **Узунов, Г.** Телевизионни екрани в кината на Лондон. – Телевизия, год. II, 1938–1939, № 3–4, с. 4; „Телевизията напредва в Англия“ (в. „Илюстрирано кино“, № 35 от 1938 г., с. 10).

то излъчване. Телевизионната служба на BBC е закрыта и заменена от национални и регионални радиопрограми.

Десетгодишният срок на първата харта изтича на 31.12.1936 г. По този повод на 17.04.1935 г. е сформирани поредният Комитет по радиоразпръскването (*The Ullswater Committee on Broadcasting*)⁶, който подготвя съдържанието на хартата, и документът е подновен за период от 10 години (1937–1947 г.). Кралската харта предоставя на BBC правомощията да управлява създаването и разпространението на програми, да сключва търговски сделки, да придобива собственост, да издава публикации, да поддържа центрове за документация, да получава новини от целия свят, да организира и финансира концерти и други развлекателни прояви във връзка с нейната радио- и телевизионна дейност. Комитетът представя своя доклад на 31.12.1935 г. Предложенията му могат да бъдат обобщени така:

1. Препоръчва се развитие на регионалното радиоразпръскване и децентрализация на организационната структура на BBC.
2. Предвижда се правителствен контрол върху програмното съдържание по време на национална заплаха⁷.
3. Гарантират се свобода на изразяване в репортажните материали и възможност за изявяване на антиправителствени позиции.
4. Забранява се излъчването на реклама.
5. Разрешава се увеличаване на размера на лицензионната такса.
6. Препоръчва се въвеждането на принципа на безпристрастност на новинарските предавания.
7. Предлага се увеличаване на броя на надзорниците на медията с още двама членове.

На 3.01.1938 г. започва излъчването на първите радиоемисии на BBC на арабски език за чужбина. На 15.10.1940 г., по време на новинарската емисия, медията е бомбардирана. Загиват 7 души, а сградата е поразена сериозно. Въпреки това радиостанцията възобновява емисиите и излъчването си. През 1945 г. радио BBC има вече около 15-милионна аудитория.

През септември 1943 г. е сформирани Телевизионният комитет, който носи името на своя председател (*Hankey Television Committee*). Той има за цел да обсъди бъдещето на телевизионното излъчване след приключването на войната. Докладът на комитета е представен на 29.12.1944 г. Препоръките са да се възприеме монополно положение на BBC в областта на телевизионната дейност, финансовата независимост и техническите стандарти за приемането на телевизионния сигнал. През 1947 г., въз ос-

⁶ Barendt, E. Op. cit., p. 11.

⁷ През 1918 г. във Великобритания е създадено Министерство на информацията, което чрез два свои комитета има за задача да извършва информационна дейност във враждебните на Британската империя държави, както и вътре в страната. След Първата световна война тези два комитета са закрыти, но редица техни функции са поети от Министерството на външните работи, където е създаден отдел „Информация“. През 1939 г. се създава отново Министерство на информацията, отговарящо за пропагандата вътре в страната и в чужбина. Информационната дейност относно враждебните на империята държави и програмите за страните, окупирани от Германия, се осъществява от Външното министерство. Вж. в тази връзка Гъркова, Н. „Свободната“ информация и дезинформация. С.: Наука и изкуство, 1977, 40–41.

нова на този доклад, е предоставена третата по ред Кралска харта на медията (1947–1952 г.).

След Втората световна война въпросът за бъдещето на общественото радиоразпръскване отново се обсъжда задълбочено. По това време BBC излъчва четири радиопрограми. Програмата *BBC 1* е с политематичен профил. Тя съдържа новини, беседа, музика, коментарни предавания. *BBC 2* се специализира предимно в информационно-музикалния формат. *BBC 3* излъчва единствено литературно-музикални предавания. *BBC 4* използва честотите на предавателите на третата програма, разпространявайки предавания за различни социални групи, образователни, религиозни предавания и др.⁸

В доклада на Комитета по радиоразпръскването (*The Beveridge Committee on Broadcasting*)⁹ от 15.12.1950 г. е препотвърдено, че обществената организация трябва да предоставя универсална обществена услуга, която да удовлетворява интересите и вкусовете на всички потребители¹⁰. По този повод медийноправната теория разглежда излъчването на радиопрограма като дейност, предназначена за най-широка аудитория, включваща различно по своята тематика съдържание. Радиото се възприема като фактор за повишаване на естетическия вкус на аудиторията, за изграждане на гражданска позиция и повишаване на патриотизма на британците. Отново се дискутира монополът на радиостанцията и нейното финансиране. Препоръките в доклада са насочени към следните изисквания:

1. BBC да продължи да бъде единствената радиостанция във Великобритания;
2. подновяване на Кралската харта;
3. финансиране от такси след преглед на размера им;
4. излъчване на предавания, отразяващи мненията на малцинствени обществени групи;
5. обсъждане в предаванията на повече политически теми.

Докладът е подписан с особено мнение от един от членовете на комитета (Селвин Лойд), който се обявява против медийния монопол¹¹. След като печели изборите през 1950 г., Консервативната партия обобщава неговите виждания в „Бяла книга“, в резултат на която е създадена и първата частна телевизия. Четвъртата Кралска харта е издадена през 1952 г. Нейният срок е 12-годишен.

Същинските разработки за техническо обезпечаване на телевизионната дейност във Великобритания стартират през 1946 г. Значимо телевизионно събитие, предавано пряко от BBC и наблюдавано с огромен интерес в Обединеното кралство, е коронацията на кралица Елизабет II през 1953 г. Зрителската аудитория тогава достига 270 милиона зрители¹², за разлика от 1937 г., когато църквата се противопоставя на предаването на коронацията на английския крал¹³. Появата на телевизията се възприема

⁸ **Димитров, В.** Организация и управление на радиото. С.: Наука и изкуство, 1980, с. 25.

⁹ **Barendt, E.** Op. cit., p. 11.

¹⁰ Комитетът е назначен на 21.06.1949 г.

¹¹ **Barendt, E.** Op. cit., 1993, p. 11.

¹² **Олах, К.** Медията във Великобритания и САЩ: Телевизията във Великобритания. С.: ПОЛИС, 2000, с. 77.

¹³ Вж. по този въпрос в. „Илюстрирано кино“, № 30, 1937 г., с. 11.

като естествено продължение на радиоразпръскването в страната. Затова и организационно телевизионната дейност е поверена отново на BBC и е обединена с радиоизлъчването.

На 13.07.1960 г. започва своята работа поредният Комитет по радиоразпръскването (*The Pilkington Committee on Broadcasting*)¹⁴. Комитетът предава своя доклад на 1.06.1962 г. Документът не променя вижданията на държавата за същността на обществената функция на радиото и телевизията. Изискванията към ръководителите на BBC са да се полагат усилия, така че програмата да дава възможност на аудиторията по най-добрия начин да може да увеличава своите познания, да развива ценностната си система. Основните акценти на доклада се свързват с:

1. подновяване на хартата и финансирането от такси;
2. увеличаване на часовете на излъчване на радиопрограми;
3. разпространение на образователни предавания за възрастните;
4. поява на втори телевизионен обществен канал;
5. възникване на местното излъчване.

В резултат на доклада през 1964 г. е подписана петата Кралска харта (1964–1981 г.) Същата година стартира още един телевизионен канал – *BBC Two* (BBC 2)¹⁵. Появяват се и местни станции. По същото време настъпват сериозни промени в медийната радиосреда. През 60-те години на миналия век радиопрограмите на обществената медия започват да чувстват нелоялната конкуренция на незаконни радиостанции. Това е причината през 1967 г. да бъде приет специален закон за радиопредаванията по море, с който се забранява съществуването на множеството радиа, излъчващи от открито море край бреговете на Великобритания. По това време корпорацията прави промени в програмните си характеристики с национално покритие. *BBC 1* започва да излъчва 21-часова програма с информационно-музикален формат. *BBC 4* се превръща в политематична програма с преобладаващо присъствие на актуално-публицистичните и литературните предавания¹⁶.

Дейността на комитета относно бъдещето на радиоразпръскването (*The Annan Committee on the Future of Broadcasting*) започва на 10.04.1974 г.¹⁷ Неговият доклад от 24.02.1977 г. не оспорва легитимността на принципа за обществената услуга, предоставяна от корпорацията при осъществяване на радио- и телевизионната дейност. Според мнението на комитета тази услуга трябва да включва не само развлечение, информация и образование, но и обогатяване и разширяване на кръга от интереси на гражданите и предложения за нови алтернативи и избор на начина на живот. В този смисъл акцентът се поставя върху различията на социално-културното присъствие на човека. Електронните медии се възприемат като компенсаторен механизъм за постигането на комуникация между различните сектори и групи на обществото. В

¹⁴ Barendt, E. Op. cit., p. 12.

¹⁵ Олах, К. Цит. съч., с. 77.

¹⁶ Димитров, В. Организация и управление на радиото. С.: Наука и изкуство, 1980, с. 26.

¹⁷ Barendt, E. Op. cit., p. 12.

допълнение докладът обръща сериозно внимание на въпроса за достъпа на аудиторията до медиите, както и на темата за отговорността на ръководството на BBC.

През 1981 г. е подписана шестата Кралска харта (1981–1996 г.). Същата година изпълнителната власт издава на BBC специален документ – лицензия (*Licence and Agreement*), с който предоставя на медиата честоти за излъчване. Административно-правната теория посочва, че във Великобритания с термина „лиценз“ се обозначава разрешителен административен акт¹⁸.

Продължителността на работата на комитета относно проучването на кабелното разпространение и медийната политика в обществената и частния сектор (*Hunt Committee*) е от 6 април 1982 г. до 28 септември 1982 г. Той се произнася относно комерсиализирането на телевизионния пазар. Отправя и препоръки към развитието на обществената организация.

По отношение на BBC комитетът смята, че програмите на медиата трябва да се приемат свободно от неограничен брой лица. По-съществени за корпорацията са идеите, които изработва следващият анкетен орган.

На 27.03.1985 г. започва да заседава Комитетът по финансирането на BBC (*The Peacock Committee on Financing the BBC*)¹⁹. Обсъжда източниците на финансиране на корпорацията (облагане с данъци, спонсорство, реклама или такси на потребителите). Той преформулира общественото радиоразпръскване като вид услуга. Акцент в доклада представлява заложеният принцип за преимущество на потребителските интереси при общественото излъчване. Предпочитанията на аудиторията се превръщат в главен критерий за дефиниране на характеристиките на обществената услуга.

Сериозно внимание се отделя на пазарните механизми, които умело трябва да се съчетават с идеята, че слушателите и зрителите са гласоподаватели, които чрез заплащането на такси финансират радио- и телевизионната дейност. Разбиранията за обществените програми разкриват възможности за увеличаване на познанията на гражданите, високо художествено качество на културните предавания, излъчването на коментарни предавания, които съдържат дебати и многообразни мнения, както и предавания, развиващи въображението. Предложенията на комитета са:

1. финансиране от такси;
2. приватизация на обществените канали *Radio 1* и *Radio 2*;
3. увеличаване на часовете радиоизлъчване;
4. въвеждането на квота произведения на независими продуценти.

Последният за XX век Комитет относно бъдещото финансиране на BBC е назначен на 14.10.1998 г. (*Davies Committee*) и обсъжда финансовите аспекти на дейността на организацията до прегледа на Кралската харта през 2005–2006 г. Той предава доклада със заключенията си на 28.07.1999 г. В него се препоръчва частичната продажба на търговското дружество *BBC Worldwide and Resources Ltd.*

¹⁸ Зиновиева, Д. Лицензионни административни актове. С.: Сиела, 1998, с. 17.

¹⁹ Barendt, E. Op. cit., p. 13.

Развитието на общественото радиоразпръскване във Великобритания показва в края на XX век, че управителни органи на BBC са Изпълнителният съвет и Генералният директор.

Постоянно действащ колективен орган на управление на организацията е Изпълнителният съвет (*Executive Board*). Неговата компетентност се изразява в определяне на основните цели в дейността на медията; разработване на стратегия и политика за развитие на BBC в съответствие с очертаните задачи, ръководство на всички дейности във връзка с изпълнението на стратегията и политиката на организацията. Изпълнителният съвет се състои от 9 членове и се председателства от Генералния директор. За своята дейност Изпълнителният съвет отговаря пред Управителния съвет. Художественият съвет (*Creative Board*), Съветът по журналистика (*Journalism Board*) и Стопанският съвет (*Commercial Board*) са постоянни колективни органи на BBC с консултативни функции, които отчитат своята дейност пред Изпълнителния съвет.

Генералният директор е едноличен постоянно действащ ръководен орган на BBC, който осъществява цялостното оперативно управление на медията и в същото време ръководи редакционната дейност (в BBC отсъства длъжността „програмен директор“). Той се назначава от Управителния съвет. Управителният съвет назначава и останалите членове на висшето оперативно ръководство на организацията – директори. Оперативната дейност по управление на корпорацията се осъществява от 16 направления и отдели.

Надзорната дейност по отношение на BBC се извършва от Управителния съвет (*Board of Governors*) на корпорацията – вътрешен контролен орган. Неговият правен статус се определя от Кралската харта. Надзорниците на организацията са 12 на брой. Управителите са изтъкнати личности, доказали своя професионализъм в различните сфери на обществения живот – образование, професионални съюзи, бизнес, медии, изкуство. Те се избират с мандат не по-дълъг от 5 години.

Задачите се разпределят между членовете, които образуват Управителния съвет. Надзорниците са: председател, заместник-председател; трима от членовете са национални надзорници, отговарящи за Шотландия, Уелс и Северна Ирландия, а останалите 7 надзорници поемат конкретни сфери от регулаторната дейност²⁰.

При определяне на състава на надзорния орган се прилага принципът на ротацията през 2 години, което позволява да се извърши обновяване на съвета с двама членове. Надзорниците на BBC се предлагат от правителството (по номинация на министъра на културата, медиите и спорта) и се назначават формално от държавния глава. Те не са на трудов договор към организацията и не са нейни служители.

Медийноправната теория във Великобритания поддържа становището, че участието на правителството в номинирането на надзорниците на организацията не би могло да окаже влияние върху нейната независимост или върху безпристрастността на тези членове на съвета при осъществяването на тяхната дейност, мотивирайки се с ар-

²⁰ Gomez, A. P. El control de las concentraciones de medios de comunicación – derecho español y comparado: Reino Unido. Dykinson. Madrid, 2002, p. 252.

гументите, използвани в доклада на Комитета „Анън“ от 1977 г. – назначаването и освобождаването на членовете на надзорния орган на BBC от страна на правителството подлежи на парламентарен контрол. Става въпрос за особен механизъм на политическа отговорност, който не би позволил да се извършва натиск върху контролните функции на който и да е от членовете на органа.

Надзорният орган провежда заседанията си най-малко веднъж месечно, по време на които контролира оперативното ръководство на BBC, както и как протича осъществяването на изработената от него стратегия. Съветът се свиква на заседания от своя председател или най-малко от 1/4 от надзорниците. Заседанията се ръководят от председателя на съвета или от неговия заместник. Решенията се приемат с обикновено мнозинство. При равен брой гласове вотът на председателя е решаващ.

2. ОБЩЕСТВЕНИТЕ ЕЛЕКТРОННИ МЕДИИ В ГЕРМАНИЯ

Историята на радиоразпръскването в Германия започва реално в периода на Ваймарската република (1919–1933 г.). На 24 октомври 1923 г. държавното дружество Deutsche Stunde AG започва да излъчва редовно и ежедневно първия радиоканал An Alle. Първоначално радиото е използвано като средство за развлечение.

Радиоразпръскването е контролирано от правителството, по-специално от Министерството на пощите, въпреки че частните лица също имат правото да участват в управлението на радиото. Пощите на Райха нямат достатъчно икономически средства за инсталирането и развитието на инфраструктура от самите тях. По тази причина държавата допуска навлизането на частен капитал в управлението на радиоканалите. През 1923 г. и 1924 г. са създадени 8 регионални дружества, които създават през 1925 г. Радиодружество на Райха (*Reichsrundfunkgesellschaft – RRG*). Тези дружества излъчват развлекателни програми в съответните регионални граници чрез държавни съоръжения, за което се нуждаят от разрешение от Министерството на пощите. В това дружество държавата участва с 51% от капитала, като остатъкът от 49% е частна собственост. На съдружниците – частни лица, се позволява участието в ръководството на радиото. Впоследствие Министерството на вътрешните работи оценява значението на тази нова медия в процесите на комуникация, и по-точно в процеса на формиране на общественото мнение, и се опитва да ограничи участието на частните лица, като увеличи своето влияние в дружеството.

Законът от 1.03.1926 г. съдържа първата единна регулация на правния режим на радиоразпръскването. Цитираният законодателен акт разграничава техническите аспекти от съдържанието на програмата. Правоотношенията по регулиране на техническите въпроси се оказват от компетентността на пощите, които трябва да поставят на разположение на дружеството съоръженията и необходимите технически средства срещу заплащане. Радиоканалите се управляват от държавно дружество – **Радиодружество на Райха** (*Reichsrundfunkgesellschaft*), с преобладаваща част от ка-

питала – държавна собственост, в което участват и частни правни субекти. Съдържанието на излъчваните радиoproграми е обект на държавни механизми за контрол. Основно средство за финансиране на радиоизлъчването е заплащането на такси²¹.

Следвоенна Германия е разделена на 4 окупационни области: съветска, американска, британска и френска. Във всяка от тях се осъществява политическата власт на съответното чуждо правителство. През 1949 г. във Федерална република Германия е приет Основният германски закон. Разпоредбата на чл. 5 провъзгласява свободата на комуникацията:

„(1) Всеки има право свободно да изразява и разпространява мнението си устно, писмено и чрез изображение, да се осведомява безпрепятствено от общодостъпни източници на информация. Гарантира се свободата на печата и на информацията чрез радио и кино. Цензура не се допуска.

(2) Границите на тези права се определят от общите закони, законните предписания относно закрилата на младежта и правото на лична чест.

(3) Изкуството и науката, изследванията и преподаването са свободни“²².

Настъпват предпоставки за трансформация на чуждата правна регулация в национално немско законодателство. Като реакция срещу използването за пропагандни цели на радиото от националсоциалистите повечето нормативни актове във ФРГ възприемат следните медийни принципи:

1. политическа неутралност и независимост на радиото и телевизията от държавата, с оглед на което се създават автономни организации с пълна юридическа дееспособност, които ръководят радио- и телевизионната дейност;

2. насочване на радио- и телевизионното обществено разпръскване към традициите на британския *public service*, а именно – да се направи възможно свободното формиране на мнение на гражданите, към което се допълва и необходимостта радиото и телевизията да послужат като средство за демократизиране на Германия;

3. децентрализация на организацията на радиото и телевизията в съответствие с новата федерална структура на държавата, което означава, че компетенциите в областта на медиите принадлежат не на федерацията, а на провинциите (териториалните области на Германия), с изключение излъчването на емисиите за чужбина от „Дойче Веле“ (Deutsche Welle);

4. обвързване на радиото и телевизията с обществото посредством плуралистична вътрешна организационна система, състояща се от най-значимите обществени групи (църквата, спортни асоциации, профсъюзи, организацията на предприемачите, културни организации и др.), представени в централния орган на радиото и телевизията (Радио- и телевизионен съвет) и производния му колективен орган, занимаващ се с финансовите въпроси на организацията;

²¹ **Martínez, M. S.** La libertad de la televisión. El modelo alemán. Barcelona: Cedecs Editorial, 1998, 50–51.

²² **Петков, И.** Сравнително конституционно право. С.: УИ „Св. Климент Охридски“, 1993, с. 72.

5. прилагане на независима от държавата система на финансиране, основаваща се преимуществено на събирането на такса за радио и телевизия, без субсидиране от федералния бюджет²³.

След 1945 г. в контролираната от англо-френско-американските съюзници част на Германия започва създаването на независимо радио²⁴. В началото работят само военните предаватели на американските, британските и френските сили.

През 1948 г. и 1949 г. в рамките на бъдещата Федерална република Германия са създадени 6 организации на публичното право за излъчване на радиопрограми в трите западни зони на сигурност, намиращи се под контрола на съюзниците. Всяка от тези организации разполага с един канал за излъчване в териториалните граници на съответната провинция. В британската зона през 1945 г. е създадено Северозападното германско радио (NWDR), което следва английската политика на радиото и приема модела на централизирана структура на BBC. То е предадено за управление на германците през 1948 г., като през 1956 г. се разделя на Северно германско радио (NDR – Norddeutscher Rundfunk) и Западно германско радио (WDR – Westdeutscher Rundfunk). В американската зона функционират 4 малки станции по модела на американската система – Баварско радио (BR), Радио „Хесен“ (HR), Радио „Бремен“ (RB) и Южногерманско радио (SDR). Те са предадени на Германия през 1949 г. Във френската зона през март 1946 г. е създадено Югозападното радио (SWR), което преминава под германско управление също през 1949 г.²⁵

На 2.10.1948 г. е приет Законът за радиото и телевизията на провинция Хесен на Федерална република Германия (Hessisches Rundfunkgesetz – HR-G)²⁶. На 21.11.1950 г. е приет Закон № 1096 г. за радиото и телевизията на провинция Баден-Вюртемберг на ФРГ (Rundfunkgesetz Baden-Württemberg). На 27.08.1951 г. е подписан Държавният договор за създаване на организация на публичното право: Югозападно радио (Südwestfunk Staatsvertrag)²⁷.

На 9 и 10 юни 1950 г. радиостанциите на провинциите се асоциират със споразумение и създават ARD – Arbeitsgemeinschaft der öffentlich-rechtlichen Rundfunkanstalten der Bundesrepublik Deutschland (Съюз на радиостанциите на ФРГ) – обединение на програмите на провинциални радиостанции, сред които: Радиостанция „Бавария“ със седалище в Мюнхен, Радиостанция „Хесен“ със седалище Франкфурт на Майн, Северногерманска радиостанция със седалище Хамбург, Радио „Бремен“, Южногерманска станция със седалище Щутгарт, Югозападна радиостанция със седалище Баден-Баден и Западногерманска станция с място на управление гр. Кьолн. Първото предаване на ARD е в коледната нощ на 1952 г. На 27 март 1953 г. ARD започва да излъчва постоянно с национално федерално покритие. През 1953 г. са основани Радио

²³ Hoffmann-Riem, W., W. Schulz. La televisión pública en la Unión Europea: la televisión pública en Alemania. Madrid, 1996, p. 61.

²⁴ Barendt, E. Op. cit., p. 19.

²⁵ Арнолд, Б. П. АБВ на радиото. С.: Център за развитие на медиите, 2000, 14–15.

²⁶ Martínez, M. S. La libertad de la televisión: el caso alemán. Cedecs. Barcelona, 1998, p. 24.

²⁷ Martínez, M. S. Op. cit., p. 24.

„Свободен Берлин“ в Западен Берлин и Радиостанцията в Заарланд, които също се присъединяват към общата организация²⁸.

Учредяването на ARD е израз на принципа на сътрудничеството, който е свързан с връзките между провинциите. Плод на това сътрудничество е създаването на характерен механизъм, т.нар. финансова компенсация, който действа между всички радио- и телевизионни организации на провинциите. Той гарантира, че радиостанциите и телевизиите, които получат по-малко приходи, ще имат достатъчно икономически средства, за да изпълнят обществените си функции.

Принципът предвижда, че по-богатите радио- и телевизионни организации съдействат финансово на по-бедните, за да могат всички да предлагат качествена радио- и телевизионна услуга.

През 1954 г. членовете на ARD започват да излъчват съвместно една програма за цялата страна. Когато в края на 50-те години на XX век в Германия се появява телевизията²⁹, към съответните радиостанции – съставни части на ARD – се създават телевизионни структури. Организацията включва 9 регионални организации (WDR, NDR, SWF, SDR, BR, HR, SR, RB, SFB)³⁰.

Съдебната практика, и по-специално решенията на Федералния конституционен съд, на Върховния съд на Германия или на върховните съдилища на провинциите изиграват съществена роля за развитието на медийното законодателство в страната. През 50-те години на XX век федерацията и провинциите водят продължително съперничество за получаването на компетенциите в областта на регулацията на радио- и телевизионното излъчване. Причината за този спор се корени в намерението на управляващите да бъде създаден национален телевизионен търговски канал под контрола на федералното правителство. Канцлерът Аденауер и бизнесът подкрепят идеята. Основният закон от 1949 г. обаче не позволява това да се случи. Разпоредбата на чл. 30 от него гласи: „Компетентността да се упражняват или отнемат изпълнително-разпоредителни правомощия принадлежи на провинциите, доколкото този Основен закон не предвижда или не позволява друго“. Преди появата на несъгласията, които се оформят върху собствеността на споменатите честоти и правото да се излъчва от тях, федерацията решава да създаде организация на публичното право – Германска телевизия (Deutschlandfernsehen), която да управлява споменатия канал³¹.

²⁸ **Martínez, M. S.** Op. cit., p. 56.

²⁹ Първите телевизионни опити в Германия датират от края на 20-те и 30-те години на XX век, както свидетелства българският периодичен и ежедневен печат: „Телевизията – първи опити в Берлин“ (в. „Сцена и екран“, № 9 от 1937 г., с. 2); „Конгрес по телевизията в Берлин“ (в. „Знаме“, № 27 от 1935 г., с. 4); „Телевизията идва. Телевизията в Германия“ (в. „Страница за всички“, № 3 от 1936 г., с. 94); „Нови успехи на германската телевизия. Олимпийските игри от Хелзинки ще се предават от германската телевизия“ (в. „Днес“, № 1074 от 1939 г., с. 6); „Телевизията в Германия бързо напредва“ (в. „Илюстриран ребус“, № 49 от 1941 г., с. 2); „Телевизионен дом в Берлин“ (в. „Културен преглед“, № 25 от 1941 г.); „Хиляди ранени войници се наслаждават на телевизионния напредък в Германия въпреки войната“ (в. „Неделен дневник“, № 318 от 1942 г., с. 2).

³⁰ **Pavillard, J. L.** La crisis de RTVE. Madrid, 1992, p. 4.

³¹ **Hoffmann-Riem, W., W. Schulz.** Op. cit., p. 68.

Няколко германски провинции, сред които Хамбург, Хесен, Бремен и Долна Саксония, подават жалба пред Федералния конституционен съд, с която искат съдът да обяви като противоконституционно решението федерацията да създава медии. В своето решение от 28.02.1961 г., наречено Първо решение относно телевизията, съдът потвърждава, че провинциите са компетентни да учредяват медии – субекти на публичното право. Той приема, че ако държавата създава медии, по този начин се нарушават чл. 5 и чл. 30 от Основния закон. Съдът прогласява противоконституционността на създаването на организацията „Германска телевизия“³². Конституционният съд признава, че федерацията, в изпълнение на правомощието относно външните отношения, може да създава радио- и телевизионни организации винаги, когато те излъчват за чужбина. Така с Федерален закон за радиото и телевизията (Bundesrundfunkgesetz – BR-G) на 29.11.1960 г. федерацията учредява две организации, чиито програми са насочени за чужбина – радио „Дойче Веле“³³ и „Дойчландфунк“³⁴.

Съобразно с постановената от съда юриспруденция на 6 юни 1961 г. всички провинции създават на основата на държавен договор втората обществена германска телевизия с национално покритие – ZDF (Zweites Deutsches Fernsehen). Редовната ѝ програма започва своето излъчване на 1 април 1963 г. За разлика от ARD, тя е организирана централизирано. Седалището ѝ се намира в Майнц, недалеч от Франкфурт на Майн. Нейното съществуване се основава на споразумение между провинциите и федералното правителство.

Дебатите относно разпределението на правомощията включват също и признаването, че провинциите имат правото да регулират таксата за ползването на радио- и телевизионна услуга. Конституционният съд не се произнася по този въпрос, но това прави Федералният върховен съд в решение от 15 март 1968 г. До този момент Министерството на пощите продължава да изпълнява правомощията, свързани с цитираната такса. Върховният съд признава, че тази компетентност принадлежи на провинциите, тъй като представлява фундаментален елемент за организирането на финансовата дейност на радио- и телевизионната структура. След това решение провинциите подписват два държавни договора – от 31.10.1968 г. и от 21.05.1969 г., които регламентират събирането на таксата за ползването на радио- и телевизионна услуга³⁵.

Федералният закон за данъка върху печалбата от 29 май 1967 г. (в своите раздели II и III) предвижда прилагането на цитирания закон спрямо радио- и телевизионните организации. Парламентът на провинция Хесен отправя запитване до Конституционния съд с молба тези разпоредби да бъдат обявени за противоконституционни. В

³² Barendt, E. Op. cit., p. 21.

³³ Радиостанция „Дойче веле“ е основана през 1953 г. Особено внимание медията отделя на икономическото развитие на социалистическите страни. В програмата присъстват коментари на историческа и културна тематика. Гъркова, Н. „Свободната“ информация или дезинформация. С.: Наука и изкуство, 1977, с. 46.

³⁴ Martínez, M. S. Op. cit., p. 23.

³⁵ Martínez, M. S. Op. cit., 58–59.

това „Второ решение, отнасящо се до телевизията“ съдът обяснява обществената функция, която изпълняват цитираните организации, и тяхното положение. Той обръща внимание, че те се намират между държавния и частния сектор. Съдът тълкува основните принципи на организацията и финансирането, които те трябва да спазват, за да могат да изпълняват обществената функция, която им е отредена. Съдът счита, че макар тези организации да се конкурират в производствената си дейност със субектите на частното право, то тази производствена дейност не може да бъде обект на данъка върху печалбата, защото не става въпрос за търговска дейност, а за изпълнението на обществена функция³⁶.

Обсъждането на въпроса за финансирането на обществените медии продължава в Германия в началото на 70-те години на миналия век, когато се позволява рекламата да бъде втори приходоизточник за обществената телевизия, освен таксите на потребителите. Два са важните моменти в тези дебати. На първо място, това е реформата, извършена от парламента на провинция Заарланд, който на 7.07.1967 г. приема закон, позволяващ да се създават частни телевизии. На второ място е промяната в Конституцията на провинция Бавария от 1973 г. Тя въвежда в чл. 111а правилото, че се запазва управлението на телевизията, осъществявана от организация – субект на публичното право, и се изключва възможността за управление от организация – субект на частното право.

На 5.12.1974 г. във федералната република е приет Закон за радио „Свободен Берлин“ (Sender Freies Berlin Gesetz – SFB-G)³⁷. Радиостанцията се ползва с особен правен статус.

След обединението на двете германски държави възникват няколко организации на общественото радио и телевизия във всяка провинция, а именно³⁸:

1. Публичноправна организация на Баварското радио и телевизия (Bayerischer Rundfunk) – BR, създадена със закон от 25.02.1994 г.

2. Публичноправна организация на Хесенското радио и телевизия (Hessischer Rundfunk) – HR, създадена на 2.10.1948 г.

3. Публичноправна организация на Средногерманското радио и телевизия (Mitteldeutscher Rundfunk) – MDR, създадена с Държавен договор на провинциите Саксония, Саксония-Анхалт и Тюрингия от 30.05.1991 г. – Mitteldeutscher Rundfunk Staatsvertrag (MDR-StV).

4. Публичноправна организация на Северногерманското радио и телевизия (Norddeutscher Rundfunk) – NDR, създадена с Държавен договор (Norddeutscher Rundfunk Staatsvertrag – NDR-StV) между провинциите Хамбург, Долна Саксония и Шлезвиг-Холщайн от 1.01.1992 г. и на Мекленбург-Предна Померания от 17 и 18 декември 1991 г.

³⁶ Hoffmann-Riem, W., W. Schulz. Op. cit., p. 69.

³⁷ Martínez, M. S. Op. cit., p. 26.

³⁸ Barendt, E. Op. cit., p. 23.

5. Публичноправна организация на Източногерманското радио и телевизия (Östdeutscher Rundfunk Brandenburg) – ORB, създадена със закон от 25.09.1991 г. – Östdeutscher Rundfunk Brandenburg Gesetz (ORB-G).

6. Публичноправна организация на радиото и телевизията на провинция Бремен (Radio Bremen) – RB, създадена със закон от 22.06.1993 г.

7. Публичноправна организация на радиото и телевизията на провинция Заарланд (Saarländischer Rundfunk) – SR, създадена със закон от 9.08.1993 г.

8. Публичноправна организация на радиото и телевизията на провинция Берлин (Sender Freies Berlin) – SFB, създадена със закон от 5.12.1974 г., изменен със закон от 19.10.1995 г.

9. Публичноправна организация на радиото и телевизията на провинция Баден-Вюртемберг (Süddeutscher Rundfunk) – SDR, създадена със закон № 1096 от 21.11.1950 г.

10. Публичноправна организация на Югозападното радио и телевизия (Südwestfunk) – SWR, създадена с Държавен договор между провинциите Рейнланд-Пфац и Баден-Вюртемберг от 27.08.1951 г., изменен със закон от 30.09.1995 г.

11. Публичноправна организация на радиото и телевизията на провинция Северен Рейн-Вестфалия (Westdeutscher Rundfunk Köln) – WDR, създадена със закон от 31.03.1993 г., изменен със закон от 24.04.1995 г.

На 31.08.1991 г. е подписан Държавният договор за телевизионната организация ZDF – „Staatsvertrag über das Zweites Deutsches Fernsehen“ (ZDF-StV), която разпространява втората национална програма във ФРГ.

Във Федерална република Германия правният режим относно медиите се отличава с институционална и нормативна разделност. Във всяка една провинция (*Länder*) местният парламент създава по един медийен закон за общественото радиоразпръскване и по един нормативен акт за частното излъчване. Този белег определя разделната медийна регулация в Германия и като *нормативна*. Законодателните рамки за различните провинции и типове медии са индивидуални. Надзорът в сферата на общественото радио- и телевизионно разпространение се осъществява от 13 на брой вътрешни на съответните медии органи. Тези органи не са юридически лица³⁹.

Надзорният орган на обществените радио- и телевизионни организации се нарича Радио-телевизионен съвет (*Rundfunkrat, Fernsehrat*). Той е вътрешен на медиите орган и не притежава собствена автономност.

Познати са две основни системи за сформирание на надзорния орган – „корпоративна“ и „парламентарна“. Радио-телевизионният съвет е ангажиран да представлява основните интереси на обществото. Най-същественният признак при определяне на състава на съвета е нито една група представители в този орган да не доминира като позиции. Както корпоративния модел, така и парламентарният трябва да гарантира плурализма в програмите, като обезпечи присъствието на различни социални групи,

³⁹ Martínez, M. S. Op. cit., p. 239, 313, 315.

а също така да представя многообразието на мнения и да поддържа свободен процеса на формиране на мнения⁴⁰.

Най-често срещаният вариант на композиране на състава на надзорния орган при корпоративния модел е този, утвърден със Закона за радиото и телевизията на провинция Заарланд от 11.08.1987 г., който предполага присъствието на представител на правителството на провинцията, на представител от всяка политическа партия, излъчена в местния парламент, на представители на сдружения с идеална цел (религиозна, културна, просветна, спортна, благотворителна и други).

Парламентарният модел включва по-голямо присъствие на политически обвързани лица в състава на радио-телевизионните съвети. Членовете на надзорните органи се избират от парламента на съответната провинция. Политическите партии номинират свои представители съобразно парламентарното си представителство. Подобни са съветите на Северногерманската публичноправна организация за радио и телевизия – NDR (*Norddeutscher Rundfunk*), и Западногерманската публичноправна организация за радио и телевизия – WDR (*Westdeutscher Rundfunk*)⁴¹. През 1980 г. този модел се трансформира, за да се намали политическото влияние. Първата мярка предвижда, че броят на политически назначаваните членове на съветите не може да надвишава 1/3 от състава им. Останалите представители се номинират от неправителствения сектор. Кандидатурите се разглеждат от комисията в местния парламент, която отговаря за културата. Ако комисията не успее да направи избор, кандидатите се оценяват от специално изборно тяло, състоящо се от 25 експерти⁴².

Начинът на конституиране на медийния надзорен орган в Германия, който позволява участието на различни групи от обществото в контрола спрямо общественото радио и телевизия, дава възможност да се формира силна гражданска позиция в този орган. Така се създава гаранция, че той ще може да изразява интересите на обществото при изпълнение на неговите функции и че при формирането на програмната политика на медиите този факт ще има съществено значение.

Органите на публичноправните организации за радио- и телевизионно излъчване във ФРГ, освен Радио-телевизионния съвет – надзорен (контролен) орган, са Управителен съвет (*Verwaltungsrat*) – колективен орган на управление, и генерален директор, наричан интендант (*Intendent*) – едноличен орган на управление.

За разлика от Радио-телевизионния съвет, Управителният съвет (*Verwaltungsrat*), който има предимно финансови правомощия, се конституира по съвсем различен начин: от квота на Радио-телевизионния съвет, от квота на държавата и от квота на служителите на публичноправната организация⁴³. Подобна система гарантира законсъобразното и целесъобразното финансиране на радио- и телевизионната дейност, както и обезпечаване целесъобразното разходване на обществени средства за създаването

⁴⁰ Martínez, M. S. Op. cit., p. 264.

⁴¹ Barendt, E. Op. cit., 19–20.

⁴² Barendt, E. Op. cit., 61–62.

⁴³ Martínez, M. S. Op. cit., p. 267.

на предавания с обществен характер. Съветите са с различен мандат съобразно законодателството на всяка провинция (3–6 години)⁴⁴. Най-често срещаният състав е от около 30–40 членове.

Генералният директор осъществява оперативното ръководство на медиите чрез ресорните директори – технически, финансов, административен и др.

3. ОБЩЕСТВЕНИТЕ ЕЛЕКТРОННИ МЕДИИ В АВСТРИЯ

По подобие на Германия, след 1945 г. Австрия също е разделена на зони на влияние между съюзническите държави – победителки във Втората световна война. По естествен път възниква необходимост радиото и телевизията да бъдат поверени на компетентна организация, контролирана от националните институции. Създадената през 1945 г. ÖRF (*Österreichische Rundfunkgesellschaft mbH*) трябва да получи национален облик. Търговското дружество е с ограничена отговорност. Неговият капитал е разпределен между федерацията и провинциите.

Вътрешнополитическата ситуация в Австрия след неонацизма се характеризира с пълно сътрудничество между доминиращите в страната Австрийска народна партия (ÖVP) и Австрийска социалистическа партия (SPÖ). Както и в други области на обществения живот от този период, така и по отношение на организацията на радиото и телевизията се използва т.нар. пропорционална система (*Proporzsystem*).

Тази система означава въвеждане на пропорционален принцип в разпределението на най-важните сфери на държавната власт и икономиката на „зони на политическо влияние“. Тази управленска система предвижда при персоналните назначения да се използва „съвместно“ осъществяване на ръководството (например директор на предприятието е представител от едната партия, заместникът му е номиниран от другата политическа сила). По този начин представителите на двете големи политически сили се контролират взаимно при упражняването на държавната власт.

Това фактическо положение (пропорционалната система на влияние в управлението на медиите) твърде скоро показва, че веднъж постигнатата независимост от външни влияния по отношение на австрийските електронни средства за масово осведомяване е заместена твърде бързо от силното въздействие на политическите партии, които започват да навлизат във всички възможни управленски и организационни нива в медиите, оказвайки значителен натиск. Това е причината да се зароди мащабно движение, оглавявано от независими журналисти, което се противопоставя на създадената ситуация. Независимата преса организира широко обсъждане – т.нар. народен плебисцит относно радиото и телевизията, настоявайки за организационната, икономическата, кадровата и програмната автономност на обществените медии.

⁴⁴ Pavillard, J. L. La crisis de RTVE. Madrid, 1992, p. 4.

Тази първа обществена инициатива след Конституцията от 10.11.1920 г.⁴⁵ провокира въвеждането в Закона за радиото и телевизията от 1966 г. на регулация на обществените радио и телевизия в Австрия. С този акт на професионална солидарност възниква една особена връзка на сътрудничество между общественото радио и телевизия и частните печатни издания, която повлиява решително за развитието на електронните медии в страната⁴⁶.

През 1974 г. се провежда важна нормативна реформа на обществения медийноправен режим в Австрия, наречена „Демократизиране на радиото и телевизията“. С Федерален конституционен закон за осигуряване на независимостта на радиоразпръскването от 10.07.1974 г. търговското дружество с ограничена отговорност ÖRF (*Österreichische Rundfunk*) се трансформира в организация на публичното право⁴⁷.

Институцията се намира и под надзора на специфични контролни органи, състоящи се от представители на различни обществени групи. Формално мотивите за детайлното разпределение на компетенциите се отнасят до постигането на „вътрешна свобода на радиото и телевизията“.

В действителност политическите партии се обединяват около една обща идея и съумяват да установят допълнително влияние върху ÖRF чрез конституирането на нов орган – Управителен съвет. На него от този момент насетне принадлежи правомощието да прави най-важните назначения в ÖRF, както и да решава най-съществените въпроси, свързани с дейността на организацията. Ето защо в правната теория някои автори⁴⁸ застъпват становището, че законодателните промени от 1974 г. целят по-скоро да ограничат доминиращата позиция на ръководителя на организацията (главен интендант), отколкото да въведат „вътрешен управленски плурализъм“. Начинът на конституиране на този колективен орган е ярко свидетелство за постигнатото съгласие между политическите сили относно степента на влияние на всяка една партийна група върху процеса на формиране на общественото мнение.

Вътрешната структура на ÖRF предвижда три управленски нива. Върховният ръководен орган с някои контролни функции е управителният съвет (*Kuratorium*). Неговите правомощия включват предлагането, избирането и освобождаването на Главния интендант, както и утвърждаването на предложените от него въпроси, свързани с програмното, кадровото и финансово-оперативното управление на медиите.

Второто ниво на управление на ÖRF се осъществява от Главния интендант. Мандатът на неговата длъжност е 4 години. Той е изпълнителен орган. Главният интендант реализира приетите от управителния съвет решения и провежда оперативното ръководство на обществените медии.

⁴⁵ Конституцията от 1920 г. създава първата австрийска република, когато след Първата световна война се разпада дуалистичната Австро-унгарска империя.

⁴⁶ Holoubek, M. La televisión pública en la Unión Europea: la televisión pública en Austria. Madrid: McGraw-Hill, 1996, p. 91.

⁴⁷ BGV1 396/1974.

⁴⁸ Michael Holoubek.

Третото ниво на управление на публичноправната организация включва директори, интенданти и интендантите на провинциите. Те се назначават от управителния съвет по предложение на Главния интендант.

Австрийското радио и телевизия поддържа два национални телевизионни канала и четири национални радиoproграми. Двата телевизионни канала FS 1 и FS 2 са с политематичен профил, като излъчват новини, забавни, музикални и образователни предавания.

Първата радиoproграма има специализиран културен профил – излъчва предавания за литература, музика, наука и новини.

Втората мрежа обединява развлекателните програми с местно значение на 9-те регионални центъра.

Третата програма има развлекателен характер и включва на всеки час информационни емисии.

Четвъртата радиoproграма е също развлекателна, но съдържа предавания предимно на английски език. Новинарските ѝ емисии са на английски, немски и френски език.

През 1988 г. 9-те регионални бюра на ÖRF започват да излъчват местни програми.

Федералният закон за радиото и телевизията от 1974 г. създава финансова независимост на обществените медии от държавата. Въвежда смесеното финансиране на Австрийското радио и телевизия. То предвижда приходи от потребителски такси и от търговска реклама. По отношение на условията за рекламиране Австрия показва някои особености. Регионалните телевизионни програми на ÖRF не излъчват реклама. Не се допуска реклама по всички канали и радиостанции на ÖRF на Разпети петък, 1 ноември и 24 декември⁴⁹.

Таксите от абонамент за ползвана радио- и телевизионна услуга се събират от националната телекомуникационна компания. Техният размер се определя от Управителния съвет на ÖRF съобразно постигнатите финансови резултати през годината. Приходите от специални форми на реклама (за разлика от традиционните рекламни спотове) не трябва да надвишават 11% от приходите от предходната година, постъпили от традиционни рекламни спотове. Приходите от специални форми на реклама по регионалните програми не могат да надвишават 2.3% от приходите от предходната година, постъпили от традиционни рекламни спотове. Тези условия произтичат от споразумение между ÖRF и Австрийската асоциация на вестниците.

Данните сочат, че през 1994 г. приходите на ÖRF от такси на потребителите са възлезали на 39.8%, от реклама – 52.5%, от други финансови източници съставляват 7.8% от бюджета на организацията. През следващата година 44.7% от приходите на ÖRF са от такси, 45.6% – от реклама, и 9.7% са от други средства. През 1996 г. данните сочат 49.8% приходи от такси, 49.2% от реклама и 1.1% от други източници.

⁴⁹ **Николова, Р.** Рекламата и обществените електронни медии в Европа – сравнителноправен анализ. – Търговско право, 2006, № 1, 5–21.

Следващата година публичноправната организация успява да събере 46% от бюджета си от такси, 53% чрез реклама и 1% от други приходи.

Правният статут на обществените радио и телевизия през 80-те години на XX век се определя от Закона за общественото радиоразпръскване⁵⁰, приет през 1984 г. Нормативният акт е изменен през 1999 г. с оглед хармонизацията на австрийското законодателство с директивата „Телевизия без граници“ от 1997 г. относно закрилата на непълнолетните, квотите европейска продукция, предоставянето на достъп до ефира на политически партии и други социални групи, правилата за рекламата и прилагането на тези разпоредби спрямо телетекста, както и във връзка с предоставяните от ÖRF on-line услуги.

Надзорът спрямо ÖRF се упражнява от Комисия за закрила на радиото и телевизията, която е вътрешен орган (чл. 6, ал. 1, изр. 4 от Закона за радиото и телевизията⁵¹). Членовете на тази комисия се назначават от Федералния президент по предложение на Федералното правителство. Правителството е длъжно да представи номинации, които произтичат от съдийското съсловие, от общото събрание на Австрийското радио и телевизия и от неправителствени организации на слушателите и зрителите. Съставът на комисията е 17-членен, като 9 от членовете трябва да са представители на съдийската гилдия.

Правомощията на комисията предвиждат тя да следи за спазването на действащото законодателство. Законът въвежда условно два вида процедури пред комисията: „процедура на оплакването“ (*Antragsverfahren*) и „процедура на протестирането“ (*Beschwerdeverfahren*).

Процедурата по оплакването може да се инициира по искане на федерацията, провинциите, представителите на слушателите и зрителите или Управителния съвет. Тя се отнася до въпроси, свързани с конфликти между органите в ÖRF.

Процедурата по протестирането е способ за индивидуална защита на граждани относно накърнени техни права в програмите на ÖRF. Всяко лице – служител на ÖRF или гражданин (слушател, зрител), което смята, че с излъчването са накърнени негови права и законни интереси и по този начин е нарушено законодателството, може да предяви своето искане пред комисията.

Надзорната инстанция може да отмени решение на съответния орган на ÖRF. Нарушилият разпоредбите на закона орган е длъжен незабавно да изпълни решението на комисията. Ако това не стане, контролиращата го комисия може да разпусне съответния неподчиняващ се орган. Тя има правомощие да изиска да се публикува нейно решение, както и да определи кога, под каква форма и по коя програма на ÖRF същото да се направи обществено достояние. Комисията може да се самосезира или да бъде сезирана от гражданите. В определени случаи, един от които е заплащането на потребителски такси, надзорната институция може да се произнесе, ако жалбата е подкрепена от поне 500 слушатели или зрители.

⁵⁰ Bundesgesetzblatt 1984/379.

⁵¹ Holoubek, M. Op. cit., 121–123.

Решенията на Комисията за закрила на радиото и телевизията не подлежат на надзор от съдебна инстанция. Тези актове могат да бъдат разглеждани единствено от Конституционния съд и могат да бъдат отменени, ако се приеме, че нарушават защитено конституционно право или са взети в изпълнение на противоконституционен закон.

4. ОБЩЕСТВЕНИТЕ ЕЛЕКТРОННИ МЕДИИ ВЪВ ФРАНЦИЯ

Във Франция редовни радиопредавания започват през февруари 1922 г., като чрез предавателя, монтиран на Айфеловата кула, се излъчват търговски съобщения и бюлетини за времето. Първата информационна емисия се излъчва на 6 май 1923 г.

През 1922 г. е създадено частно дружество „Радиола“, което също започва предавания, а през януари 1923 г. в ефира се появява предавателят на Висшето телеграфо-пощенско училище. През същата година е образувана „Companie Française de Radiophonie“ – Френска компания за радиоразпръскване, която поема под своя контрол предавателите в Левалоа и Клиши, а след преименуването на дружеството „Радиола“ в Радио „Париж“, присъединява и него към структурата си.

В началото на 30-те години френското Министерство на просветата задължава преподавателите да имат радиоприемници или поне да са запознати със съдържанието на радиопредаванията. Наред с влиянието, което оказва върху развитието на младежката аудитория, радиото нанася сериозни пазарни удари на вестниците, които успяват да извоюват ограничения на броя на информационните бюлетини и строго определени часови пояси за излъчването им. Според спогодба между издателите и радиожурналистите от 1937 г. на френските радиостанции им е забранено да излъчват повече от 2 репортажа седмично, като единият трябва да е спортен. Излъчването на репортажите можело да се осъществи не по-рано от 3 часа след излизането от печат на вестниците.

През 1935 г. държавните радиостанции се групират в единна система, като предаването на реклама по тях се забранява.

Френската телевизия – *Office Radiodiffusion Télévision Française* (ORTF) е създадена като държавно обединение. Първото официално телевизионно предаване е излъчено на 26 април 1935 г.⁵²

Преди Втората световна война във Франция съществуват две системи на радиото – частна и държавна. От 26 август 1944 г. започва да предава своите директни репортажи радиото на френската Съпротива, което излъчва сраженията при Триумфалната арка в Париж.

В преамбюла на Конституцията на Петата република от 4.10.1958 г. е посочено, че: „Френският народ заявява своята привързаност към правата на човека [...], таки-

⁵² Младенов, М. Телевизионна журналистика в термини. С.: Наука и изкуство, 1979, с. 301.

ва каквито са били определени с Декларацията от 1798 г., потвърдена и допълнена от преамбюла на Конституцията от 1946 г.“

Относно определянето на правната рамка, необходима за упражняването на гражданските права и свободи, както и на тази, отнасяща се до правния статут на държавните учреждения, френската Конституция съдържа конкретна формулировка в чл. 34. Нормативен акт от ранга на закон е този, който определя нормите, отнасящи се до конституционните права и гаранциите за упражняването на публичните свободи. Закон трябва да посочи юридическите правила относно категоризирането на държавните учреждения.

Френското радио излъчва 3 национални програми – „Пари Интер“, „Програм Паризиен“ и „Програм Насионал“. Известно профилиране на програмите се забелязва в следната посока: *France – 1* започва да се оформя като информационна с доста развлекателни елементи и музика; *France – 2* е насочена към различните региони на страната с местни новини и спортни съобщения; *France – 3* се изпълва с културна тематика; *France – 4* се превръща в музикална, излъчвана на УКВ (ултракъси вълни). През 50-те и 60-те години на XX век френското държавно радио изпитва силната конкуренция на търговските радиостанции, разположени близо до границата на страната – Люксембург, Монте Карло, Андора⁵³.

През 1959 г. законът, приет от парламента, обявява радиоразпръскването за държавен монопол. С цел да избегнат това ограничение на закона и заобикаляйки го, редица частни радиостанции се обединяват в областта Саар (извън територията на Франция) и създават радиостанцията „Европа – 1“.

С регламент от 4.02.1959 г. се определя статутът на RTF (*Radiodiffusion Télévision Française*). Конституирана е обществена организация на френското радио и телевизия. Генералният директор на структурата се назначава с декрет от Министерския съвет. Тя се намира в структурата на ведомството на министъра на информацията. Общественото разпръскване е обявено за монопол на държавата⁵⁴.

През 1963 г. е направена сериозна реорганизация, в резултат на което се оформят 3 национални радиопрограми: „Франс Интер“ – 24-часова информационно-музикална програма; „Франс Кюлтюр“ съдържа предавания с култура, образование, изкуство; „Франс Мюзик“ – радиостанция предимно за класическа музика. Освен споменатите програми радиото започва да подготвя и излъчва „Франс Интер Пари“, предназначена за слушателите на столицата, и „Радио Франс Интернасионал“ с предавания за чужбина⁵⁵.

Със Закон от 27 юни 1964 г. се урежда правното положение на ORTF. Организацията продължава да бъде индустриално и търговско държавно предприятие, но е поставена под надзора на управителен съвет⁵⁶.

⁵³ Димитров, В. Цит. съч., с. 27.

⁵⁴ Вж. по този въпрос Morange, J. *La télévision pública en la Unión Europea: la televisión pública en Francia*. Madrid: McGraw-Hill, 1996, p. 130.

⁵⁵ Димитров, В. Цит. съч., с. 28.

⁵⁶ Morange, J. *Op. cit.*, p. 130.

Рекламата по телевизията е въведена във Франция през 1966 г. В началото тя е ограничена до 2 минути дневно по първа програма. Третата програма не излъчва реклами. Впоследствие по първа програма започва да се излъчва до 21 минути реклама на ден, а по Антена 2 – до 12 минути дневно. Специфични ограничения на рекламните съобщения е забраната да се рекламират маргарин, алкохол, туристически (екскурзоводски) организации, играчки, вестници, книги и грамофонни плочи, игри за развлечения, мебели, строителни организации и тютюневи произведения. На служителите в телевизията се забранява участие в заснемането на рекламни спотове. Актьорите, участващи в реклама, нямат право да се появяват в предавания, излъчвани преди или след рекламите. Рекламата се продава от специализирани търговски дружества, които са част от структурата на съответните дружества за радио и телевизия⁵⁷.

От 1972 г. френската телевизия има три програми. *Télévision Française-1* (TF-1) излъчва политематична програма с национално покритие. *Antenne – 2* (A-2) излъчва втора национална телевизионна програма с общ профил. *France Regions* (FR-3) обединява регионалните областни станции.

Същата година е приет закон, който се опитва да даде повече независимост на ORTF. Реформата предвижда съществуването на единен организъм, наречен ORTF, който координира и включва 6 организации, разполагащи с технологична, финансова и административна самостоятелност⁵⁸.

През 1974 г. е приет поредният нормативен акт, свързан с правното положение на радиото и телевизията във Франция. През 1975 г. е извършена трансформация в структурата на френската организация, която обединява общественото радио и телевизия. Радиото окончателно се отделя от телевизията в самостоятелно търговско дружество⁵⁹.

В резултат на реформата в рамките на ORTF се създават 7 самостоятелни организации. Първите две са субекти на публичното право. Това са организацията за далекосъобщителна дейност *Télédiffusion de France* (TDF) и Националният институт по аудиовизия – *Institut National de l'audiovisual* (INA). Останалите пет са търговски дружества – субекти на частното право, които се подчиняват на правния режим на акционерните дружества. Това са дружеството за производство на френска аудио-визуална продукция, трите организации, излъчващи телевизионните програми TF-1, A-2 и FR-3, и дружеството за създаване и излъчване на радиопрограма *Radio France*⁶⁰.

Закон № 82-652 от 29.07.1982 г. обявява свободата на комуникацията (чл. 1), както и правото на гражданите на тази свобода (чл. 2). Нормативният акт е насочен към либерализиране на пазара. Още през 1981 г. за радиостанциите възниква правна възможност за създаването на частна конкуренция, издържана от реклами.

⁵⁷ Младенов, М. Телевизионна журналистика в термини. С.: Наука и изкуство, 1979, с. 303.

⁵⁸ Morange, J. Op. cit., p. 130.

⁵⁹ Димитров, В. Цит. съч., с. 28.

⁶⁰ Morange, J. Op. cit., p. 131.

Премахването на държавния монопол е едно от достиженията на законодателната промяна (чл. 4).

През 1986 г., след поредните парламентарни избори и спечелването им от Жак Ширак, който оглавява правителството, е приет нов Закон за свободата на комуникацията от 30.09.1986 г., който провежда нова реформа във френската медийна среда. Поредното изменение е резултат на решение на френския Конституционен съвет.

Новият нормативен акт въвежда няколко основни принципни положения:

1. свобода на комуникацията, изразяваща се в свобода на изграждането, експлоатацията и използването на телекомуникационните съоръжения;

2. създаването на надзорен аудио-визуален орган – Националната комисия по комуникациите и свободите (*Commission Nationale de la Communication et des Libertés* – CNCL), преименувана през 1989 г. на Висш съвет по аудио-визия;

3. защита на свободната конкуренция и ограничаване на медийния монопол.

По отношение на електронните медии – субекти на публичното право, законодателството въвежда нормативна основа за съществуването на няколко търговски дружества⁶¹.

1. *Radio France* е дружество за създаване и разпространение на национална радиопрограма.

2. *France 2* (преди това се нарича *Antenne 2*) е най-голямата компания, която излъчва национална телевизионна програма.

3. *France 3* е обществен телевизионен канал, който обединява станциите с регионално покритие.

4. *Radio France Outre Mer* (RFO) е дружество, което създава и разпространява радио- и телевизионни предавания, предназначени за извънморските френски територии.

5. *La S.E.P.T.* е държавен телевизионен сателитен канал, който излъчва европейска културна програма за Европа. Негови членове с равно участие са *La Sept ARTE* и *ARTE Deutschland TV GmbH*. Седалището на телевизията *ARTE G. E. I. E.* се намира в Страсбург (Франция).

6. *Radio France Internationale* (RFI) излъчва програмата си за чужбина.

7. *Institut National de l'audiovisuel* (INA) е Националният институт по аудио-визия, който се занимава със съхраняването и използването на архивите на програмите на националните дружества (чл. 49 и чл. 50 от Закона от 1986 г.).

8. *Télédiffusion de France* (TDF) е дружество с мнозинството от капитала си, собственост на държавата, което има за задача разпространението по наземен път, по кабел и сателит за Франция и за чужбина на програмите на националните дружества (чл. 51 от Закона от 1986 г.).

9. *Société française de production et de création audiovisuelles* (SFP) е френско дружество за производство и стимулиране на създаването на аудио-визуална продук-

⁶¹ Laguna de Paz, J. C. Op. cit., 75–76; Morange, J. Op. cit., 143–144.

ция, в което държавата притежава мнозинството от капитала (чл. 52 от Закона от 1986 г.).

През 1986 г. френската десница включва в предизборната си кампания приватизацията на два обществени канала, търсейки по този начин равенство между частния и държавния сектор. Имайки предвид финансовото състояние на TF 1, се приема нейната приватизация. Раздържавяването става възможно благодарение на Закона от 30.09.1986 г. Пакетът с условията за приватизацията е приет с декрет от 30.01.1987 г. Медийният надзорен орган във Франция решава да предостави мнозинството от акциите на TF 1 на икономическата групировка *Vouygues*, като предоставя лицензията за срок от 10 години. От април 1987 г. с продажбата на последните акции – 40% на публичен търг и 10% на персонала, TF 1 се присъединява към частните предприятия. TF 1 излъчва също така и по сателит.

На 17.01.1989 г. е приет Закон № 89-25 за изменение на закона от 1986 г. Новият нормативен акт препотвърждава принципните положения, заложили в закона от 1986 г.

По отношение на Висшия съвет по аудио-визия – *Conseil Supérieur de l'audio-visuel* (CSA), освен останалите правомощия, се предоставят и консултативни функции по повод създаването от страна на правителството на норми в областта на аудио-визията и при приемането на правилниците относно техническите параметри на радио- и телевизионното излъчване.

По отношение на програмите на всички оператори нормативният акт изисква спазването на многообразието на гледните точки, особено в информационните предавания. Надзорът в областта на радио- и телевизионното излъчване включва и закрила на малолетните и непълнолетните.

5. ОБЩЕСТВЕНИТЕ ЕЛЕКТРОННИ МЕДИИ В ИТАЛИЯ

Правната рамка на медийното законодателство в Кралство Италия е поставена в началото на XX век. Радиоразпръскването в Италия е осъществявано по силата на Закон № 395 от 30.06.1910 г. Въз основа на него държавата предоставя със законодателен Кралски декрет № 655 от 1.05.1924 г., превърнат в Закон № 473 от 17.04.1925 г., изключителното право за разпространение на програми чрез концесия. Концесията (разрешителното) е предоставена на *Unione Radiofonica Italiana* (URI).

Това предприятие е преименувано по-късно на Италианска организация за радиоразпръскване – *Ente Italiano per le Audizioni Radiofoniche* (Eiar)⁶² и спрямо него се прилагат действащите по това време норми. Това са законодателният Кралски декрет № 2207 от 17.11.1927 г., превърнат в Закон № 1350 от 17.05.1928 г., както и кралският декрет № 645 от 27.02.1936 г., наричан Пощенски кодекс.

⁶² Пасе, А. La televisión pública en la Unión Europea: la televisión pública en Italia. McGraw-Hill. Madrid, 1996, p. 153.

Със законодателен декрет № 457 от 26.10.1944 г. наименованието EIAR е променено на RAI – *Radio Audizioni Italia* (RAI).

Италианската конституция от 1947 г. урежда дейността на средствата за масово осведомяване⁶³:

„Всички имат право да изразяват свободно мислите си устно и писмено или с всякакво друго средство за разпространение.

Печатът не може да бъде подлаган на разрешения или цензури.

Може да се пристъпи към конфискация само с мотивиран акт на съдебната власт само в случай на правонарушения, при които законът за печата разрешава изрично това, или в случай, когато са нарушени нормите, предписани от същия закон за установяване на отговорните лица.

В такива случаи, когато е абсолютно належащо и не е възможно съвременната намеса на съдебната власт, конфискацията на периодичния печат може да бъде извършена от длъжностните лица на съдебната полиция, които веднага, но не по-късно от 24 часа, трябва да уведомят за това съдебната власт. Ако тя не потвърди конфискацията през следващите 24 часа, същата се смята за отменена и обезсилена.

Законът може да постанови с норми от общ характер да бъдат оповестявани средствата за финансиране на периодичния печат.

Забранени са печатните издания, спектаклите и всички други прояви, противни на добрите нрави. Законът определя съответните мерки за предотвратяване и пресичане на нарушенията“ (чл. 21).

През 1947 г. със законодателен декрет от 3.04.1947 г. е създадена специална 30-членна парламентарна комисия, назначена от председателите на двете камари на парламента. Половината от членовете на комисията се определят от председателя на Камарата на депутатите, останалата половина от членовете се определят от председателя на Сената. Задачата на тази комисия е да надзирава дейността на радиото и да следи за спазването на политическата независимост и информационната обективност на радиоразпръскването⁶⁴.

Настоящото наименование на обществената организация за радио и телевизия RAI – *Radiotelevisione Italiana*, е определено по решение на общото събрание на акционерите на организацията от 10 април 1954 г.⁶⁵

През 1959 г. държавният монопол на радиото и телевизията преодолява безпроблемно първия процес за конституционната си легитимност. Тогава на дневен ред се поставя въпросът за липсата на конкуренция на RAI. С Решение № 60 от 1959 г. Конституционният съд отхвърля въпроса за конституционсообразност, поставен от Държавния съвет. Казусът се отнася до противоречието на държавния монопол с чл. 21, чл. 33, чл. 41 и чл. 43 от Конституцията на Италия.

⁶³ Петков, И. Сравнително конституционно право. С.: УИ „Св. Климент Охридски“, 1993, 84–86.

⁶⁴ Раса, А. *Op. cit.*, p. 154.

⁶⁵ Раса, А. *Op. cit.*, p. 153.

В това първо важно решение Конституционният съд признава техническото ограничение на използваните „канални“ и възприема принципа на „естествен монопол“ на радиото и телевизията. Съдът потвърждава, че при толкова фактически условия в държавата „монополистът в един сектор, който е насочен към разпространяването на мнение“, има задължението да осигури „при условията на безпристрастност и обективност“ възможността на всички граждани да използват тази услуга.

Така се стига до компромиса RAI да създаде предаването „Политическа трибуна“, резервирано за представителите на политическите сили, представени в парламента. Медията започва да излъчва и предаването „Избирателна трибуна“, което представлява на практика политически консултации на избирателите.

Второто дело за конституционност на държавния монопол в областта на радиото и телевизията също е присъдено в полза на монопола на RAI. Конституционният съд с Решение № 58 от 1965 г. постановява, че запазването на радио- и телевизионната услуга в рамките на държавата може да се реализира пряко по искане на самата държава или на държавните предприятия, или на синдикалните организации, или на ползвателите, или на самия концесионер, какъвто е RAI, и в съответствие с чл. 43 от Конституцията: „С цел обществена полза законът може да запази оригинално или да прехвърли чрез отчуждаване или посредством обезщетение по искане на държавата, на сдруженията на работниците или на ползвателите монополното положение, когато това е от обществен интерес, на определени предприятия или категории предприятия, които експлоатират основни обществени услуги и дейности или източници на енергия“.

Третото по ред дело относно конституционността на монопола на общественото радио и телевизия е отчасти неблагоприятно за RAI. Конституционният съд в Решение № 225/1974 г. потвърждава принципа за конституционна легитимност на държавния монопол в областта на радиото и телевизията. Съдът се позовава не на аргумента за „естествения“ монопол, чийто първоизточник са недостатъчният брой радиочестоти, а на същностните характеристики на радио- и телевизионната дейност. Конституционният съд приема, че това е „основната обществена услуга“ по смисъла на чл. 43 от Конституцията.

В същото решение съдът приема за противоконституционна законодателната практика относно начина на използване на тази услуга. В тази връзка съдът определя някои изисквания към обществените медии:

1. назначаване от парламента на ръководителите и на управителните органи на концесионера;
2. парламентарен контрол върху дейността на RAI;
3. гаранция за независимостта на журналистическата професия в рамките на организацията;
4. осигуряване на правото на достъп до програмите ѝ;

5. ограничения на излъчваната реклама и други⁶⁶.

Закон № 103/14.04.1975 г. признава значителна част от указанията на Конституционния съд, поставяйки RAI в зависимост от парламента и представените в него политически сили.

Малко повече от година след влизането в сила на Закон № 103/1975 г. Конституционният съд обявява с Решение № 202/1976 г. за противоречащи на чл. 21 и чл. 41 от Конституцията текстове от закона, които забраняват осъществяването наземно с местен обхват на радио- и телевизионна дейност, дори не с предварителното държавно разрешение. В това решение съдът отбелязва, че „радио- и телевизионното излъчване на национално ниво представлява основна обществена услуга и е превъзхождаща обществения интерес“.

Той постановява, че разполагането с радиочестотите по наземен път с местен обхват „допуска свободата на частната инициатива без опасност от създаването на монопол на същата“. Причините за приемането на решението са две. Първата от тях е недостатъчното внимание към местните кабелни оператори, осъществявано чрез Закон № 103/1975 г. Втората причина се корени в резултата на изборите на 20 юни 1976 г., които създават опасения, че монополът върху информацията може да бъде установен от т.нар. партии на историческия компромис – Партията на италианските комунисти на Енрико Берлингуер и Християндемократите (които печелят изборите)⁶⁷. През този период радио- и телевизионните оператори, позовавайки се на правото да излъчват свободно на местно ниво, заемат свободните радиочестоти. Така възникват множество субекти, които започват да излъчват с регионален обхват.

Наред с тази тенденция, някои регионални телевизионни оператори съгласуват помежду си излъчването едновременно на цялата територия на страната на обща програма. При този процес, известен като „вътрешносвързана функционалност“, един-единствен субект или повече субекти могат да получават на практика национално излъчване, без да използват радиовръзки. Така възникват медийни вериги. От този процес се възползват всички нови радио- и телевизионни предприемачи: редакторите Мондадори и Рускони, както и собственикът на медийната група „Фининвест“ – консорциумът от местни телевизионни мрежи „Канал 5“ на Силвио Берлускони⁶⁸.

В отговор на съдебната практика правителството на Бенито Кракси приема няколко нормативни акта, които продължават да облагодетелстват веригите в противоречие с конституционното решение. Така е приета Наредба-закон № 694/20.10.1984 г., позволяваща излъчването на национални програми от регионални оператори. Наредбата-закон скоро е кръстена „наредбата Берлускони“.

Втората наредба „Берлускони“ е от декември 1984 г., превърната в Закон № 10/4.02.1985 г. Третата наредба „Берлускони“ е от юни 1985 г. и е превърната в закон през август същата година. „Временното положение“, въведено със законодателство-

⁶⁶ Пасе, А. Op. cit., p. 155.

⁶⁷ Пасе, А. Op. cit., p. 156.

⁶⁸ Пасе, А. Op. cit., p. 157.

то от средата на 80-те години на XX век, е в сила до приемането на Закон № 223 от 6 август 1990 г.⁶⁹

Сериозното двуполусно медийно противопоставяне предизвиква постановяването на Решение № 826/14.07.1988 г. на КС⁷⁰. Конституционната практика посочва RAI като единствената възможна организация, която може да излъчва радио- и телевизионни програми с национално покритие, без да обявява за противоконституционен Закон № 10/1985 г., който позволява на частниците да действат в противоречие с монопола⁷¹.

Надзорът по отношение дейността на RAI се упражнява от парламента. След Втората световна война с Наредба-закон № 428 от 1947 г. е създадена Парламентарна комисия за върховен надзор. С наредбата-закон контролът върху радиоразпръскването се възлага на два органа – Комитет за установяване на ръководните принципи в областта на културата, изкуството и образованието към Министерството на пощите и телекомуникациите и на Парламентарната комисия за върховен надзор. Надзорът върху публичноправната организация за радио и телевизия се извършва от изпълнителната и в по-малка степен от законодателната власт⁷².

В своето Решение № 225 от 1974 г. Конституционният съд приема за несъвместимо със свободата на изразяване правното положение, при което правителството чрез Комитета по култура, изкуство и образование към Министерството на пощите и телекомуникациите извършва ръководство и надзор върху обществените медии. Така се достига до приемането на Закон № 103 от 1975 г., който предвижда надзорът върху дейността на обществените медии, обединени в акционерното дружество RAI, да се поеме изцяло от Парламентарната комисия за радио и телевизия (*Commissione parlamentare per l'indirizzo generale e la vigilanza dei servizi radiotelevisivi*)⁷³. Съставът на комисията включва 40 членове. Те се определят от председателите на двете камари на парламента. Всички парламентарни групи трябва да излъчат свои представители в органа⁷⁴.

6. ОБЩЕСТВЕНИТЕ ЕЛЕКТРОННИ МЕДИИ В ИСПАНИЯ

Радиоразпръскването в Испания започва през 20-те години на XX век. През февруари 1924 г. е създадена Националната асоциация на радиоразпръскването в Барселона (*Asociación Nacional de Radiodifusión de Barcelona*). Тя е резултат от появилите се в ня-

⁶⁹ Cappello, M., R. Mastroianni. Legal guide to audiovisual media in Europe: Italy. Strasbourg, 1999, p. 71.

⁷⁰ Nanclores, J. M. P. La Directiva de Televisión: Italia. COLEX, 1995, p. 434.

⁷¹ Pace, A. Op. cit., 158–159.

⁷² Iglesias, G. R. La televisión pública en España: La Comisión parlamentaria italiana para la dirección y vigilancia de los servicios radiotelevisivos. Cedecs. Barcelona, 1999, p. 455.

⁷³ Gyme, A. P. El control de las concentraciones de medios de comunicación – derecho español y comparado: Italia. Dykinson. Madrid, 2002, p. 202, 207.

⁷⁴ Barendt, E. Op. cit., p. 64.

кои градове дружества на радиолюбителите – като радиоклуба във Визкая и радиоклуба в Севиля. Първата радиостанция, която започва да излъчва на 14.11.1924 г., е Радио „Барселона“. Нейната програма съдържа музика, образователни и научни сказки, информация за метеорологичната прогноза.

Постепенно програмата се разнообразява с новинарски емисии, концерти, джаз изпълнения, детски предавания и други. Радио „Свобода“ даже организира първия конкурс за слушатели, познали имената на декламатори на стихотворения по радиото.

Финансирането на частните радиостанции се осъществява от реклама, като 20% от сумата се предоставя на правителството. Другият финансов източник са таксите на потребителите на услугата. Липсва държавна субсидия, която да съдейства за създаването на културни и образователни предавания. По време на изборите през 1933 г. резултатите от гласуването в страната са оповестени за първи път по радиото⁷⁵.

Сравнителният юридически анализ показва, че правните основи на испанското радио са поставени с приемането на Закон от 26.06.1934 г. В чл. 1 от същия е посочено, че: „Националното радиоразпръскване е основна и персонална задача на държавата, която правителството следва да осъществява“. В чл. 1 на Декрет от 22.11.1935 г., с който се доразвива цитираният закон, е посочено следното: „Ще се смятат за обхванати от радиокommunikационната услуга на държавата инсталирането и използването за разпространението на звуци и образи на съоръжения в употреба или на такива, които ще бъдат изградени за в бъдеще“⁷⁶.

Държавното радиоразпръскване в Испания възниква през 1937 г. при управлението на генерал Франко. Това е Националното радио на Саламанка (*Radio Nacional de Salamanca*). Тази организация се превръща в националното радио на Испания⁷⁷.

През Втората световна война излъчването на информационни предавания от търговските радиостанции, предназначени за територията на Испания, се допуска само след като бюлетините са минали през предварителното разрешение (цензурата) на провинциалните или местните началници на пропагандата. Предаванията на Испанското национално радио, предназначени за чужбина, се одобряват предварително от отдел „Радио“ на Главна дирекция на пропагандата⁷⁸.

Правното положение на испанското радио и телевизия след Втората световна война се определя от декрети, които приема правителството. На 19.07.1951 г. е създадено Министерството на информацията и туризма. На основание Декрет от 15.02.1952 г. към ведомството е създадено Управление на испанското радиоразпръскване (*Administración Radiodifusora Española*). То обединява административната структура, която извършва ръководство на радиодейността. Министърът назначава

⁷⁵ Garitaonandía, C. Op. cit., 130–131; Multigner, G. Op. cit., p. 272.

⁷⁶ Encinar, J. J. G. La televisión pública en la Unión Europea: la televisión pública en España. Madrid, 1996, p. 187.

⁷⁷ Garitaonandía, C. Op. cit.; Multigner, G. Op. cit.

⁷⁸ Garitaonandía, C. Op. cit.; Multigner, G. Op. cit.

първия ръководител на организацията. Това е Генералният директор на радиоразпръскването и директор на програмите на Националното радио⁷⁹.

На своя първи конгрес в началото на декември 1955 г. Националното сдружение на инженерите в областта на комуникациите изработва и приема Национален план за телевизията. Той предвижда изпълнението на един грандиозен по естеството си проект на няколко етапа. Първият етап изисква построяването на излъчвателни станции в Мадрид и Барселона. Втората фаза предвижда установяването на връзка между Мадрид и Барселона. Третият етап съсредоточава вниманието си върху изграждането на излъчвателни станции с неголям обхват, за да осигурят сигнал освен на градовете и околностите на Сарагоса и Севиля, но и на Валенсия, Малага, Сан Себастьян, Билбао, Сантандер, Коруня, Виго, Валядолид и др.⁸⁰

През 1955 г. Испания се присъединява чрез своето национално радио към UER (EBU) – Европейски съюз за радио- и телевизионно излъчване.

Испанската телевизия започва своите редовни излъчвания на 28.10.1956 г. от Мадрид.

През 1957 г. с Декрет от 3.10.1957 г. Управлението на испанското радиоразпръскване към Министерството на информацията и туризма е трансформирано в Главна дирекция на радиото и телевизията (*Dirección General de Radiodifusión y Televisión*)⁸¹. Административната структура се ръководи от Генерален директор.

През 1957 г. са излъчени първите спонсорирани предавания на испанската телевизия. Между ноември 1957 г. и април 1958 г. е изработен кратък регламент относно административно-финансовите въпроси, свързани с радиото и телевизията. В тези правила се предоставя възможност телевизията да се финансира от реклама. През 1959 г. медията разполага с изработена тарифа за предоставянето на програмно време срещу реклама⁸².

През 1962 г. настъпва преобразуване на структурата, която обединява радио- и телевизионните организации в Испания. Този акт е извършен с Декрет № 2629 от 1962 г. по повод реорганизирането на Министерството на информацията и туризма⁸³. Намиращите се под неговата шапка национални електронни медии, които до този момент се ръководят пряко от Управлението на радиоинформацията в Испания, започват да се управляват от Главна дирекция на радиото и телевизията⁸⁴.

През 1964 г. се осъществява програмно реструктуриране на Испанското национално радио. Създадена е верига от регионални радиостанции, които излъчват на средни вълни. Тези центрове са свързани с централата в Мадрид, като излъчват собст-

⁷⁹ **Palacio, M.** Historia de la televisión en España. Barcelona: Editorial Gedisa, S. A., 2001, p. 32.

⁸⁰ **Palacio, M.** Op. cit., p. 35.

⁸¹ **Muñoz, J. M., J. L. Pavillard.** Documentación de las Ciencias de la Información: La documentación audiovisual en RTVE. Madrid, 1995, 143–171.

⁸² **Palacio, M.** Op. cit., p. 45.

⁸³ **Morenilla, J. M. S.** Derecho público de los medios audiovisuales: radiodifusión y televisión. Granada: Editorial COMARES. 1999, p. 23; **Младенов, М.** Цит. съч., с. 276.

⁸⁴ Вж. по този въпрос в **Morenilla, J. M. S.** Derecho público de los medios audiovisuales: radiodifusión y televisión. Granada, 1999, p. 23.

вени новинарски емисии. През ноември следващата година се появява втората национална програма на Испанското национално радио.

На 15.11.1966 г. се появява вторият национален телевизионен канал на обществената медия – TVE–2. Програмата съдържа културни и спортни предавания. Тя е специализиран монотематичен канал.

През 1971 г. Испанското национално радио открива нов център за излъчване на къси вълни, предназначен за разпространение на програми на испански език за чужбина.

През 1973 г. възниква централизираната служба „Испанско радио и телевизия“ (*Radio y Televisión Española* – RTVE), подчинена на Главна дирекция на радиото и телевизията. Правомощията на дирекцията по отношение на управлението са ограничени от разпоредбите на декрет от 11.10.1973 г.⁸⁵

През 1977 г. след политическите промени в страната, настъпва значителна трансформация на RTVE, като са създадени две автономни организации. Декрет № 708 от 1977 г. възлага тяхното управление на независима организация на обществените електронни медии. Към автономната организация се присъединяват разпуснатите на 1.04.1977 г. полуофициални Национално движение на печатните издания, радиоверигите REM (*Red de Emisoras del Movimiento*) и CAR (*Cadena Azul de Radiodifusión*)⁸⁶. Кралски декрет № 2750 от 1977 г. създава независимата организация *Radiotelevisión Española*, която се превръща в правопреемник на централизираната служба.

Необходимостта от промяна в правното положение на държавното радио и телевизия е причината с Кралски декрет № 2809 от 1977 г. да бъде създаден временно управляващ съвет на RTVE, сформирани от правителството и политическите сили, който има за задача да предложи на парламента проект на юридически статут на радиото и телевизията. В същото време с Кралски декрет № 2808 от 1978 г. се предвижда присъединяването към RTVE на REM, CAR и *Cadena de Emisoras Sindicales CES* (Верига на профсъюзните медии)⁸⁷.

В края на 70-те години на миналия век възниква третата програма на Испанското национално радио. Нейният профил е специализиран, музикален.

На 27 декември 1978 г. е приета новата Конституция на Испания. Основен принцип на медийната дейност е свободата на информация. Разпоредбата на чл. 20 от конституционния текст признава правото на свободно изразяване и разпространение на мисли, идеи и мнения чрез слово, писмено или по друг начин; както и правото на свободно разпространение или получаване на достоверна информация чрез всякакво средство за комуникация.

Разпределението на правомощията между централната власт и автономните общности е направено в полза на централната власт изцяло за далекосъобщенията и от-

⁸⁵ Muñoz, J. M., J. L. Pavillard. Documentación de las Ciencias de la Información: La documentación audiovisual en RTVE. Madrid, 1995, 143–171.

⁸⁶ През 1981 г. тези организации са обединени в държавна структура под наименованието *Radio Cadena Española* (Испанска радиоверига) – част от структурата на RTVE.

⁸⁷ Morenilla, J. M. S. Op. cit., p. 24.

части за радио- и телевизионната дейност (чл. 149, ал. 1). Нормата на чл. 149, ал. 1, т. 21 от испанската Конституция предвижда, че от изключителната компетентност на държавата са общият режим на комуникациите; пощите и телекомуникациите; въздушните и подводните кабели и радиокомуникациите. Текстът на чл. 149, ал. 1, т. 27 от основния закон посочва, че от компетентността на държавата са ръководните принципи, отнасящи се до режима на пресата, радиото, телевизията и на всички средства за масова информация, като се зачитат правата на автономните общности в тази сфера. На базата на този текст е приет Закон № 46/1983 г., регулиращ т.нар. Трети телевизионен канал.

Изключителното право на държавата (държавният монопол) върху радиото и телевизията се отнася единствено до собствеността. Този принцип е подкрепен от чл. 128, ал. 2 от Конституцията, с който се признава правото на обществена инициатива в икономическата дейност, но закон може да запази за публичния сектор основни ресурси или услуги, както и на нормативно ниво да установи намеса в управлението на предприятия, ако така налага общественият интерес. Тази норма е доразвита в чл. 16 от Закон № 4 относно статута на Испанското радио и телевизия от 1980 г.

Закон № 4 за статута на радиото и телевизията е приет на 10.01.1980 г.⁸⁸ Нормативният акт регулира дейността и определя правното положение на общественото радио и телевизия на Испания, обединени в публичноправна организация с наименование RTVE (*Radio y Televisión Española*).

Нормативният акт дефинира съдържанието на понятията „радиоразпръскване“ и „телевизионно излъчване“. Законът определя и принципите, на които следва да се подчиняват обществените електронни медии при упражняване на своите програмни функции:

- а) обективност, истинност, безпристрастност на информацията;
- б) разграничение между информацията и мненията, както и свободното изразяване на мисли в границите на чл. 20, ал. 4 от Конституцията;
- в) зачитане на политическия, религиозния, социалния, културния и езиковия плурализъм;
- г) зачитане на честта, репутацията, личния живот на гражданите и признатите от Конституцията права и свободи;
- д) закрила на младежта и децата;
- е) спазване на равенството, отразено в чл. 14 на Конституцията⁸⁹.

Непосредственото ръководство на обществените служби за радио и телевизия се осъществява от публичноправна организация – RTVE. Тя е самостоятелно юридическо лице. Нейното правно положение се определя от Статута за радиото и телевизията.

RTVE разполага със собствено имущество и органи – управителен съвет, консултативни съвети на Испанското национално радио (RNE), на Испанската радиоверига (RCE), на Испанската телевизия (TVE) и генерален директор на RTVE. Правоотноше-

⁸⁸ Официален бюлетин на държавата, бр. 11 от 12.01.1980 г.

⁸⁹ Николова, Р. Телевизионната програма на обществената телевизия – публичноправни аспекти. С.: Сиби, 2004, с. 183.

нията, в които влиза RTVE по повод имуществени права и при сключването на сделки, се извършват при спазване на разпоредбите на частното право.

Във всяка автономна общност се създава регионален център на RTVE⁹⁰. Териториалният представител се подпомага от консултативен съвет, назначаван съгласно закон, приет от местния парламент на съответната провинция⁹¹.

Разпоредбата на чл. 1, ал. 2 от статута предвижда, че радиото и телевизията са основни обществени служби – държавна собственост. Държавното управление се осъществява от RTVE. Публичноправните и частноправните функции на радиото и телевизията са отделени. Търговското управление се извършва от акционерни дружества – Испанско национално радио (RNE), Испанска верига на радиостанциите (RCE), Испанска телевизия (TVE).

В своята търговска дейност дружествата се подчиняват на Закона от 17.07.1951 г. относно правния режим на акционерните дружества. Предметът на дейност на дружествата подробно е регламентиран в чл. 1 от Кралски декрет № 1615 от 31.07.1980 г.⁹² Всяко едно от търговските дружества се ръководи от директор, който се назначава от Генералния директор. Той управлява медията съобразно законодателството от 1951 г., без да нарушава разпоредженията на управителния съвет и генералния директор, взети в съответствие с чл. 8 и чл. 11 от Статута на радиото и телевизията. Уставите на всяко търговско дружество посочват кои от правомощията относно разходите, извършването на плащанията или сключването на сделки принадле-

⁹⁰ През 1970 г. TVE открива регионален център в гр. Севиля, с което поставя началото на регионалната си програма на територията на провинция Андалусия, който излъчва първата си информационна емисия с регионални новини през 1974 г. Първите излъчвания на регионалния център в провинция Валенсия датират от началото на 1971 г. Регионалният център на TVE в провинция Ла Манча е открит на 25 юли 1971 г.

Първите излъчвания на предавания от страната на баските започват през 1971 г. Три години по-късно започва разпространението на самостоятелна информационна емисия, а от 1976 г. има и отделна регионална програма.

Регионалният център в провинция Астуриас е създаден на 16 септември 1974 г. в гр. Овиедо.

Регионалният център в провинция Арагон е основан на 6 юли 1979 г. в гр. Сарагоса.

Регионалната програма за провинция Навара на обществената телевизия в Испания започва да се разпространява на 6 юли 1981 г.

Регионалният център на TVE в провинция Кастиля и Леон е основан на 4 юни 1982 г. в гр. Валядолид.

Регионалният телевизионен център за автономната общност Мурсия е открит през 1982 г.

Първото излъчване на испанската телевизия в Кантабрия се е състояло на 2 април 1984 г. в гр. Сантандер. Така възниква регионалният център в Билбао.

През 1985 г. е открит регионалният телевизионен център в Мадрид, който започва да излъчва самостоятелна регионална програма на територията на автономна общност Мадрид през 1987 г.

Регионалният телевизионен център на TVE в провинция Ла Риоха е основан на 19 ноември 1986 г.

Регионалната програма за провинция Екстрамадура започва да се разпространява на 8 септември 1989 г.

⁹¹ Вж. в този смисъл Декрет № 198 от 7.07.1982 г. за провинция Каталуня; Закон № 2 от 21.12.1982 г. за провинция Андалусия; Закон № 5 от 4.08.1983 г. в княжество Астурия; Закон № 10 от 9.12.1983 г. за провинция Галисия; Закон № 1 от 27.02.1984 г. за провинция Кантабрия; Закон № 5 от 7.03.1984 г. за общността Мадрид; Закон № 3 от 6.06.1984 г. за провинция Валенсия; Закон № 4 от 12.11.1984 г. за провинция Мурсия; Закон № 4 от 26.06.1984 г. за провинция Арагон; Закон № 6 от 15.11.1984 г. за провинция Балеарски острови; Закон № 2 от 4.03.1985 г. за провинция Навара; Закон № 9 от 4.12.1985 г. на Баската държава; Закон № 1 от 7.04.1987 г. за провинция Кастиля – Ла Манча; Закон № 5 от 19.10.1989 г. за провинция Ла Риоха; Закон № 1 от 31.05.1989 г. за провинция Екстрамадура; Кралски законодателен декрет № 1 от 4.05.1989 г. за провинция Кастиля и Леон.

⁹² Обнародван в Официалния бюлетин на държавата от 5.08.1980 г.

жи на директора (управителя) на дружеството и кои – на Генералния директор на RTVE.

Бюджетът на RTVE и търговските дружества, които изграждат структурата на публичноправната организация, се съставя, изпълнява и отчита по общия ред, предвиден в общото испанско законодателство относно тази материя. Финансовият контрол върху дейността на публичноправната организация, търговските дружества и техните клонове се осъществява в съответствие с Кралски декрет № 3327 от 7.12.1983 г., издаден на основание Закон № 4 от 1980 г.

През 1989 г. Испанската радиоверига и Испанското национално радио излъчват общо 6 програми: *Radio 1* (политематичен профил), *Radio Clásica* (музикален канал със специализиран профил), *Radio 3* (програма със специализирана културно-музикална тематика), *Radio 4* е регионална станция, която излъчва на каталунски език, *Radio 5* излъчва 24 часа в денонощието новини, *Radio Exterior de España* излъчва програми на испански език за чужбина.

В края на 1989 г. Испанската телевизия излъчва наземно две национални програми – *La primera* и *La 2*.

През 1983 г. е приет Закон № 46 от 26.12.1983 г., регулиращ т.нар. Трети телевизионен канал⁹³. Този канал е държавен, предоставян в рамките на териториалните предели на всяка автономна общност. Правителството приема План за техническото разпределение на честотите на територията на цялата страна, въз основа на който се създава инфраструктура и се изграждат необходимите съоръжения. Ежегодно организацията, която управлява третия канал в провинциите, внася такса за използването на далекосъобщителната мрежа, която покрива разходите на държавата за изграждане-то, поддържането, използването и амортизацията на съоръженията.

В изпълнение на този закон в периода 1984–1988 г. се издават множество нормативни актове⁹⁴. Споменатите новосъздадени канали прилагат принципите на програмата, залегнали в чл. 4 от Статута на радиото и телевизията от 1980 г., приет със Закон № 4 от 10.01.1980 г. Закон № 46 от 1983 г., регламентиращ трети телевизионен канал, обхваща управлението, програмата, контрола и финансирането на регионалните телевизионни станции, които не са част от структурата на RTVE. Наименованието на всяка от тях е различно: Обществена организация за радио и телевизия на баските, Каталунска корпорация за радио и телевизия, Обществена организация за радио и телевизия на Мадрид, Радио и телевизия на Валенсия, Компания за радио и телевизия на Галисия, Държавно предприятие за радио и телевизия на Андалусия и други. На практика създадените автономни организации в провинциите за управление на ра-

⁹³ Официален бюлетин на държавата, бр. 4 от 5.01.1984 г.

⁹⁴ В Баската държава – Закон № 5 от 20.05.1982 г.; в автономната общност Каталуня – Кралски декрет № 2296 от 26.12.1984 г. за приемането на закон № 10 от 30.05.1983 г.; в провинция Мадрид – Закон № 13 от 30.06.1984 г.; в автономната общност Валенсия – Закон № 7 от 4.07.1984 г.; в провинция Галисия – Закон № 9 от 11.07.1984 г.; в автономната общност Балеарски острови – Закон № 7 от 22.05.1985 г.; в провинция Навара – Закон № 16 от 27.09.1985 г.; в автономната общност Арагон – Закон № 8 от 15.04.1987 г.; в провинция Андалусия – Закон № 8 от 9.12.1987 г.

диото и телевизията пресъздават системата и устройството на RTVE. Някои от тях вече са създадени през 70-те години, други възникват на основание на приетите законодателни промени.

Надзорните правомощия по отношение на обществените електронни медии се изпълняват от Парламентарна комисия за контрол на Испанското радио и телевизия (*Comisión parlamentaria de RTVE – Radio y Televisión Española*), създадена от Конгреса на депутатите (*Congreso de los diputados*). Това е постоянна парламентарна комисия⁹⁵. Правното основание за нейното съществуване се съдържа в разпоредбата на чл. 20, ал. 3 от Конституцията от 1978 г.: „Законът регулира организацията и парламентарния контрол на средствата за масово осведомяване, зависими от държавата, или което и да е публично дружество...“.

Нормативната уредба относно правното положение на комисията се допълва от чл. 46, ал. 2 от Правилника на Конгреса на депутатите⁹⁶: „Постоянни парламентарни комисии са и онези комисии, които се създават по силата на закон“. Нормата на чл. 26 от Закон № 4 за Статута на Испанското радио и телевизия гласи: „В съответствие с разпоредбите на Правилника на Конгреса на депутатите се конституира парламентарна комисия на Конгреса на депутатите. Комисията ще упражнява контрол върху дейността на Испанското национално радио, Испанската радиоверига и Испанската телевизия по начин, който няма да възпрепятства функционирането на медиите“.

По подобие на парламентарната комисия към Конгреса на депутатите, във всяка испанска провинция (автономна общност), където има публичноправни организации за радио и телевизия, се създава подобна структура за надзор към местните парламенти, която следи програмната дейност на регионалните обществени радио- и телевизионни центрове⁹⁷.

Съставът на парламентарната комисия не е фиксиран. Той варира между 36 и 40 членове или приблизително 1/10 от състава на Конгреса на депутатите. Съотношението на представителите на различните политически формации в комисията съответства на пропорционалното им присъствие в камарата⁹⁸.

Краят на Втората световна война стимулира развитието на идеята за обществените медии като съвкупност от следните характеристики:

1. обща географска достъпност и разпространение на програмите;
2. защита на националната идентичност и култура в излъчваното съдържание;

⁹⁵ **Gómez, A. P.** El control de las concentraciones de medios de comunicación – derecho español y comparado: España. Dykinson. Madrid, 2002, p. 325.

⁹⁶ Цитираният Правилник на Конгреса на депутатите е приет на 24.02.1982 г. (обнародван в Официалния бюлетин на държавата, бр. 55 от 5.03.1982 г.), изменен на 23.09.1993 г. (публикуван в Официалния бюлетин на държавата, бр. 237 от 4.10.1993 г.).

⁹⁷ **Encinar, J. J. G.** La televisión pública en la Unión Europea: la televisión pública en España. Madrid, 1996, p. 223.

⁹⁸ **Iglesias, G. R.** La televisión pública en España: La Comisión parlamentaria italiana para la dirección y vigilancia de los servicios radiotelevisivos. Cedecs. Barcelona, 1999, p. 460.

3. организационна независимост от държавата и особен правен статут;
4. многообразие на предаванията в радио- и телевизионната програма (политематичност);
5. преобладаващо обществено финансиране с приоритет на потребителските такси.

На законодателно ниво се залага държавен монопол в областта на телевизионното разпространение до 70-те и 80-те години на XX век в повечето страни.

До 80-те години на миналия век изпълнителната власт упражнява непосредствено ръководство и контрол върху обществените медии в Испания, по подобие на социалистическите държави от т.нар. Източен блок.

Сравнителноправният анализ на развитието на общественото радиоразпръскване в Европа след Втората световна война показва продължителните усилия за организационна трансформация и създаването на гаранции за независимост на тези електронни медии от държавата чрез:

- а) въвеждането на особен статут – публичноправна организация на радиото и телевизията (Великобритания, Германия, Австрия) или държавно акционерно предприятие, което излъчва с разрешение (Франция, Италия);
- б) заплащането на потребителски такси;
- в) финансиране и от реклама (без излъчването на реклами във Великобритания).

ПРАКТИКА НА КОНСТИТУЦИОННИЯ СЪД

Проф. Васил Мръчков

ПРОБЛЕМИ НА СЪДЕБНАТА ВЛАСТ В ПРАКТИКАТА НА КОНСТИТУЦИОННИЯ СЪД

УВОД

1. Конституцията на Република България от 12 юли 1991 г. (съкр. Конст.) включи в съдебната власт, като държавна власт¹, три различни органа: съдилищата, прокуратурата и следствието (чл. 117–133)². Тази „триада“ предопредели наличието както на **общи изисквания** за съдебната власт като „цяло“, включващо трите ѝ съставни части (чл. 117, 122, 129, 130, 130а, 131, 132 и 133), така и на **специфични изисквания** за всяка от нейните три отделни части: за съдилищата (чл. 118, 119, 120, 121, 123, 124, 125); за прокуратурата (126 и 127) и за следствието (чл. 128), които очертават техните специфични функции, структура и състав и определят конституционния им облик. Те са разпределени почти поравно: 8 са общите разпоредби и 10 – специфичните за трите ѝ съставни органа. От своя страна специфичните конституционни разпоредби за съдебната власт са неравномерно разпределени между съдилищата (7), прокуратурата (2) и следствието (1). В това тяхно „вътрешно разпределение“ проличава надмощното присъствие, което Конституцията отделя на съдилищата в сравнение с прокуратурата и следствието. То показва, че основният закон е намерил най-голям дял от конституционна материя, която се отнася до съдебната власт, в съдилищата, по-малък – в прокуратурата, и най-малък – в следствието. Това е дало основание на Конституционния съд в р. № 8 от 1 септември 2005 г. (тълкувателно) по к. д. № 7/2005 г. да приеме, че в осъществяването на съдебната власт, „макар и с **различна степен на интензивност** участват три категории органи – съдилища, прокуратура и следствие ... съдили-

¹ Стоилов, Ян. Държавната власт. С.: Сиби, 2001, 81–111.

² Начева, Сн. – Във: Конституция на Република България. Коментар. С., 19, 303–342; от нея: Конституционният съд – Юриспруденция 1991–1996. С.: COLPI, 1997, 313–317; Друмева, Ем. Конституционно право. II изд. С., 1998, 477–511.

щата са **основата** на съдебната власт и тяхната дейност е **най-същественото и решаващо** нейно проявление“ (подч. мое – В. М.)³.

2. **„Степента на интензивност на участие“** в осъществяването на съдебната власт на трите нейни съставни части (съдилища, прокуратура и следствени органи) е различна. В това „участие“ се очертават **две** измерения: **обхват** на участието (екстензивно измерение) и **сила** на участието (същинско или в тесния смисъл на думата интензивност на участието). Съдилищата участват в решаващата част на осъществяването на съдебната власт – **в правосъдието**, в което се реализира защитата на правата и законните интереси на гражданите, юридическите лица и държавата (чл. 117, ал. 1 Конст.). Тяхното участие обхваща всички съвременни познати на действащото българско право форми: гражданско (в широкия смисъл на това понятие по чл. 2, ал. 1 и чл. 6, ал. 1 ГПК), наказателно и административно правосъдие. В този смисъл то е най-широко по обхват. За разлика от него, участието на другите органи на съдебната власт е значително по-ограничено по обхват. То се свежда до: за следствените органи – в досъдебното наказателно производство (чл. 191–241 НПК), а за прокурорските органи – в досъдебното наказателно производство (чл. 191–246 НПК) и в съдебното наказателно производство (чл. 247–355 и др. НПК), а в по-ограничени рамки – и в гражданското и в административното правосъдие (чл. 27 ГПК, чл. 16, 147, ал. 2, чл. 186, ал. 2, чл. 192, 210, ал. 3, чл. 261 и др. АПК). Но участието на съдилищата е и най-интензивното по правна сила участие в осъществяването на правосъдието, защото то решава окончателно и държавновластнически правните спорове за защита на правата и законните интереси на гражданите, юридическите лица и държавата (чл. 117, ал. 1 Конст.). В този смисъл то е юридически най-силното участие в осъществяването на съдебната власт. Него Конституционният съд в цитираното по-горе тълкувателно решение № 8 от 2005 г. (вж. по-горе № 1) с основание определя като „най-същественото и решаващо проявление на съдебната власт“.

Впрочем именно това участие на съдилищата в осъществяването на съдебната власт в посочените негови две измерения е дало и общото конституционно наименование на „третата власт“ като **„съдебна власт“** в чл. 8, в заглавието на глава шеста от Конституцията и в редица включени в нея конституционни разпоредби (чл. 117, ал. 1–3, чл. 128, 129, ал. 6, чл. 130, ал. 3, чл. 130а, т. 1–2, чл. 132, ал. 1 и др. Конст.), в което „семантично“ няма следи от присъствието на прокуратурата и следствените органи, въпреки че понятието те са безспорно част от нея (вж. по-горе № 1).

Конституционната уредба на съдебната власт е конкретизирана и доразвита в Закона за съдебната власт от 1994 г. (съкр. ЗСВ – обн., ДВ, бр. 59 от 1994 г., изм., доп.).

3. Беглият поглед в предходното изложение (вж. по-горе № 1) показва наличието на **„двупластова“** конституционна уредба на съдебната власт: от една страна – общи

³ Сб. Решения и определения на Конституционния съд. С.: БАН, 2005, с. 107. В следващото изложение решенията на Конституционния съд, мотивите и особените мнения по тях до края на 2005 г. се цитират по този сборник със съкращението „РОКС-“, с посочване на годината, през която са постановени. Решенията на Конституционния съд, постановени през 2006 г., се цитират по текста им, обнародван в „Държавен вестник“.

за цялата съдебна власт конституционни разпоредби, и от друга – на разпоредби за всеки от трите нейни органа, които основният закон включва в своята глава шеста. Общите разпоредби изпълняват **интегративна** (обединяваща) функция за съдебната власт, благодарение на която тя запазва своята цялост в Конституцията. А специфичните изисквания провеждат нейната **диференциация**. Тези две различни линии определят облика на съществуващия конституционен модел на съдебната власт в държавното устройство.

4. През изтеклите 15 години конституционната уредба на съдебната власт претърпя развитие в **две основни насоки**.

Първо, чрез извършване на „директни“ промени в конституционната уредба на съдебната власт. Две от трите изменения и допълнения в Конституцията през 2003 г. и 2006 г. (обн., ДВ, бр. 85 от 2003 г. и бр. 27 от 2006 г.) се отнасят до въпроси на съдебната власт като: имунитета на съдиите, прокурорите и следователите, придобиването от тях на качеството на несменяемост, освобождаването им от длъжност, функциите на прокуратурата, следствието и на министъра на правосъдието и др. (чл. 127, 128, 129, 130а Конст. и др.). И четвъртото изменение на Конституцията, от 2007 г., има за един от своите акценти изменения в съдебната власт (отпадане на имунитета на съдиите, прокурорите и следователите, създаването на Инспекторат към Висшия съдебен съвет като негов помощен орган, който подпомага изпълнението на конституционните му функции, и др.).

Второ, съдебната власт беше вътрешно **институционално изградена** в съответствие с конституционния модел и промените в него. Беше създаден Висшият съдебен съвет, а по-късно (1997–1998 г.) – и апелативните съдилища и прокуратури, Върховният касационен съд, Върховният административен съд, Върховната касационна прокуратура, Върховната административна прокуратура и др. По реда на чл. 119, ал. 2 Конст. с новия Административнопроцесуален кодекс през 2006 г. бяха създадени първоинстанционни административни съдилища в 28-те областни центрове в страната и т.н. Същевременно отпаднаха съществували дотогава звена от съдебната власт: Главната прокуратура, Военната колегия във Върховния съд, Военната прокуратура в Главната прокуратура и др. Извършено беше и **функционално** преустройство в дейността на съдебната власт: въведено беше въззивното и касационното производство, триинстанционното разглеждане на делата и т.н. С чл. 194 от новия НПК (обн., ДВ, бр. 86 от 2005 г., в сила от 29 април 2006 г.), в съответствие с изменението на чл. 128 Конст. (обн., ДВ, бр. 27 от 31 март 2006 г.), обхващат на тяхната дейност беше рязко ограничен и голяма част от разследването в досъдебното производство – поето от новите разследващи органи – дознателите при МВР.

5. Промените в съдебната власт през последните години са признание, че нейната конституционна уредба от 1991 г., състояние и дейност **не отговарят на съвременните европейски изисквания и стандарти**. Тези промени са продиктувани от добронамерения стремеж за подобряване на дейността на съдебната власт за защита на правата и законните интереси на гражданите, както и от променящите се условия на страната и включването ѝ в европейските (Съвета на Европа и в Европейския съюз)

и в евроатлантическите (НАТО) структури. Промените обаче се осъществяват мъчително и бавно. От една страна, поради присъщия на съдебната власт консерватизъм и традиционализъм, които до определена степен са нейни предимства. Но **превишаването** на тези нейни особености води до затваряне на съдебната власт, самозадоволяването и откъсването ѝ от обществото, в служба на което е създадена от Конституцията, и до съпротива срещу промените. От друга страна, **политизирането на съдебната власт** и стремежа на управляващи мнозинства да я „спечелят“ или да овладеят нейното управление се отрази отрицателно върху дейността ѝ и доведе до намаляване на нейния професионален капацитет; бавно и проточено с години разглеждане на делата, което граничи с отказ от правосъдие; до правна несигурност и незащитеност на правата и законните интереси на гражданите, юридическите лица и държавата; недоверие във и недоволство от дейността на съдебната власт, корупция на отделни нейни представители и звена, което руши държавността и престижа на съдебната власт като държавна власт и др.

6. В процеса на развитието и преустройството на съдебната власт активно участие взема и създаденият с Конституцията (чл. 147–152) от 1991 г. **Конституционен съд**. Неговото участие се изразява чрез даването на задължителни тълкувания на Конституцията – т.нар. абстрактно или нормативно тълкуване (чл. 149, ал. 1, т. 1 от Конституцията) и чрез постановяване на решения по искания за обявяване на противоконституционност на законите и на другите актове на Народното събрание и на актовете на президента на републиката – т.нар. казуално тълкуване (чл. 149, ал. 1, т. 2 Конст.).

7. В **центъра** на юриспруденцията на Конституционния съд по въпросите на съдебната власт са нейната конституционна уредба и текущото законодателство за организацията и дейността ѝ (Законът за Висшия съдебен съвет, обн., ДВ, бр. 74 от 1991 г., изм., доп., отм.; Законът за съдебната власт – обн., ДВ, бр. 59 от 1994 г., изм., доп., и др.). Показателни за това са и следните данни от дейността на Конституционния съд от октомври 1991 до края на м. септември 2006 г.: от постановени около 250 решения от Конституционния съд (около 60 тълкувателни на разпоредби на Конституцията и около 190 – по искания за обявяване на противоконституционност на законови разпоредби), 39 са посветени на съдебната власт. От тях 15 са тълкувателни на конституционни разпоредби, които се отнасят за съдебната власт, и 24 – по искания за обявяване на противоконституционни разпоредби на закони за съдебната власт – предимно на Закона за Висшия съдебен съвет (1991–1994 г.) и Закона за съдебната власт от 1994 г. насам⁴. Няма друга част от Конституцията, която толкова често да е предизвиквала „намесата“ на Конституционния съд, както нейната глава шеста „Съдебна власт“ и Законът за съдебната власт.

8. Проучването на практиката на Конституционния съд по въпросите на съдебната власт поставя множество правни въпроси. Техният анализ изисква продължително време. Не е възможно те да бъдат обхванати от ограничено по обем и време изслед-

⁴ Данните са от годишните сборници „Решения и определения на Конституционния съд 1991–2005 г.“ и от Конституционния съд – до края на м. септември 2006 г.

ване като настоящото. Затова то се ограничава да постави само някои основни въпроси, по които Конституционният съд се е произнесъл. Тези въпроси са: I. Съдебната власт като държавна власт и отношението ѝ с другите държавни власти; II. Независимост на съдебната власт; III. Висш съдебен съвет.

9. Систематичното подреждане на тези въпроси в хода на следващото изложение се движи от „общото към частното“, а не по хронологията (времето на постановяване) на решенията на Конституционния съд. Това, струва ми се, позволява да се проследи тематичното развитие на съдебната власт.

I. СЪДЕБНАТА ВЛАСТ КАТО ДЪРЖАВНА ВЛАСТ И ОТНОШЕНИЕТО Ї С ДРУГИТЕ ДЪРЖАВНИ ВЛАСТИ

10. Конституционният съд не е имал повод да се произнесе изрично по същността на съдебната власт. Но той се натъква на този въпрос, и макар **obiter dictum**, взема отношение по него още в р. № 6 по к. д. № 4/1993 г., като приема, че съдебната власт е „проявление на държавната власт... и една от основните функции на държавата“⁵. По-късно, в р. № 8 от 1 септември 2005 г. по к. д. № 7/2005 г., Конституционният съд навлиза „по-дълбоко“ в същността на съдебната власт и я определя като власт, която осъществява „правна защита“ или „правозащитната функция на държавата“. Това е най-плътното приближаване до същността на съдебната власт, чиято основна функция съгласно чл. 117, ал. 1 Конст. е „да защитава правата и законните интереси на гражданите, юридическите лица и държавата“⁶.

11. Изводът, че съдебната власт е държавна власт, следва преди всичко от чл. 8 Конст. Щом като по силата на тази конституционна разпоредба от „основните начала“ държавната власт е „цялото“, то и неговите три части носят в себе си същността на цялото, от което произхождат и водят началото си. И това важи в еднаква степен както за законодателната и изпълнителната власт, така и за съдебната власт, която тук по-специално ни интересува. Този извод по-нататък се потвърждава още и от глава шеста „Съдебна власт“ на Конституцията (чл. 117–133), към която Конституционният съд многократно се връща (вж. по-долу № 12–23).

12. Изводът за съдебната власт като държавна власт в рамките на делението ѝ по чл. 8 Конст. поставя и **следващия въпрос**: за съотношението с другите две власти. Това е логическото продължение, което ни отвежда към съвременния прочит и разбиране на този принцип, доразвит чрез схващането за „проверки и баланси“ (checks and balances), за взаимодействие и сътрудничество между трите власти. Това продължение не е изрично направено в чл. 8 Конст., което, струва ми се, е непълнота на Конституцията, която е желателно да бъде запълнена в бъдеще. Това ще даде завършен позитивнонаправен конституционен смисъл на съвременното разбиране за разделе-

⁵ РОКС-1994, с. 84.

⁶ РОКС-2005, с. 107.

нието на властите и ще повиши **тълкувателния потенциал** на конституционната разпоредба. Липсата на това допълнение сега може да създаде на пръв поглед впечатлението, че основният закон поставя акцента върху разделението на властите, но не и върху тяхното взаимодействие. А в съвременните държави взаимодействието между властите е толкова важно, колкото и тяхното разделение, и се е превърнало във фактор, който определя нормалното функциониране на държавната власт, и в критерий за култура в нейното осъществяване. Действащата редакция на чл. 8 Конст. и в сегашния ѝ вид не означава обаче ни най-малко, че Конституцията отрича взаимодействието на трите власти. Тъкмо обратното. Тя не само го познава и признава, но и изхожда от него, служи си с него, провежда го и по дедуктивен път може да бъде изведено като **принцип**. Само че Конституцията е направила това по един **по-дискретен, но достатъчно осезателен начин**, който обаче изисква повече тълкувателни усилия (вж. по-долу № 13–19).

13. В тези най-общи рамки Конституционният съд в р. № 6 от 22 април 1993 г. по к. д. № 4/11993 г., постановено по чл. 149, ал. 1, т. 2 Конст., приема, че трите власти (законодателна, изпълнителна и съдебна), на които държавната власт се разделя съгласно чл. 8 Конст. „са **относително независими** една от друга и **функционират в определена взаимна връзка**“⁷. Те не са „някакво тривластие, изключено в управлението на съвременната държава“. Така схванато, разделението на властите е „метод на оптимално функциониране на върховната държавна власт и средство за предотвратяване на евентуален произвол от страна на другите държавни органи, което рефлектира върху правата на гражданите.... между тях няма „китайска стена“.... и че те взаимодействат помежду си и че в последна сметка **са проява на единната държавна власт**“. Това е плодотворното заключение, което прави още в началото на своята дейност Конституционният съд (1993 г.) за основната идея, вложена в чл. 8 Конст.“⁸.

14. Решение № 6 от 1993 г. на Конституционния съд далеч надхвърля конкретния повод на искането, с което е сезиран съдът и в отговор на което то е постановено. Така то придобива значение на принципно становище на Конституционния съд по един особено важен въпрос на функционирането на държавната власт: за взаимоотношенията и взаимодействието между трите власти, и по което е постановено и има значение за взаимоотношенията между трите власти и изобщо между учредените от Конституцията висши държавни органи. То заслужава да бъде изрично подкрепено с допълнителни съображения, извлечени от други разпоредби на Конституцията и нейния разум и дух, като съвременен продължение и обогатяване на принципа на разделение на властите, и от практиката на българския Конституционен съд⁹.

⁷ РОКС-1993, с. 84.

⁸ Пак там.

⁹ Друмева, Ем. Конституционно право. II изд. С., 1998, с. 197; Танчев, Евг. Въведение в конституционното право. С., 2003, 282–307; Начева, Сн. Конституционната цивилизация и българският конституционализъм. Част I. С., 2004, 97–100.

Тук по-специално ни интересува взаимодействието на съдебната власт с всяка от другите две власти по чл. 8 Конст. – изпълнителната и законодателната.

15. Взаимодействието между **съдебната и изпълнителната власт** се изразява в прилагането на подзаконовите нормативни актове, издавани предимно от органите на централната изпълнителна власт (Министерския съвет и министрите по чл. 114 и 115 Конст.), в съдебното оспорване на административните актове (чл. 120 Конст.), в председателстването на Висшия съдебен съвет от министъра на правосъдието, без да участва в гласуването (чл. 130, ал. 5 Конст.), в правомощията на министъра на правосъдието по чл. 130а Конст., създаден с § 7 от Закона за изменение и допълнение на Конституцията от м. март 2006 г. (обн., ДВ, бр. 27 от 2006 г.), и др.

Впрочем именно чл. 130а, т. 3 Конст. беше оспорена през 2006 г. пред Конституционния съд от пленума на ВКС с искане за обявяването ѝ за противоконституционна¹⁰. В това искане ВКС съзря противоконституционна намеса на изпълнителната власт в съдебната и посягателство върху нейната независимост по чл. 117, ал. 2 Конст. С решение № 8 от 13 септември 2006 г. по к. д. № 7 от 2006 г. Конституционният съд отхвърли искането на пленума на ВКС¹¹. В мотивите на решението съдът изтъква, че правомощие с идентично съдържание съществува в Закона за съдебната власт от 1998 г., прието от 38-ото Народно събрание по предложение на правителството на тогавашното парламентарно мнозинство, и оттогава насам не е привлякло вниманието на пленума на ВКС. Новата разпоредба не въвежда ново разрешение, а само издига на конституционно равнище познато вече разрешение в текущото законодателство. Що се отнася до спора „по същество“, Конституционният съд подчертава: „**Възможността той** (министърът на правосъдието – бел. моя – В. М.) да прави предложения пред Висшия съдебен съвет, която има от осем години, само подчертава **взаимодействието и сътрудничеството** (подч. мое – В. М.) между властите, без да накърнява самостоятелността и независимостта на която и да е от тях. Поначало този принцип е особено подчертан от КС тъкмо в материята за устройството и формирането на органите на съдебната власт“ (обн., ДВ, бр. 78 от 26 септември 2006 г.).

16. Взаимодействието между **съдебната и законодателната власт** се осъществява чрез съдебното прилагане на законите, които Народното събрание приема, изменя и допълва, чрез избора на 11 от 22-мата изборни членове на Висшия съдебен съвет от Народното събрание (чл. 130, ал. 3 Конст.), чрез изслушване и приемане на годишните доклади на председателя на Върховния касационен съд, на председателя на Върховния административен съд и на главния прокурор за прилагането на законите и за дейността на съдилищата, прокуратурата и разследващите органи (чл. 84, т. 16 Конст.). Но това взаимодействие надхвърля „трите традиционни власти“, разделението между които прокламира чл. 8 Конст., и обхваща и другите висши конституционно-

¹⁰ Член 130а, т. 3 Конст. гласи: „Министърът на правосъдието:... 3. може да прави предложение за назначаване, повишаване, понижаване, преместване и освобождаване от длъжност на съдии, прокурори и следователи“.

¹¹ Решение № 8 на Конституционния съд от 13 септември 2006 г. е прието с 6 на 6 гласа, поради което искането за обявяване на противоконституционността на чл. 130а, т. 3 Конст. е отхвърлено, тъй като не е получило необходимите 7 гласа за уважаване на искането.

установени от учредителната власт органи – например президента на републиката. Той назначава и освобождава председателите на двете върховни съдилища и главния прокурор по предложение на Висшия съдебен съвет и др. (чл. 129, ал. 2 Конст.) и т.н.

Следователно идеята на Конституционния съд от р. № 6 от 1993 г. за взаимодействието на трите власти е конкретно потвърдена и от редица изрични конституционни разпоредби за отношенията между трите власти и включва „в орбитата на взаимодействието“ и другите учредени власти, включително и съдебната власт. „Потенциалът“ за взаимодействие на разделените власти е богат и, изглежда, още не е изчерпан.

17. Становището за взаимодействието и сътрудничеството между съдебната и другите две власти Конституционният съд категорично потвърждава и доразвива и в по-новата си практика. В р. № 8 от 1 септември 2005 г. по к. д. № 7/2005 г. съдът изрично и търпеливо напомня: „Същевременно модерният конституционализъм изисква динамичното равновесие на властите да се постига чрез **сътрудничество и взаимодействие между тях** (подч. мое – В. М.)... Става дума за функционално взаимодействие по основни за обществото проблеми, което нито заличава, нито преодолява принципа (за разделение на властите – бел. моя – В. М.) в името на неговия антипод – единството на властта. Взаимодействието и сътрудничеството, от една страна, и взаимният контрол и възпиране – от друга, не следва да водят обаче до обезличаване на която и да е от трите власти, до размиване на нейните собствени отговорности или до прехвърляне на специфични правомощия на други субекти“¹².

18. Но разделението на държавната власт на законодателна, изпълнителна и съдебна власт по чл. 8 Конст. разкрива и други важни аспекти на **съотношението** между тях, разглеждани отново от зрителния ъгъл на съдебната власт.

Преди всичко съотношението между трите власти не е съотношение между равноправни власти, защото са различни по съдържание на функциите им. Но те са равнопоставени¹³ в смисъл, че всяка от тях има еднакво важно значение в своята област за осъществяване на държавната власт. И без една, която и да е от тях, другите две, както и цялата държавна власт не могат да действат пълноценно.

Съотношението между трите власти не бива да се „аритметизира“, т.е. да се свежда до деление на три равни части, при което всяка от трите власти „взема“ от държавната власт по една трета от нея. Това би било недопустимо опростяване на сложните отношения на държавната власт в сложно организираното в държава човешко общество.

В съотношението между трите власти Конституционният съд в р. № 8 от 1 септември 2005 г. по к. д. № 7/2005 г. направи една **важна стъпка**, определяйки, че: „Народното събрание като свободно избран общодържавен представителен орган на нацията заема **първенстващо значение** в държавната система“¹⁴. Това разбиране внася **нов акцент** в съотношението между трите власти. Конституционният съд го под-

¹² РОКС-2005, с. 112.

¹³ **Танчев, Евг.** Въведение в конституционното право. Цит. съч., 282–283.

¹⁴ РОКС-2005, с. 112.

крепя с **две съображения**: конституционното определение на чл. 1, ал. 1 Конст., че „България е република с парламентарно управление“, и със значението на законодателната функция, която то упражнява: като „единствен титуляр на законодателната власт чрез приеманите от него актове то определя насоките на държавната политика в различните сфери на обществения живот“¹⁵. Това, разбира се, не означава връщане към стари определения на Народното събрание като „върховен орган на държавната власт“ (чл. 66, ал. 2 Конст. 1971 г., отм.) и неговото „по-висше“ йерархическо положение спрямо другите държавни органи и власти, а само подчертава функционалното му значение поради характера на държавата и значението на законодателната дейност за всички власти в държавата. Във всеки случай това е важен момент в развитието на конституционната юриспруденция, която открива **перспектива за нови взаимоотношения** на Народното събрание с другите две власти в рамките на действащата Конституция, и по-специално – на отношението между законодателната и съдебната власт.

19. „Първенстващото значение“ на Народното събрание в държавната система като орган на законодателната власт спрямо съдебната власт не означава поставяне на съдебната власт в някаква зависимост, подчиненост или подконтролност на законодателната власт, което би нарушило нейната независимост, установена в чл. 117, ал. 2 Конст. То по-скоро, струва ми се, би следвало да се разбира като **взаимодействие** между двете равнопоставени власти, при което съдебната власт информира законодателната власт за своята дейност, представя ѝ доклади за нея върху прилагането на законите, които Народното събрание е приело, за трудностите, на които се натъква действието на законите, като „основен продукт“ от нормотворческата дейност на парламента и резултатите от тяхното прилагане. Съдебната власт е надежден източник на такава информация за Народното събрание не само като висш политически общодържавен орган на представители на народа, чрез който се дава възможно най-широко огласявана информация за дейността на съдебната власт, включително и на нейните слабости и недостатъци и на проблемите, които тя среща при осъществяване на своята дейност. От подобно взаимодействие двете власти ще бъдат взаимно обогатени и всяка от тях може да извлече „полза“ за собствената си дейност, а това означава – и за по-пълноценното им функциониране, което е в интерес на цялото общество. Подобно взаимодействие и сътрудничество **не е контрол** на законодателната върху съдебната власт в процеса на нейното осъществяване, а **отчетност и гласност** за извършеното и подтик за подобряване на дейността на съдебната власт. То ще операционализира и идеята за „първенстващото значение“ на законодателната власт в системата на държавните органи по смисъла на р. № 8 от 1 септември 2005 г. на Конституционния съд.

20. Следващият аспект на **съотношението между трите власти** по чл. 8 Конст. е свързан с отношението помежду им в рамките на **чл. 158, т. 3 Конст.** за компетентността на Великото народно събрание да „решава въпросите за промени във формата

¹⁵ Пак там.

на държавно устройство и на държавно управление“, които от 2003 г. привличат вниманието на Конституционния съд и на българския конституционализъм. Това са точно решения № 3 от 10 април 2003 г. по к. д. № 22/2002 г.¹⁶ и № 8 от 1 септември 2005 г. по к. д. № 7/2005 г.¹⁷. Тези две решения имат някои **общи черти** и поставят един важен **предварителен въпрос** за подхода и подготовката и представянето на исканията за сезиране на Конституционния съд.

21. Общите черти, най-бегло маркирани, са: компетентностите на Великото народно събрание и на Народното събрание за промени в Конституцията по глава IX от Конституцията, обхватът и същността на промените в конституционната уредба на съдебната власт от Народното събрание, нейните отношения с другите две власти и особено със законодателната власт и др. В известен смисъл тези две решения са не само хронологически следовни, но и функционално свързани: и двете са тълкувателни решения на Конституционния съд по чл. 149, ал. 1, т. 1 Конст., отнасят се до един и същ въпрос – за правомощията на Народното събрание и на Великото народно събрание, и т.н. Това дава основание да се приеме, че решение № 8 от 2005 г. е продължение и доразвитие на решение № 3 от 2003 г. на Конституционния съд, макар и съсредоточено по-специално върху „формата на държавното управление“.

22. Предварителният въпрос се отнася до подхода, по който исканията за тълкуване по двете решения са формулирани. И двете искания са направени от органи на съдебната власт: искането за решение № 3 от 2003 г. – от главния прокурор, а искането за решение № 8 – от 2005 г. – от пленума на Върховния касационен съд. Но не може да се подмине и фактът, че и двете искания имат за свой основен проблем мястото и състоянието на съдебната власт. Но това, което бих искал специално да подчертая, е начинът на поставяне на въпросите в тези искания и особено в искането на ВКС от 2005 г. Той следва един и същ логически модел на изложение и на сезиране на Конституционния съд.

Всъщност и двете искания не са в точния смисъл искания за задължително тълкуване на Конституцията по чл. 149, ал. 1, т. 1 Конст. Струва ми се, че в тези искания би следвало да се поставят **общи въпроси** за съдържанието, което се влага в съответната конституционна разпоредба, с излагане на становището и на искателя по поставените въпроси. А по мое мнение исканията по решение № 3 от 2003 г. и по решение № 8 от 2005 г. се отклоняват чувствително от този модел на обобщен и абстрактен начин на поставяне на въпросите, присъщ на нормативното тълкуване, и навлизат в конкретни и казуистично формулирани въпроси, зад които не е трудно да бъдат съзрени и ведомствени проблеми. Тези конкретни въпроси са от естество да дегенерират исканията за задължително тълкуване на Конституцията и да превърнат Конституционния съд в орган, който дава съвети, изготвя рецепти за конкретни законодателни решения от равнището на текущото законодателство, превръщайки се по този начин в позитивен законодател. А това не е негова функция – а конституционна функция на Народното събрание. Подобни искания, струва ми се, не би трябвало да бъдат до-

¹⁶ РОКС-2003, 39–53.

¹⁷ РОКС-2005, 101–117.

пускани за разглеждане от Конституционния съд или пък би трябвало да бъдат разглеждани само в частта им относно смисъла на съответната конституционна разпоредба. Така ще се запази високият престиж на Конституционния съд, който Конституцията и учредителната власт е изградила, и ще се предпази от изкушението да се превърне в орган за издаване на „рецептурник“ за дейността на Народното събрание.

23. Що се отнася до основния въпрос, който поставя решение № 3 от 2003 г., избраният от Конституционния съд подход е за разширителното тълкуване на функцията на Великото народно събрание да „решава въпросите за промени във формата на държавното устройство и на държавното управление“ по чл. 158, т. 3 Конст.

Този подход не е убедително обоснован. Той е **декретиран, но не е аргументиран**.

Всъщност съдържанието на двете ключови понятия – „промени във формата на държавното устройство“ и „промени във формата на държавното управление“, не е разкрито – нито в частта относно „промените“ – тяхната същност и характер, нито относно формата на държавно устройство и „формата на държавно управление“. Позоваването в мотивите на решение № 3 от 2003 г. на подготовителните работи за изработване на проекта за Конституция се изчерпва само с две изречения, които ще цитирам *in extenso*: „От протоколите на Комисията за изработване на проект за Конституция и на пленарните заседания на Великото народно събрание се вижда, че пред народните представители е стоял въпросът дали да се даде една по-широка възможност за промяна на Конституцията от Обикновено народно събрание при определен режим или не. Поради историческия момент и сложната политическа обстановка, при която е била приета, надделяло е виждането основните принципи, органи и балансът между тях да не могат да бъдат променени от едно Обикновено народно събрание. Предоставено е право само на Велико народно събрание да може да изменя това, върху което е изградена държавата от Седмото Велико народно събрание“¹⁸.

В това изложение няма никакво посочване на кое заседание, на коя дата, при какви различни становища и как е „надделяло“ „това виждане“, и което е особено важно: с какви съображения то е било обосновано, за да „надделее“. Това не създава сигурност и точност при ползването на „изворния материал“. Този начин на използване на подготовителните работи при изработването на Конституцията в тълкувателната дейност на Конституционния съд не убеждава и не създава доверие в актовете, които обосновава.

24. По същия начин е отразено и съдържанието на изразите „формата на държавно устройство“ и „формата на държавно управление“ в правната литература. Научаваме го само от 2 реда, които обсъжданото решение е посветило на „доктрината“. В тях буквално е казано: „Политолози, теоретици на правото и конституционността го („ги“!) определят на основата на различни критерии“¹⁹. И в следващите 8 реда излага какво поддържат „едните“ и „другите“ становища. Отново анонимно и без никак-

¹⁸ РОКС-2003, с. 44.

¹⁹ РОКС-2003, с. 45.

во позоваване на автори и съчинения. А това е елементарно изискване и абсолютно задължително, щом като Конституционният съд е решил да се позовава на доктрината.

25. Всъщност решение № 3 от 2003 г. съдържа повече позитивна „информация“ за становището на съда с казуистичните примери, които изброява. Но това не са съждения с логически аргументи, като инструментариум на нормативното тълкуване. Те не обосновават конструкцията, от която съдът изхожда, а дават директиви и задължителни указания, които трябва да се следват. И, разбира се, тези примери и указания са задължителни, защото задължителни са решенията на Конституционния съд (чл. 14, ал. 6 от Закона за Конституционния съд). А те са част от тях. И в това не може да има никакво съмнение и колебание, нито пък каквото и да е отстъпление от който и да е друг държавен орган, което би уронило престижа на Конституционния съд! Но това не значи, че те не могат да бъдат критикувани, нито пък че техният смисъл и конституционособразност не могат да бъдат научно оспорвани. Задължителността на един акт за спазването му, каквито са и решенията на Конституционния съд, не означава тяхната недосегаемост за критичното им обсъждане. Поне в научната литература. Това са съвсем различни неща, които лежат на съвършено различни плоскости, и те не могат да се смесват. Смесването им ни връща в друга епоха.

26. Следвайки този ред на изложение в частта, която се отнася до промени в съдебната власт, които представляват „промени във формата на държавно устройство и на държавно управление“ по чл. 158, т. 3 Конст., Конституционният съд сочи в своето решение недопустими промени – например сливането на Върховния касационен съд и Върховния административен съд, избирането на председателите на двете върховни съдилища от Народното събрание и др.²⁰ А като промени в съдебната власт, които не са промени във формата на държавното устройство и на държавното управление, Конституционният съд посочва въвеждането на мандат за някои от ръководителите на съдебни, прокурорски или следствени органи, ограничаване на имунитета на магистратите до действията във връзка с изпълнение на техните функции²¹. Така Конституционният съд вместо да разкрие съдържанието на конституционните понятия „промени във формата на държавно устройство и на държавно управление“ по пътя на абстрактното тълкуване на чл. 158, т. 3 Конст. назовава поименно промените в съдебната власт, които Народното събрание може да извършва по глава девета от Конституцията, и по този начин рязко ограничава по тълкувателен път конституционните правомощия на законодателния орган.

27. Решение № 8 от 1 септември 2005 г. следва модела на р. № 3 от 10 април 2003 г. и е обвързано от него. (вж. по-горе № 21–25). От друга страна, р. № 8 от 2005 г. има по-тесен обект на питане и тълкуване: то се ограничава само до „промени във формата на държавно управление“ по смисъла на чл. 158, т. 3 Конст., и то „локализиран в системата на съдебната власт“²². Въпросът по-конкретно е: реструктури-

²⁰ РОКС-2003, с. 48

²¹ РОКС-2003, с. 49.

²² РОКС-2005, 105–107, 108–113.

рането на прокуратурата и следствието като усъвършенстване на тяхната структура в съответствие с основните им функции представлява ли промяна във формата на държавно управление? Схванато като усъвършенстване и оптимизиране на прокуратурата и следствието, реструктурирането на прокуратурата не е промяна във формата на държавно управление и може да бъде извършено по реда на глава девета от Конституцията. Така Конституционният съд в р. № 8 от 2005 г. търси малки „ниши“ за конституционни и законови промени в съдебната власт, след като сам създаде прокрустовото ложе за строги ограничения на конституционни промени в съдебната власт с тълкувателно решение № 3 от 2003 г. Но възможностите за това са рязко ограничени от тълкувателната практика на Конституционния съд.

II. НЕЗАВИСИМОСТ НА СЪДЕБНАТА ВЛАСТ

28. Независимостта на съдебната власт е изрично прогласена в чл. 117, ал. 2, изпр. 1 Конст.: „Съдебната власт е независима“. Изречение второ от същата конституционна разпоредба определя обхвата и съдържанието на основната повеля на Конституцията за независимостта на съдебната власт, когато предвижда: „При осъществяване на своите функции съдиите, съдебните заседатели, прокурорите и следователите се подчиняват само на закона“. С тази част на чл. 117, ал. 2 Конст. се определя:

а) **приложното поле** на независимостта на съдебната власт. То има две измерения: субектно и функционално. **Субектното измерение** на независимостта на съдебната власт се състои в приложимостта на независимостта ѝ за всички съдии, съдебни заседатели, прокурори и следователи, т.е. за всички нейни органи, които участват в осъществяването ѝ в различните фази на процеса: съдебно производство – съдии, съдебни заседатели и прокурори; в досъдебното производство – прокурори и следователи; в различните видове производства – гражданско, наказателно и административно. А **функционалното измерение** на приложното поле на независимостта на съдебната власт се изразява в обстоятелството, че тя се прилага при осъществяване на властническите функции на съдиите, съдебните заседатели, прокурорите и следователите. „Осъществяването на техните функции“ означава тяхното участие в реализирането на съдебната власт според специфичното място и дейност, която те заемат: съдиите и съдебните заседатели – в осъществяването на правосъдието (чл. 119 Конст.); прокурорите – в надзора за спазване на законността (чл. 127 Конст.); следователите – в разследването на наказателни дела, в случаите, предвидени в закона (чл. 128 Конст.). Това са „параметрите“ на независимостта на съдебната власт по чл. 117, ал. 2 Конст. – нито повече, нито по-малко;

б) **съдържанието на независимостта**: недопустимост на оказване на каквото и да е външно или вътрешно влияние, внушение и натиск под каквато и да е форма при упражняване на съдебната власт от нейните органи и длъжностни лица и подчинението им при осъществяване на съдебната власт само на закона. Тази конституцион-

на разпоредба определя, от една страна, единствената подчиненост, на която съдебната власт е подложена – закона, а от друга – изключва *per argumentum a contrario* всякакви други зависимости и влияние на други държавни и политически органи и власти на каквито и да е правни субекти. „Независимостта“ е иманентно присъща на самата природа на съдебната власт. Тя ѝ е необходима, за да изпълнява своите функции. Тя е необходима не просто за утвърждаването ѝ като отделна от другите две власти – законодателна и изпълнителна, а за осъществяване на функциите ѝ по чл. 117, ал. 1 Конст. Реалното и ефективно осъществяване на тези функции може да се извърши **само** ако съдебната власт е независима. В този смисъл независимостта на съдебната власт е част от нейната същност като държавна власт. Но независимостта даже и на съдебната власт не е безгранична. Нейните граници са границите на упражняване на съдебната власт. В тези граници тя е пълна и нейното накърняване е недопустимо. Член 117, ал. 2, изр. 2 Конст. достатъчно ясно изразява това, когато предвижда: **„при осъществяване на своите функции** съдиите, съдебните заседатели, прокурорите и следователите **се подчиняват само на закона“**.

29. Конституционният съд в своята 15-годишна практика отстоява последователно независимостта на съдебната власт в редица свои решения и още от началото на своята дейност (р. № 3 от 3 април 1992 г. по к. д. № 30/1991 г.²³, р. № 9 от 30 септември 1994 г. по к. д. № 11/1994 г.²⁴, р. № 1 от 14 януари 1999 г. по к. д. 34/1998 г.²⁵, р. № 13 от 16 декември 2002 г. по к. д. № 17/2002 г.²⁶ и др.). Тази основна линия Конституционният съд отстоява в бюджетната самостоятелност на съдебната власт, по кадровите въпроси – назначаване и освобождаване на съдиите, прокурорите и следователите, тяхната несменяемост и др., които Конституционният съд с основание схваща като гаранции, установени в самата Конституция, за независимостта на съдебната власт, които ще бъдат разгледани по-нататък (вж. по-долу № 30–37)²⁷.

30. **Бюджетната самостоятелност** на съдебната власт е изрично предвидена в чл. 117, ал. 3 Конст. и Конституционният съд последователно я отстоява²⁸.

С ТР № 18 от 16 декември 1993 г. по к. д. № 19/1993 г. Конституционният съд, като потвърждава бюджетната самостоятелност на съдебната власт, приема в диспозитива на своето решение: „Органите на изпълнителната власт (Министерският съвет, Министерството на финансите) не упражняват компетентности в процеса на съставяне, изпълнение и отчитане на бюджета (на съдебната власт – бел. моя – В. М.). Тези органи само включват бюджета на съдебната власт като съставна част от годишния общодържавен бюджет, който Министерският съвет внася в Народното събрание“²⁹.

²³ РОКС-1991–1992, с. 47–48.

²⁴ РОКС-1994, 116–117.

²⁵ РОКС-1999, 30–31.

²⁶ РОКС-2002, 139–143.

²⁷ Стоилов, Ян. Държавната власт. Цит. съч., 119–122.

²⁸ Начева, Сн. Конституционен съд – Юриспруденция. Цит. съч., 321–323, 324–325; РОКС-1993, 16–197; Неновски, Н. Въпроси на съдебната система в юриспруденцията на Конституционния съд. – Юридически свят, 2002, № 1, 118–120.

²⁹ РОКС-1993, 196–197.

31. Но с това Конституционният съд не спира да изразява позицията си в защита на самостоятелността на бюджета на съдебната власт през следващите години.

В р. № 17 от 3 октомври 1996 г. по к. д. № 18 от 1996 г. съдът обявява за противоконституционна разпоредбата на § 3, т. 2 от Закона за държавния бюджет на Република България за 1996 г., с който реално се завишава приходната част от бюджета на съдебната власт. Според съда това би довело до неоправдано повишаване на държавните такси от съдилищата, до затруднения на гражданите в търсенето на съдебна защита за нарушени или накърнени техни права, до нежелан социален ефект³⁰.

В крайна сметка се стига до общоприемливо решение. В чл. 3, ал. 5 от Закона за държавния бюджет за 1997 г. се предвижда, че: „Неизпълнението на собствените приходи на бюджета на съдебната власт се компенсира от републиканския бюджет по реда на чл. 12, ал. 2“, по силата на който Министерството на финансите периодично и пропорционално на тримесечното разпределение на разходите разпределя постъпилите приходи при спазване на определени приоритети. Тази разпоредба осигурява реалното финансиране на съдебната власт³¹.

И накрая, в р. № 16 от 12 юни 2001 г. по к. д. № 6/2001 г. Конституционният съд приема, че макар и Законът за държавния бюджет – 2001 г., да не предвижда бюджета на Висшия съдебен съвет в специален ред, са осигурени средства за нормалното функциониране на този конституционен орган, тъй като средствата за Висшия съдебен съвет са предвидени в общите разходи за цялата съдебна власт³².

32. Самостоятелност на съдебната власт в решаването на кадровите въпроси. Тя е изразена в чл. 129, ал. 1 Конст., съгласно който: „Съдиите, прокурорите и следователите се назначават, повишават, понижават, преместват и освобождават от длъжност от Висшия съдебен съвет“. Обхванат е целият „живот“ на специфичните правоотношения на магистратите³³: от тяхното възникване (назначаването им) през тяхното функциониране (повишаване, понижаване и преместване) до тяхното прекратяване (освобождаването им от длъжност). Решаването на тези въпроси е възложено на Висшия съдебен съвет като орган на самата съдебна власт, а не на външен на нейната система държавен орган, освен за лицата по чл. 129, ал. 2 Конст. (председателите на двете върховни съдилища и главния прокурор). Но и в този случай назначаването и освобождаването им от длъжност се извършва от президента на републиката по предложение на Висшия съдебен съвет (чл. 129, ал. 2 Конст.), при което президентът не може да откаже назначаването или освобождаването при повторно направено предложение (чл. 129, ал. 2, изр. 2 и ал. 4, изр. 2 Конст.).

33. Конституционният съд в р. № 9 от 30 септември 1994 г. по к. д. № 11 приема, че установеното в Закона за съдебната власт изискване кандидатите за длъжностите на апелативно ниво и за следовател в специализиран отдел в Националната

³⁰ РОКС-1996, 164–168.

³¹ РОКС-1997, 103–104.

³² РОКС-2001, с. 164.

³³ Мръчков, В. За характера на правоотношенията на съдии, прокурори и следователи. – Юрид. свят, 2002, № 1, 97–110.

следствена служба да притежават 3-годишен специален юридически стаж като съдия, прокурор или следовател, а за съдия във ВКС, ВАС и Главна прокуратура (а след 1998 г. – във Върховната касационна прокуратура и във Върховната административна прокуратура – бел. моя – В. М.) – най-малко 5-годишен специализиран стаж, е логично свързано с необходимостта от по-висок професионализъм и по-висока професионална подготовка и опит, поради което не може да се приеме, че неговото въвеждане е в нарушение на чл. 6, ал. 2 Конст.³⁴

В р. № 13 от 16 декември 2002 г. по к. д. № 17/2002 г. Конституционният съд констатира, че „правомощията на изпълнителната власт се увеличават прекомерно“, с което се нарушават чл. 8, чл. 117, ал. 2, чл. 124 и 125 Конст., поради което се обявяват за противоконституционни такива разрешения в Закона за изменение и допълнение на Закона за съдебната власт от 2002 г., като предложенията на органите на съдебната власт, включително и на председателите на двете върховни съдилища и на главния прокурор, да се правят задължително до Висшия съдебен съвет само чрез министъра на правосъдието, което създава условия за вмешателство в самостоятелната и независима съдебна власт; годишните доклади за дейността на съдилищата, прокуратурите и следствените служби да се внасят за разглеждане във Висшия съдебен съвет чрез министъра на правосъдието и др., поради което тези и други подобни текстове от закона се обявяват като противоконституционни³⁵.

Обявяването на тези законови разпоредби за противоконституционни се основава на нарушаването на независимостта на съдебната система чрез „прекомерното увеличаване на правомощията на изпълнителната власт“ според становището на Конституционния съд (вж. по-горе). Но Конституционният съд не обосновава **в какво се изразява прекомерността** (подч. мое – В. М.) на увеличаването на правомощията на изпълнителната власт, **с какво и как тези предложения** ограничават и нарушават независимостта на съдиите, прокурорите и следователите **при осъществяване на техните функции**, както това повелява чл. 117, ал. 2 in fine Конст., след като единствената и решаваща власт за това е на Висшия съдебен съвет. В това решение на Конституционния съд **липсват мотиви** по тези въпроси в светлината на чл. 117, ал. 2 Конст., които обосновават накръняването на независимостта на съдебната власт. А това създава впечатление за дефицит на мотивираност и за повече деклариране и декретиране на становището на Конституционния съд, отколкото за неговото грижливо юридическо обосноваване и убеждаване в противоконституционността на съответните законови разпоредби.

34. Несменяемост на съдиите, прокурорите и следователите. Тя е изрично уредена в чл. 129, ал. 3, изр. 1 Конст., който гласи: „С навършване на петгодишен стаж като съдия, прокурор и следовател и след атестиране с решение на Висшия съдебен съвет съдиите, прокурорите и следователите стават несменяеми“. Несменяемостта на магистратите се изразява в недопустимостта, след като са станали несменяеми, да бъ-

³⁴ РОКС-1994, 121–123.

³⁵ РОКС-2002, 141–143.

дат освобождавани от длъжност, освен на основанията, изрично и изчерпателно изброени в чл. 129, ал. 3, изр. 2³⁶. Впрочем особено след измененията на чл. 129, ал. 3 Конст. от м. септември 2003 г. несменяемостта на съдиите, прокурорите и следователите не е абсолютна и не съществува категорична невъзможност те да бъдат уволнявани. Тя е по-скоро установяване на една солидна и силна стабилност на техния служебен статус и възможност да бъдат освобождавани от длъжност противно на тяхната воля, **но само при** наличието на изрично и изчерпателно изброени в чл. 129, ал. 3 Конст. основания, при установен в Конституцията усложнен ред за това. Тази конституционна уредба съдържа юридически гаранции за защита на правата на съдиите, прокурорите и следователите, но отчита и обществения интерес за нетърпимост към съдии, прокурори и следователи, които не упражняват надлежно своите функции и не изпълняват задълженията си при осъществяване на съдебната власт (виж чл. 129, ал. 3, т. 5 Конст.). Ето защо самият факт, че тези основания са установени в Конституцията и по този начин на тях е признат характерът на конституционна материя и най-високият ранг на нормативна уредба, показва значението, което основният закон им отдава и сигурността в тяхното правно положение. От юридическа гледна точка това означава, че тези основания не могат да бъдат изменяни, допълвани или отменяни със закон, и по силата на непосредственото действие на Конституцията (чл. 5, ал. 2) са прякото действащо право в тази област. Само Народното събрание може с изменение на Конституцията по реда на гл. IX да ги променя и Конституционният съд може да ги тълкува по реда на чл. 149, ал. 1, т. 1 от Конституцията. Заслужава да се посочи, че те бяха допълнени с измененията на Конституцията през м. септември 2003 г. – замената на основанието „пенсиониране“ с основанието „навършване на 65-годишна възраст“ и въвеждането на едно ново основание – „тежко нарушение или системно неизпълнение на служебните задължения, както и действия, които накърняват престижа на съдебната власт“, като основания за дисциплинарно уволнение на магистратите. Последното от тези основания, въпреки някои резерви, с които беше посрещнато, поради твърдяната негова неопределеност, се утвърждава и започна, макар и трудно, да се прилага на практика.

35. Конституционният смисъл на несменяемостта на магистратите е да утвърди тяхната независимост (чл. 117, ал. 2 Конст.), като създаде висока степен на стабилност на техния правен статус и на техните правоотношения и ги освободи от страха, че могат да бъдат уволнени по причини, които не са свързани с изпълнение на техните професионални и нравствени задължения при упражняване на съдебната власт, която им е възложена. Но това се отнася само за времето, след като те са станали несменяеми, и при условията, предвидени в Конституцията.

³⁶ Тези основания след измененията в Конституцията през септември 2003 г. (обн., ДВ, бр. 85 от 2003 г.) са: 1. навършване на 65-годишна възраст; 2. подаване на оставка; 3. влизане в сила на присъда, с която е наложено наказание лишаване от свобода за умишлено престъпление; 4. трайна фактическа невъзможност да изпълняват задълженията си за повече от една год.; 5. тежко нарушение или системно неизпълнение на служебните задължения, както и действия, които накърняват престижа на съдебната власт.

Придобиването на качеството „несменяемост“ се извършва по определено административно „производство“. В него също така са извършени промени в конституционната му уредба с измененията в чл. 129, ал. 3 Конст. през 2003 г. По „несменяемостта на магистратите“ има и практика на Конституционния съд от началните години на дейността на съда.

36. Промените в производството по придобиване на качеството на несменяемост са в **две** насоки.

Първо, беше увеличен от 3 на 5 години стажът на длъжността, която заемат като съдия, прокурор или следовател, за да се придобие качеството „несменяемост“. Причината за това е, че периодът от 3 години се оказа недостатъчен, за да се проверят професионалните и нравствените качества на лицата, които за първи път заемат магистратска длъжност, за да придобият уникалното качество на стабилност в държавната служба в съдебната власт на несменяеми. Удължаването на стажа от 3 на 5 години за придобиване на качеството на несменяеми беше приложено и за съдиите, прокурорите и следователите, които към момента на влизане в сила на Закона за изменение и допълнение на Конституцията (1 октомври 2003 г.) не бяха навършили 3-годишния стаж на заеманата от тях длъжност (§ 6 ПЗР ЗИД на Конституцията от 2003 г.).

Второ, новата уредба в чл. 129, ал. 3 Конст. предвиди на конституционно равнище специален усложнен ред за придобиване на качеството на несменяемост: атестирание на прослужилия 5 години на съответната длъжност съдия, прокурор или следовател и решение на Висшия съвет, с което му се признава качеството на несменяем. Тя направи от това производство за служебна оценка, проверка и „промоция“ в държавната служба на съдебната власт, с всички произтичащи от това последици от конституционната уредба: непосредствено действие на разпоредбите, които го въвеждат, недопустимост да бъде изменяна и допълвана от текущото законодателство (Закона за съдебната власт и др.), и повиши нейния юридически ранг.

37. Практиката на Конституционния съд по несменяемостта на магистратите при действието на редакцията на чл. 129, ал. 3 Конст. от 1991 г. за 3-годишния стаж като предпоставка за придобиване на качеството на несменяеми остава меродавна. Остава меродавно и р. № 3 на Конституционния съд от 3 април 1992 г. по к. д. № 30/1991 г. относно разпоредбата на § 10 ЗИД ЗВВС, с която е била създадена нова ал. 3 на § 3 ПЗР ЗВВС (обн., ДВ, бр. 106 от 1991 г.). Тази нова ал. 3 на § 3 ПЗР ЗВВС (отм.) допускаше за случаите, когато Висшият съдебен съвет прецени, че след 3-годишния стаж не са налице необходимите професионални и нравствени качества на съдия, прокурор или следовател, въпросът за неговата несменяемост да се реши „след изтичане на нов 3-годишен срок от датата на това решение“. Конституционният съд с посоченото р. № 3 от 3 април 1992 г. по к. д. № 30/1991 г. обяви тази разпоредба за противоконституционна, тъй като: „Конституционната норма (чл. 129, ал. 3, ред. 1991 г. – бел. моя – В. М.) не предвижда друг, допълнителен срок за настъпване на несменяемостта. Предвиденият в закона нов 3-годишен срок поставя съдията, прокурора и следователя в неизяснен служебен статут. Тригодишният срок на длъжността е изтекъл, но той не придобива несменяемост и същевременно му се дава възможност да

разчита на нови 3 години, едва след изтичането на които би могъл да бъде освободен от длъжност. Същият текст на закона противоречи и на § 5 от преходните и заключителни разпоредби на Конституцията. Тази конституционна разпоредба не допуска допълнителен срок за настъпването на несменяемост на съдии, прокурори и следователи³⁷.

Конституционната уредба, по която е постановено това решение на Конституционния съд (чл. 129, ал. 3), е променена, а законовата уредба (§ 3, ал. 3 от преходните и заключителни разпоредби на Закона за Висшия съдебен съвет от 1991 г.) – отменена със Закона за съдебната власт от 1994 г. (§ 14, т. 4 ПР ЗСВ). Но становището на Конституционния съд в р. № 3 от 3 април 1992 г. по к. д. 30 от 1991 г. запазва своето значение и при новата конституционна и законова уредба на несменяемостта (чл. 129, ал. 3 Конст., ред. 2003 г., и чл. 129–132 ЗСВ). А това ще рече, че след изтичане на 5-годишния срок при атестиране на съдия, прокурор и следовател, ако се установи, че не притежава необходимите професионални и нравствени качества за тези длъжности (арг. от чл. 126, ал. 1, т. 4 и ал. 2 ЗСВ), след атестирането му той се освобождава от длъжност от Висшия съдебен съвет и не може да му се определя нов 5-годишен срок, след който Висшият съдебен съвет отново да преценява неговите професионални и нравствени качества. Решение № 3 от 1992 г. по к. д. № 30/1991 г. не е свързано с продължителността на необходимия стаж за обявяване на магистрата за несменяем, а с еднократния характер на изискуемия стаж на съответната магистратска длъжност, чиято продължителност е конституционно установена. Неговото предназначение е качествата на магистрата да бъдат проверени и оценени в **реална служебна обстановка** – в процеса на работата и на изпълнението на служебните задължения на магистрата, и той със своята професионална работа и поведение да ги защити („докаже“). А това предназначение на стажа остава непроменено и при новата конституционна уредба на чл. 129, ал. 3 Конст. Поради това и решение № 3 на Конституционния съд от 3 април 1992 г. по к. д. № 30 от 1992 г. запазва на общо основание своята сила и задължителност и при новата конституционна и законова уредба на несменяемостта на съдиите, прокурорите и следователите.

III. ВИСШ СЪДЕБЕН СЪВЕТ

38. Висшият съдебен съвет е **нов орган на съдебната власт**, създаден с Конституцията (чл. 130). В редица свои разпоредби основният закон определя неговите правомощия (чл. 129, ал. 1–3, чл. 130а, 131, чл. 132, ал. 2–4). Неговата организация и дейност се урежда със закон (чл. 133 Конст.). Впрочем налице е отделен конституционен нормен комплекс, посветен на Висшия съдебен съвет. Въз основа на него е създадена и самостоятелна законова уредба. През периода 1991–1994 г. тя се съдър-

³⁷ ПОКС-1991–1992, с. 50.

жаше в специалния Закон за Висшия съдебен съвет (обн., ДВ, бр. 74 от 1991 г., изм. доп., отм.), а след 1994 г. – в Закона за съдебната власт (чл. 16–34). На конституционната уредба на Висшия съдебен съвет и на конституционносъобразността на неговата законова уредба са посветени редица решения на Конституционния съд. От постановените 39 решения от създаването на съда през 1991 г. до края на септември 2006 г. – 12 се отнасят до конституционната уредба на Висшия съдебен съвет, от които 5 – тълкувателни, и 8 – по искания за обявяване на противоконституционността на законово разпоредби за неговата организация и дейност.

Като цяло развитието на конституционната и законовата уредба на Висшия съдебен съвет показва тенденция към значително увеличаване на неговите правомощия. Принос за това има и Конституционният съд. „Начинът“, по който през годините тези правомощия нарастваха, беше следният: Конституционният съд рязко реагираше, като обявяваше за противоконституционни разпоредби в Закона за съдебната власт, които предвиждаха някои правомощия на министъра на правосъдието, даже и когато те имаха характер само на предложения до Висшия съдебен съвет, по които Съветът вземаше окончателно решение. Тези разпоредби изразяваха взаимодействието между изпълнителната и съдебната власт. Но Конституционният съд ги оценяваше като „разширяване на правомощията на изпълнителната власт спрямо съдебната, и без да обосновава в какво се изразява накръняването на независимостта ѝ, ги обявяваше за противоконституционни (р. № 13 от 16 декември 2002 г. по к. д. № 22/2002 г.)³⁸. Спазвайки указанията на Конституционния съд, при поредните изменения на Закона за съдебната власт законодателят възлагаше тези правомощия на Висшия съдебен съвет и така тяхната конституционност беше приемана. От друга страна, постоянното наточаване на Висшия съдебен съвет с нови правомощия, при положение че се състои от членове, които имат други важни служебни и трудови задължения като магистрати, университетски преподаватели, адвокати и т.н., и обстоятелството, че заседава един път седмично за по 3–4 часа, обективно не му позволяват да изпълнява своите постоянно растящи управленски функции спрямо съдебната власт. И това на свой ред водеше до упреци, недоволство и недоверие на гражданите в съдебната власт.

Въпросите на Висшия съдебен съвет, които поставя практиката на Конституционния съд, могат да бъдат обособени в **две тематични групи**: 1. Висшият съдебен съвет като орган на съдебната власт; 2. Конституционни изисквания за избираемост на членовете на Висшия съдебен съвет.

39. Висшият съдебен съвет като орган на съдебната власт. Конституционният съд още в р. № 8 от 15 септември 1994 г. по к. д. № 9/1994 г. определи Висшия съдебен съвет като „...нова институция в държавната организация на Република България, създадена по примера на някои европейски държави. Дефинитивно той е орган на съдебната власт. От неговите правомощия става ясно, че не е правосъден, а висш административен орган, който осъществява ръководството на съдебната власт. Правното положение, ролята и мястото на Висшия съдебен съвет са установени в

³⁸ РОКС-2002, 139–146, 147–149.

Конституцията³⁹. Това становище е по принцип правилно. По същество то се поддържа и в други решения на съда и може да се обобщи, че отразява неговото трайно и непоколебимо отношение по този въпрос (р. № 3 от 17 май 1994 г. по к. д. № 1 от 1994 г.⁴⁰, р. № 1 от 14 януари 1999 г. по к. д. 34/1998 г.⁴¹ и др.). Но то налага и уточнения по някои въпроси.

40. Определянето на Висшия съдебен съвет като **орган на съдебната власт** означава, че той упражнява правомощия, **свързани с функционирането** на съдебната власт, с поставянето ѝ в действие, със създаването на организация и условия, които улесняват нейната дейност. „Функционирането“ на съдебната власт и организацията на нейната дейност означават упражняването на съдебната власт по смисъла на глава шеста от Конституцията, от органите на които тя е възложена – съдилища, прокуратура и следствие. И понеже те са няколко и имат многостепенна структура, толкова повече е необходимо наличието на специален орган, който да осъществява тази организационна дейност по взаимодействието между тях, да урежда материално-техническите условия при изпълнение на техните функции и, което е особено важно – подбора, назначаването, освобождаването и изобщо „обезпечаването“ на съдебната власт с надежден персонален състав от съдии, прокурори и следователи, които осъществяват съдебната власт.

Впрочем Висшият съдебен съвет е орган на съдебната власт, който изпълнява своеобразна административна, т.е. управленска дейност за подпомагане на дейността на съдебната власт, но самият той не е орган, който упражнява нейните функции, предвидени в чл. 117, ал. 1 Конст. за защита на правата и законните интереси на гражданите, юридическите лица и държавата. Това определя и обстоятелството, че в неговия състав са включени и лица, които са „външни“ на съдебната власт (11-те негови изборни членове от „квотата“ на Народното събрание – чл. 130, ал. 3 Конст. – вж. по-долу № 41).

41. Що се отнася до функцията на Висшия съдебен съвет по управлението на съдебната власт, въпросът е още по-деликатен. Управлението на съдебната власт в употребявания тук смисъл не е административно управление в точния административно-направен смисъл на това понятие, при което оправомощеният с нея държавен орган нарежда, заповядва на съдебната власт реда и начина за осъществяването на нейните конституционни функции. Това би противоречало на нейната независимост като дълбоко присъща на същността и природата на съдебната власт и на чл. 117, ал. 2 Конст. „Управлението“ тук означава обслужване и подпомагане на съдебната власт, за да може тя самата (съдебната власт) да изпълнява своите конституционни функции, да извършва правни действия, свързани с назначаването, повишаването, понижаването, преместването и освобождаването на съдиите, прокурорите и следователите, т.е. на персоналният състав на съдебната власт, с чиито властнически и професионални дейст-

³⁹ РОКС-1994, с. 96.

⁴⁰ РОКС-1994, с. 45.

⁴¹ РОКС-1999, с. 32.

вия съдебната власт се осъществява. Висшият съдебен съвет е в **известен смисъл** орган за самоуправлението на съдебната власт, но не съвсем и изцяло. В „известен смисъл“, защото 14 (11-те избрани от съдиите, прокурорите и следователите, плюс 3-мата ръководители, които са по право членове на Висшия съдебен съвет – председателят на Върховния касационен съд, председателят на Върховния административен съд и главният прокурор) от 25-те членове на ВСС по дефиниция изхождат от нейните среди и са действащи съдии, прокурори и следователи. И все пак само „в известен смисъл“, защото останалите 11 членове на ВСС са вън от тези среди и имат друг „произход“, конституционни основания и замисъл за включването им в неговия състав (вж. по-горе № 40 и по-долу № 43–44).

Резултатът от тази плодотворна юриспруденция на Конституционния съд е закрепена в разпоредбата на чл. 116, ал. 1 ЗСВ, съгласно който: „Висшият съдебен съвет определя състава и осъществява организацията на съдебната власт“⁴².

От друга страна, от определението на Висшия съдебен съвет като „административен орган“ на съдебната власт с направените по-горе уточнения следва, че неговите актове, с които засяга правата и задълженията на включените в органите на съдебната власт – съдии, прокурори и следователи, са индивидуални административни актове по смисъла на чл. 2 ЗАП, отм. (чл. 21 АПК) и могат да бъдат оспорвани пред Върховния административен съд (чл. 5, т. 2 ЗВАС – отм., чл. 132, ал. 2, т. 2 АПК) с всички произтичащи от това последици.

42. Висшият съдебен съвет, като част от държавната организация на съдебната власт в страната, е **самостоятелен орган** в нея. Неговото правно положение е уредено в Конституцията и това го прави **конституционен орган**. Той има самостоятелен бюджет в рамките на бюджета на съдебната власт и Конституционния съд и като съставна част от бюджета на съдебната власт. Но като съставна част на бюджета на съдебната власт той е отделен от бюджета на съдебно-прокурорските и следствените органи, които осъществяват съдебната власт, и не може да се обединява с тях, защото осъществява различна от тях функция – административна, а не правораздавателна. Затова Конституционният съд обявява за противоконституционни разпоредбите на Закона за държавния бюджет, които не предвиждат отделно и изрично в самостоятелния бюджет на съдебната власт издръжката на Висшия съдебен съвет в бюджета на съдебната власт като част от държавния бюджет (р. № 17 от 3 октомври 1995 г. по к. д. № 3 от 1995 г.)⁴³. Това е нов нюанс в понятието „самостоятелен бюджет“ на съдебна-

⁴² Върху специфичния смисъл на понятието „управление на съдебната власт“ от ВСС обръща внимание проф. Н. Неновски, ту поставяйки го в кавички, ту определяйки го като управление в „определен смисъл“ (Неновски, Н. Въпроси на съдебната система в юриспруденцията на Конституционния съд. – Юридически свят, 2002, № 1, 113–114).

Все пак, струва ми се, че не е точно в този контекст да се говори за „орган за управление на **съдебната система**“. Тук обаче акцентът не е върху „орган за управление“ (със или без кавички), а за израза „**съдебна система**“. Понятието „съдебна система“, което е също така условно поради специфичните отношения, които съществуват между различните по степени съддилища, е по-ясно понятие. То не обхваща всички органи на съдебната власт по глава шеста и с наименованието „съдебна система“ изключва прокуратурата и следствените органи. А ВСС е орган на цялата съдебна власт и затова е по-коректно да се говори за него като орган на „цялата съдебна власт“, каквато е и идеята в глава шеста от Конституцията.

⁴³ РОКС-1995, 186–188.

та власт. Въпреки словесната си идентичност той е различен от едноименния израз в чл. 117, ал. 3 Конст. (вж. по-горе № 27–28). Докато самостоятелността на бюджета на съдебната власт по чл. 117, ал. 3 Конст. означава съставянето на бюджета на съдебната власт от самата съдебна власт в лицето на Висшия съдебен съвет, като неин „орган за управление“, и отделянето му от останалата част на държавния бюджет, то самостоятелността на бюджета на Висшия съдебен съвет е **в рамките на бюджета на съдебната власт**. Това е друг вид и друга степен на „самостоятелност“, която цели да осигури нормалното функциониране на управленския орган на съдебната власт, т.е. на Висшия съдебен съвет.

Всъщност става дума за изрично посочване в бюджета на съдебната власт – „на отделен ред“ на бюджета, на едно нейно звено – какъвто е Висшият съдебен съвет, поради неговата конституционна установеност. Това е, така да се каже, „производна самостоятелност“ – самостоятелност на бюджетни средства на второ ниво: в рамките на конституционно предвидената в чл. 117, ал. 3 Конст. „самостоятелност на бюджета на съдебната власт по смисъла на чл. 8 Конст. Изобщо **водещата идея** в юриспруденцията на Конституционния съд е: щом органът е конституционно установен, следва да се провежда и неговата бюджетна обособеност, за да се осигурят безусловно финансови средства за неговото функциониране. Това бюджетно диференциране е специфично за съдебната власт поради нейната сложна „тройна“ структура на органи, които участват, макар и по различен начин и в различна степен и форма, в условно наречената за този случай нейна правораздавателна функция, както и допълнително създадените към нея с Конституцията други органи, вън от съдебните, прокурорските и следствените органи, какъвто е и Висшият съдебен съвет.

43. Избираемост на членовете на Висшия съдебен съвет. Съгласно чл. 130, ал. 2 Конст. за членове на Висшия съдебен съвет се избират юристи с високи професионални и нравствени качества, които имат най-малко 15-годишен юридически стаж.

Тази част от изискванията за избираемост на членовете на Висшия съдебен съвет поставя **два** въпроса.

От една страна, тези изисквания словесно съвпадат с изискванията за избираемост на конституционните съдии (чл. 147, ал. 3 Конст.). Това, разбира се, не означава „изравняване“ на статуса на изборните членове на Висшия съдебен съвет със статуса на конституционните съдии поради дълбоките различия във функциите и отговорностите на двата органа – на Конституционния съд и на Висшия съдебен съвет. То по-скоро трябва да се разбира в смисъл, че управлението на съдебната власт, поради естеството на тази власт, трябва да се осъществява от орган, чиито членове са професионални юристи, които познават същността и спецификата на съдебната власт и притежават високи нравствени качества – почтеност, честност, обективност, чувство за справедливост. Тези нравствени качества са необходими не само поради характера на управленската дейност, която осъществява Висшият съдебен съвет, но и поради естеството на съдебната власт.

От друга страна, изискванията за изборните членове на Висшия съдебен съвет са еднакви както за избираемите от средите на съдиите, прокурорите и следователите, та-

ка и за избраните от Народното събрание. Но смисълът и предназначението на двете квоти от изборни членове на Висшия съдебен съвет – от средите на магистратите и избраните от парламента, е различно. Докато квотата от магистратурата осигурява участие на самата съдебна власт в нейното управление и самоуправление, то квотата на парламента осигурява представители на **гражданското общество**. Те носят както професионалното знание за правото поради изискваните от тях „високи професионални качества“ като юристи, така и особено свежестта на погледа, неизкушеност в рутинната делнична работа по осъществяване на съдебната власт, настроенията на гражданите във от тесните среди на включените в упражняването на съдебната власт, които изразяват възприемането на съдебната власт и нейната дейност от обществото, в служба на което тя е създадена и призвана да действа.

На основата на тези обобщени конституционни изисквания чл. 4, ал. 2 от Закона за Висшия съдебен съвет в своята първоначална редакция от 1991 г. предвиди забрана за избиране на действащи адвокати за членове на ВСС. Тази забрана беше отменена с § 1 ЗИД ЗВСС през декември 1991 г. Нейната отмяна беше оспорена пред Конституционния съд. Конституционният съд с решение № 3 от 3 април 1992 г. по к. д. № 30/1991 г. отхвърли искането за обявяването ѝ за противоконституционна и по този начин призна отмяната на чл. 4, ал. 2 ЗВСС за конституционносъобразна. В мотивите на това свое решение Конституционният съд прие: „Понятието „юристи“, употребено в посочения текст (чл. 130, ал. 2 Конст. – бел. моя – В. М.), обхваща всички юристи, включително и действащите адвокати. Конституцията не предвижда други ограничения относно избираемостта. Не може със закон да се въведат ограничения по тесен професионален белег на юридическата професия. За членове на Висшия съдебен съвет могат да бъдат избирани съдии, прокурори, следователи, юрисконсулти, адвокати, научни дейци и други юристи, включително и пенсионираните“⁴⁴.

44. Това становище отговаря на буквата и духа на Конституцията. Критериите за избираемост на членовете на Висшия съдебен съвет са изрично и изчерпателно установени в Конституцията и те не могат да бъдат ограничавани или разширявани със закон за определени дейности при упражняване на юридическата професия, каквато безспорно е дейността и на юридическата професия на адвокатите. Следователно идеята на Конституцията е да съсредоточи изискванията за членове на Висшия съдебен съвет върху **личните качества**: професионални и нравствени, както и върху натрупания продължителен професионален опит (15-годишния юридически стаж), а не върху тясно профилираната специфична дейност, която са упражнявали като юристи. В това изискване, струва ми се, има разум. От една страна, продължителното упражняване на всяка юридическа дейност, която по естеството си е винаги свързана с изучаване и прилагане на правото и закона и на науката за тях, при наличието на високи професионални и морални качества може да удовлетвори изискванията за избираемост в такъв високопоставен властнически орган на съдебната власт, какъвто по замисъла на Конституцията е Висшият съдебен съвет. От друга страна, този широк кръг от лица с

⁴⁴ ПОКС-1991–1992, с. 45.

една и съща професия – като юристи, при широките възможности за професионална реализация, каквито предлага юридическата професия, предоставя по-богат избор и по-големи възможности на овластените от Конституцията органи да подберат най-подходящите от тях според установените критерии в нейния чл. 130, ал. 2.

X

X X

45. Предходното изложение, което се отнася само до част от въпросите на съдебната власт в юриспруденцията на Конституционния съд през периода 1991–2006 г., дава основание да се направят няколко извода.

Първо, практиката на Конституционния съд по въпросите на съдебната власт е богата. Това се дължи на голямото значение на съдебната власт като държавна власт в устройството и функционирането на държавата. Нейната конституционна и законова уредба дава основание за осъществяване на две от най-често упражняваните правомощия на Конституционния съд – за задължително тълкуване на основния закон и за преценка на конституционността на законите (чл. 149, ал. 1, т. 1 и 2 Конст.).

Второ, като цяло анализът на практиката на Конституционния съд показва, че съдът от своето създаване поначало се придържа към духа и разума на Конституцията от 12 юли 1991 г. Той допринесе за развитието на текущото законодателство за организацията и дейността на съдебната власт и особено за утвърждаване на нейната независимост като същностна черта на съдебната власт.

Трето, прави впечатление обаче недостатъчната мотивираност на някои важни решения на Конституционния съд (р. № 13 от 16 декември 2002 г. по к. д. № 17/2002 г., р. № 3 от 10 април 2003 г. по к. д. № 22 от 2002 г.). В тях преобладава декретираният пред обосноваващия подход в подкрепа на възприетото становище, който разчита повече на силата на властта на решенията на Конституционния съд, на тяхната задължителност, която заслужава да бъде безусловно спазвана и уважавана, отколкото на силата и властта в убеждаване в тяхната правилност и на тяхната обоснованост.

Четвърто, най-новата практика на Конституционния съд (р. № 8 от 1 септември 2005 г. по к. д. № 7 от 2005 г.)⁴⁵ се връща към началото от дейността на Конституционния съд (р. № 6 от 22 април 1993 г. по к. д. № 4 от 1993 г.)⁴⁶ и продължава неговата линия за утвърждаване на взаимодействието на трите власти, и по-специално на съдебната със законодателната и изпълнителната власт, без ни най-малко да се накръпява независимостта на съдебната власт, която Конституцията утвърждава в чл. 117. Тази линия е в духа на Конституцията и заслужава подкрепа и насърчение.

⁴⁵ РОК-2005, 99–117.

⁴⁶ РОК-1993, 82–91.

БИБЛИОГРАФИЯ

Маргарита Модева

БИБЛИОГРАФИЯ НА БЪЛГАРСКАТА ПРАВНА ЛИТЕРАТУРА ЗА 2004 Г.

КНИГИ

Аврамов, Орлин. Ние и другите: за малцинствата и правото. С.: Международ. център за изследване на малцинствата и култ. взаимодействия, 2004. 119 с. (Граждани за човешките права; 1.)

Актуални въпроси на касационното производство: Тълкувателно решение № 1/2001 г., ОСГК ВКС, и Тълкувателно решение № 2/2004 г., ОСГК и ОСТК ВКС. С.: Унив. изд. „Св. Кл. Охридски“, 2004.

Актуални проблеми на трудовото и осигурителното право: Т. 1. Ред. Красимира Средкова и др. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2004.

Т. 1. В памет на доц. Елисавета Христова. Състав., ред. Красимира Средкова. 2004. 264 с.

Андреева, Андриана и др. Основи на публичното право; Основи на публичната администрация: Задачи, казуси, тестове. Под науч. ред. на Маргарита Бъчварова. Варна: Наука и икономика ИУ, 2004. 82 с.

Други авт.: Галина Йолова, Дарина Димитрова.

Антонова, Анета. Събирателно дружество. С.: Сиби, 2004. 268 с.

Балабанова, Христина. Административен контрол: Контролна компетентност на изпълнителната власт. Варна: Варненски свободен унив. „Черноризец Храбър“, 2004. 116 с.

Балкански хоризонти. Състав. Пенка Пеева, Йован Попоски = Balkan skylines. Comp. Penka Peeva, Jovan Poposki; Transl. in Engl.

Rosen Mihov. Кърджали: Родопея-Балканика, 2004. 72 с.

(Материали по проект „Кръгла маса – открит форум за правата на младите хора от малките балкански райони – Кърджали, България, и Струга, Македония“)

Белова, Нина. Женска престъпност и превантивна дейност на полицията. Науч. ред. Юлия Дончева Бояджиева. С.: МВР, 2004. 182 с.

Бенкова, Красимира. Основи на правото. Нормативно-правна уредба на туризма. Шумен: Унив. изд. „Епископ Константин Преславски“, 2004. 119 с.

Бешков, Панчо. Регистърно право. С.: Фенея, 2004. 360 с.

Бижев, Христо. Практическо ръководство по международно частно право. Първо изд. на български и английски ез. Превод Радослав Белчев. С.: Албатрос, 2004. 327 с.

Боев, Иван. История на криминалистиката. Варна: Варненски свободен унив. „Черноризец Храбър“, 2004.

Кн. 1. Развитие на криминалистиката до 1925 г.: Правни, практически и теоретични основи, проблеми, тенденции във времето. 2004. 204 с.

Кн. 2. Развитие на криминалистиката 1925–1944 г.: Правни, практически и теоретични основи, проблеми, тенденции във времето. 2004. 296 с.

Бойчев, Георги. Юридически латинско-български речник: Термини, изрази и сентенции. С.: Юриспрес, Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2004. 463 с.

Бол, Хауард. Съдебно преследване на военни престъпления и геноцид: Опитът от XX в. Прев. от англ. Владимир Зарков. С.: Воен. изд., 2004. 279 с.

Борисов, Й. Жилищният наем. С.: Сиела, 2004.

Борисов, Орлин. Съвременни проблеми на теорията и практиката на международния договор. С.: Арго пбблишинг, 2004. 196 с.

Борисов, Орлин. Терминологичен речник по право на Европейския съюз. С.: Арго пбблишинг, 2004. 262 с.

Борисов, Орлин. Терминологичен справочник по международно право. С.: Арго пбблишинг, 2004. 225 с.

Бояджиева, Юлия. Компютърна престъпност. С.: НИИ по криминалист. и криминал., 2004. 412 с.

Боянов, Георги. Вещно право. 4. осн. прераб. и доп. изд. С.: Авалон, 2004. 463 с.

Брестничка, Румяна. Управление на търговските марки. С.: Унив. изд. „Стопанство“, 2004. 269 с.

Бурова, Елизабет. Арабско право: Законите на Хамураби. С.: Нова звезда, 2004. 92 с.

България в обединена Европа: Наръчник за бъдещи европейски граждани. Веселин Бояджиев и др. С.: Фонд. „Пайдея“, 2004. 218 с.

Бъчварова, Маргарита и др. Основи на частното право. Варна: Наука и икономика ИУ, 2004. 320 с.

Велинов, Любен. Ръководство по вписване в съдебен регистър. С.: Феня, 2004.

Верозповедания и закон; Мониторинг на религиозните свободи в Република България: Докл., становища и мнения, изказани на нац. конф., София, 18–19.12.2003 г., и на семинари в Пловдив, 26.01.2004 г., и Варна, 18.03.2004 г. С.: Иктус принт, 2004. 259 с.

Видев, Стефан. Реституционните процеси в българските градове и села: Сравнителен анализ. Пловдив: Акад. изд. на Аграрен унив., 2004. 60 с.

Владимиров, Румен и Юлиана Ковачева. Правен режим на малолетни и непълнолетни правонарушители: Уч. помагало. Варна: ТУ, 2004. 224 с.

Върховен касационен съд. Тълкувателни решения на Върховния касационен съд 2004 г. С.: Сиела, 2004. 44 с.

Съдържа: Тълкувателно решение № 1/19.05.2004 г. по тълкувателно гражданско дело № 1/2004, ОСГК – относно спорни въпроси на производството за съдебна делба. Тълкувателно решение № 2/02.07.2004 г. по тълкувателно гражданско дело № 2/2004 г., ОСГК и ТК – относно спорни въпроси на касационното производство.

Върховна касационна прокуратура. Криминалогичен анализ на регистрираната и наказаната престъпност през 2003 г. в Република България. С.: ВКП, 2004. 88 с.

Ганчевски, Бойко. Психодиагностика на истината и лъжата в досъдебното производство. С.: Албатрос, 2004. 320 с.

Гиргинов, Антон. Наказателен кодекс. Обстоен коментар на промените, направени от последните две Народни събрания (1997–2004). С.: Софи-Р, 2004.

Голева, Поля и Методи Марков. Новата правна уредба на обществените поръчки. С.: ИК „Труд и право“, 2004. 384 с.

Голева, Поля. Облигационно право: Учебник за студенти по специалността Право. 2. доп. и прераб. изд. С.: Теодора, 2004. 332 с.

Голева, Поля. Отговорността на лекаря за вреди, причинени на пациента. С.: ИК „Труд и право“, 2004. 288 с.

Дамянова, П. и М. Руски. Англо-българо-френски речник по европейско право. С.: Инст. по публична администрация и европейска интеграция, 2004.

Дачев, Лъчезар. Юридически дискурс. Русе: Свида, 2004. 336 с.

Дерменджиев, Иван и др. Административно право на Република България. 4. изд. С.: Сиби, 2004. 400 с.

Други авт.: Димитър Костов, Дончо Хрусанов.

Димитров, Добри. Курс по административно правораздаване. 2. прераб. и доп. изд. С.: Сиела, 2004. 504 с.

Дискриминации в труда. Наръчник за анализ и борба срещу дискриминациите в Европа. Под общ. ръководство и науч. ред. на

Катя Владимирова. Прев. от фр. С.: ЛаПиСио, 2004. 153 с.

Доуръги, Джеймс и Робърт Л. Пфалцграф младши. Теории за международните отнoшения: Общ преглед. С.: Атика, 2004.

Първа част – 472 с.; Втора част – 432 с.

Драгиев, Александър. Международно правораздаване: Международен арбитраж и Международен съд на ООН. С.: Лик, 2004. 291 с.

Душанов, Иван и Петър Цанков. Съдебно-счетоводни експертизи. 4. осн. пре-раб. и доп. изд. С.: Ромина, 2004. 200 с.

Евтимов, Ерик. Конституцията от 1991 г. и присъединяването на България към Европейския съюз. С.: Инст. за икон. политика, 2004. 68 с.

Екологично право и медии. Ред. Весела Табакова. С.: Център за независима журналистика, 2004. 64 с.

Закон за съдебната власт. Обстоен коментар на промените – проф. д-р Любен Корнезов. С.: Сиела, 2004.

Захариева, Юлия и др. Европейският съюз: история, институции, политика. С.: Инст. по публична администрация и европейска интеграция, 2004.

Зиновиева, Дарина. Медицинско право. С.: Сиела, 2004.

Зиновиева, Дарина. Ръководство по административно право и административен процес. С.: Феня, 2004.

Златарев, Емил. Държавен вътрешен финансов контрол и имуществена отговорност. С.: Сиела, 2004. 196 с.

Иванова, Зоя и др. Разследване на престъпления против финансовата и данъчната система: Особенности. С.: Сиби, 2004. 80 с.

Илиева-Сивкова, Людмила. Фигурата на заклетия преводач в правото. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2004. 47 с.

Историческата, юридическата и икономическата наука в полза на България: Сб. материали от науч. конф., проведена в с. Равда на 30–31 май 2003 г.: Т. 1–3. С.: Унив. изд. „Стопанство“, 2004.

Т. 2. Юридическата наука в полза на България: Секция Право. Науч. ред. Златка Сукарева. 178 с.

Йотов, Борислав. Наказателноправна характеристика на престъплението умишлено убийство. С.: Изд. за юрид. лит., 2004. 151 с.

Йотов, Борислав. Наказателноправна характеристика на престъплението убийство по непредпазливост. С.: Изд. за юрид. лит., 2004. 56 с.

Йотов, Борислав. Право и религия: Наказателноправна характеристика на престъпленията против изповеданията според първия български Наказателен закон от 1896 г. и сега действащия Наказателен кодекс: Монография. С.: Изд. за юрид. лит., 2004. 172 с.

Йотов, Борислав. Престъплението криминален аборт: Кратка наказателноправна характеристика на престъплението криминален аборт: Монография. С.: Изд. за юрид. лит., 2004. 48 с.

Йотов, Борислав. Разврат, изнасилване, блудство: Наказателноправна характеристика: Монография. С.: Изд. за юрид. лит., 2004. 72 с.

Йотов, Борислав. Смъртното наказание – необходимо зло? „За“ или „против“ смъртното наказание: Монография. С.: Изд. за юридическа лит., 2004. 104 с.

Йотов, Димитър. Евроинтеграция в областта на вътрешните работи. С.: Феня, 2004. 235 с.

Калайджиев, Ангел и др. Електронният документ и електронният подпис: Правен режим. С.: Сиела, 2004. 700 с.

Каменова, Цветана и др. Европейско и национално антидискриминационно правно регулиране. Уч. помагало. Съст. и обща редакция Цв. Каменова. 2. прераб. изд. С.: Инст. за правни науки, БАН, 2004. 416 с.

Други авт.: Емилия Друмева, Ирена Илиева.

Каменова, Цветана. Международно и национално авторско право. С.: Инст. за правни науки, БАН, 2004. 371 с.

Кантарджиев, Асен. Информационна философия. Варна: Варненски свободен унив. „Черноризец Храбър“, 2004. 288 с.

Картуш, Ангелика и др. Равенство на жените и мъжете в България, Австрия и Европейския съюз. Анализ на избрани правни области.

С.: БАН; Австрийски инст. за Източна и Югоизточна Европа, 2004. 108 с. На немски език.

Други авт.: Ирена Илиева, Карин Лукас.

Касабова, Камелия. Търговско пълномощие. С.: Софи-Р, 2004. 252 с.

Кашъмов, Ангел и Кирил Терзийски.

Съдебни дела по Закона за достъп до обществена информация: Втора част. Сборник. С.: Фонд. „Прогр. достъп до информ.“, 2004. 402 с.

Киров, Васил. Публичната власт. С.: Сиела, 2004. 282 с.

Киров, Пламен. Президентът в българския конституционен модел. С.: Сиби, 2004. 318 с.

Конституцията и държавността. Състав., ред. Гиньо Ганев и др. С.: изд. на Тридесет и девето народно събрание, 2004. 176 с.

Корнезов, Любен. Бързо производство в гражданския процес. 2. прераб. и доп. изд. С.: Софи-Р, 2004. 316 с.

Крилов, Илиан и Митко Стойков.

Данъчно облагане на юридически лица с нестопанска цел: Въпроси и отговори. С.: Бълг. център за нестоп. право, 2004. 40 с.

Кръстева, Добринка. Английско-български речник по одит, счетоводство, данъци, финанси, право. С.: Сиела, 2004. 807 с.

Кучев, Страшимир. Финансово право. 4. изд. С.: ЛиСтра, 2004. 452 с.

Кънев, Кирил. Професия адвокат: История на адвокатурата в Бургаски регион. В. Търново: БИ, 2004. 455 с.

Лебедев, Вячеслав М. Съдебната власт в съвременна Русия; Прев. от рус. Константин Попов. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2004. 336 с.

Манев, Маньо. Арбитражът. С.: Флорир, 2004. 239 с.

Манев, Маньо. Медиацията и гражданският процес. С.: Флорир, 2004. 312 с.

Марков, Методи. Облигационно право: Помагало. 2. изд. С.: Сиби, 2004. 368 с.

Марков, Методи. Семейно и наследствено право: Помагало. С.: Сиби, 2004. 210 с.

Мерки срещу звуковото и аудио-визуалното пиратство; Препоръка N R (95) 1 на Съвета на Европа; Пояснителна записка. Прев. от фр., англ. С.: Фак. по журналистика и масова кому-

никация при СУ „Св. Климент Охридски“, 2004. 88 с.

Местни обществени посредници в България. С.: ЦИД, 2004.

Механизми за противодействие на дискриминацията, расизма, ксенофобията, антисемитизма и дискриминацията спрямо хората с увреждания в законодателството и съдебната практика на държави-членки на ЕС. С.: Институт за изследване на интеграцията, 2004.

Мингов, Емил. Прекратяване на трудовия договор поради общи основания. С.: Сиби, 2004. 216 с.

Минев, Тодор. Основи на пенитенциарната социално-възпитателна работа и пробационната дейност. Предг. М. Хаджийски. В. Търново: Фабер, 2004. 232 с.

Минчев, Николай. Международно частно право: Договори с международ. елемент; Международ. продажба; Международ. арбитраж. Русе: Русе 22, 2004. 392 с.

Михайлова, Е. Парламентаризъм и правова държава в България. С.: Нов български университет, 2004.

Мръчков, Васил. Трудово право. 4. прераб. и доп. изд. С.: Сиби, 2004. 944 с.

Назначаване на експертизи в досъдебното производство. С.: Аралия, 2004. 128 с.

Най-тъпите закони и правни абсурди. Състав., прев. от рус., англ. Крум Джоргов. С.: Аскони-Издат, 2004. 96 с.

Найденев, Георги. Дипломатически протокол и церемониали: Актуален справ. Авт. състав. Георги Найденев; Предг. Ненко Машонов. Пловдив: Фонд. „Помогни на нуждаещите се“, 2004. 160 с.

Научни трудове на Института за правни науки. Том I. Актуални правни проблеми. С.: Инст. за правни науки, БАН, 2004. 240 с.

Национална идентичност и евроинтеграция: Международ. науч.-практ. конф., 5–6 юни 2004 г. Ред. съвет Байко Баков и др. С.: Горекспрес, 2004. 460 с.

Национална служба Гранична полиция в съвременните условия. Състав., ред. Емил Константинов, Румен Марков. С.: Горекспрес, 2004. 159 с.

Начева, Снежана. Конституционната цивилизация и българският конституционализъм. Част първа. С.: Сиби, 2004. 240 с.

Неделчев, Виталин. Въведение в социологията на адвокатската практика. Варна: Колор принт, 2004. 424 с.

Неновски, Нено. Джорджо дел Векио и неговата философия на правото. С.: Юриспрес, Univ. изд. „Св. Климент Охридски“, 2004. 52 с.

Николова, Райна. Телевизионната програма на обществената телевизия. Публично-правни аспекти. С.: 2004. 264 с.

Новото данъчно законодателство през 2004 година. С.: ИК „Труд и право“, 2004. 784 с.

Авт.: Г. Петков, Л. Мермерска, И. Кондарев, А. Монова, Г. Минкова.

Пнев, Пенчо и Явор Зартов. Конституционно правосъдие на Република България. С.: Сиела, 2004. 416 с.

Петров, В. Устройство на територията. С.: Сиби, 2004.

Петров, Иван. Преглед на съдебната система на Съединените американски щати. С.: Сиела, 2004. 384 с.

Попова, Валентина и др. Търговска несъстоятелност. Под общ. ред. на Огнян Стамболиев. С.: Нац. център за юрид. обучение, 2004. 258 с.

Правата на човека и дейността на българската полиция. С.: Бълг. Хелзинк. к-т, 2004. 107 с.

Правен режим на държавната служба. С.: Инст. по публична администрация и европейска интеграция, 2004.

Правна рамка на пробацията. Състав., обща ред. Емил Константинов, Петър Василев. С.: Горекспрес, 2004. 107 с.

Правна система и европейска интеграция: Семинар на млади науч. работници. Ред. кол. Георги Стефанов и др. Свищов: Акад. изд. „Д. А. Ценов“, 2004. 64 с.

Преглед на законодателството, нарушените права и дискриминационните практики спрямо хората с увреждания в България през 2003–2004 г. Състав. Камен Костакиев. С.: Център за независим живот, 2004. 95 с.

Проект „Не“ на дискриминацията в труда“, 2002–2004.

Дискриминации в труда: Дискриминация по пол, възраст и етническа принадлежност: Нац. изследване: България. Състав., ред., предг. Катя Владимирова. С.: ЛаПиСю, 2004. 127 с.

Процедурни и приложни документи по трудовите отношения. С.: ИК „Труд и право“, 2004. 624 с.

Равнопоставеност чрез достъп до социални услуги: Правата на хората с увреждания в България: Преглед 2003. Капка Панайотова и др.; Ред. Вера Младенова. С.: Център за независим живот, 2004. 96 с.

Раданов, Стойчо. Медицинска деонтология. С.: Сиела, 2004.

Радонов, Д. Счетоводство на юридически лица с нестопанска цел. Счетоводно отчитане, данъчно облагане. С.: Нова звезда, 2004.

Разследване на убийства. С.: Арабия, 2004. 160 с.

Раймундов, Петър и Р. Илкова. Транспортни престъпления. Съдебна практика 1968–2002. С.: Феня, 2004.

Рачев, Филип и др. Публично търговско право. Том II. С.: УИ „Стопанство“, 2004.

Други авт.: Любен Караниколов, Златка Сукарева.

Регионален фонд „Инициативи и гражданска активност“ – Пазарджик.

Програма за пробационен надзор на непълнолетни правонарушители. Пазарджик: Регионален фонд ИГА, 2004. 50 с.

Съдържа и Георги Митов – Въвеждане на наказанието пробация и неговото прилагане по отношение на непълнолетни лица; Гургана Тончева – Превенция на агресията и престъпността сред младежите чрез програми от грижи за деца и юноши, пострадали от насилие; Димо Димов – Интегриране и насърчаване на личното развитие; Златка Мачева – Фактори, предизвикващи агресивно поведение на непълнолетни.

Решения и определения на Конституционния съд 2003. Отг. ред. Н. Беров. Съст. С. Стоянова, М. Златарева. С.: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“, 2004. 250 с.

Розанис, Соломон. Вещното право на строеж. С.: Феня, 2004. 116 с.

Русев, В. Митническо право. Коментар на актуалните митнически разпоредби. С.: Сиела, 2004. 304 с.

Салтиров, Димитър. Държавна администрация и местно самоуправление. Шумен: Унив. изд. „Епископ Константин Преславски“, 2004. 176 с.

Салчев, П. и Р. Чобанова. Права и процедури при неработоспособност, инвалидност, професионално заболяване. Трудова медицина. С.: Топ мениджмънт адвайзорс, 2004.

Седмица на правото между България и Испания, I. С., 2004.

Първа седмица на правото между България и Испания – Реформа на съдебната система в процеса на присъединяване на Република България към Европейския съюз: Семинар, проведен в рамките на двустранен проект за сътрудничество между Република България и Кралство Испания: „Укрепване на съдебната власт в България“, София, 15–17 окт. 2003 г. С.: М-во на правосъдието на Република България, 2004. 103 с.

Семкова-Димитрова, Зорница. Промени в съдебната власт на България: 1944–1948. С.: Унив. изд. „Св. Кл. Охридски“, 2004. 212 с.

Сигурността и вътрешният ред при присъединяването на България към евроатлантическите структури. Под общ. ред., състав. на Емил Константинов, Калчо Таушанов. С.: Горекспрес, 2004. 131 с.

Симеонова, Стефанка. Възникване и изменение на трудово правоотношение. С.: Мисъл, 2004. 56 с.

Славчев, З. Данъчен процес. С.: Феня, 2004.

Спасов, Борис. Конституционно право. Част трета. С.: Юриспрес, Унив. изд. „Св. Кл. Охридски“, 2004. 197 с.

Средкова, Красимира. Осигурително право. С.: Сиби, 2004. 552 с.

Сталев, Живко. Нотариалният акт. Второ изд. С.: Феня, 2004. 276 с.

Сталев, Живко и др. Българско гражданско процесуално право. 8. доп. и прераб. изд. С.: Сиела, 2004. 1104 с.

Други авт.: А. Мингова, В. Попова, Р. Иванова.

Стамболийска, М. и Р. Трендафилова. Александър Стамболийски: Законодателна дейност на правителството на Българския земедел-

ски народен съюз: 1919–1923. С.: Фондация „Музей А. Стамболийски“, 2004.

Станков, Антон. Съдебната реформа и Конституцията. Варна: Варненски свободен унив. „Черноризец Храбър“, 2004. 20 с.

Станков, Боян Р. Престъпността във Варненска област (1998–2003 г.): Резултати от изследване на виктимизацията. Варна: Варненски свободен унив. „Черноризец Храбър“, 2004. 48 с.

Стек, Стивън и Сюън Кейси Лефковиц. Орхуска конвенция: Ръководство за прилагане. Прев. Мариана Пампорова-Стойчева; Комент. на бълг. практика Александър Коджабашев, Ася Добруджалиева. С.: Книжен тигър, 2004. 168 с.

Стефанов, Георги. Теория на международните отношения. С.: Сиела, 2004.

[Сто двадесет и пет] 125 години Министерство на правосъдието 1879–2004: Юбил. алманах = [One Hundred twenty five] 125 years Ministry of Justice 1879–2004: Jubilee almanac/ Състав., авт. Петко Добчев; Прев. Благовеста Балканджиева. С.: Сиби, 2004. 240 с.

Стоянов, Венцислав. Вещно право. С.: Инст. за правни науки, БАН, 2004. 341 с.

Стоянова, Капка и Алла Кирова. Концептуална рамка за равнопоставеност на жените в България; Предг. Татяна Кметова. С.: Център за изследвания и политики за жените, 2004. 48 с.

Стоянова, Капка и Алла Кирова. Социално-икономическа инфраструктура и гаранции за равнопоставеност на жените в България. С.: Център за изследвания и политики за жените, 2004. 158 с.

Тасев, Симеон и Методи Марков. Гражданско право: Помагало. С.: Сиби, 2004. 272 с.

Танев, Димитър. Казуси в нотариалната дейност: въпроси и отговори, съдебна практика. С., Феня, 2004. 128 с.

Ташев, Росен. Обща теория на правото: Основни правни понятия. С.: Сиби, 2004. 388 с.

Тенева, Людмила и Нина Николова. Вписвания на недвижими имоти. С.: Феня, 2004. 224 с.

Тенева, Людмила. Вписване на ипотеки: Комент., образци на док., съдебна практика. С.: Феняя, 2004. 112 с.

Тодоров, Иван. Издаване на индивидуални административни актове. 2. прераб. и доп. изд. С.: Сиела, 2004. 366 с.

Торбов, Цеко. Учение за държавата. Т. 4. С.: Юриспрес, 2004. 142 с.

Транспорт, контрабанда и организирана престъпност: Доклад. Тихомир Безлов и др. С.: Център за изследване на демокрацията, 2004. 119 с.

Трудове на Научноизследователския институт по криминалистика и криминология, т. XXVI. С.: НИКК, 2004.

Тувев, Мирослав. Данъкът върху добавената стойност и юридическите лица с нестопанска цел: Въпроси и отговори. С.: Бълг. център за нестоп. право, 2004. 35 с.

Учредителното събрание 1879 г.: Документи. Състав. Огнян Д. Пунев и др.; Предг. Димитър Токушев и др.; Прев. от рус., фр., нем., англ. Мариана Ив. Лечева и др. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, Глав. управл. на архивите при МС, 2004. 935 с.

Филипов, В. и др. Основни моменти в измененията и допълненията на Закона за корпоративното подоходно облагане 2004 г. С.: Сиела, 2004.

Други авт.: М. Василева, Д. Войнов.

Филчев, Никола. Теоретични основи на наказателното законотворчество. С.: Сиела, 2004. 447 с.

Хаджолан, Масис Бердж. Европейско конституционно право. Варна: Варненски свободен унив. „Черноризец Храбър“, 2004. 224 с.

Цанков, Веселин Хр. Българското гражданство. 2. доп. изд. С.: Инст. за правни науки, БАН, 2004. 203 с.

Цанков, Веселин Хр. Омбудсманът (общественият посредник) в Република България. С.: Инст. за правни науки, БАН, 2004. 228 с.

Цанков, Петър и др. Съдебни експертизи: Особена част. С.: Ромина, 2004. 267 с.

Ценова, Любка. Административни нарушения и наказания според данъчните закони 2004 г. С.: Апис Ромил Колев, 2004. 324 с.

Шейтанов, Владимир. Спин процесът в Триполи: Из дневника на адвоката. С.: Сиела, 2004. 279 с.

Юридическа природа на актовете на конституционните съдилища на Република България и Руската федерация: Кръгла маса на бълг. и рус. юристи, проведена в Юрид. фак. на СУ „Св. Климент Охридски“ 26–29. XI. 2003 г. Състав. Недялко М. Иванов. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“; Бълг.-руски юрид. клуб, 2004. 188 с.

Юридически латинско-български речник: Термини, изрази и сентенции. С.: Юриспрес, 2004.

Юридически речник. Под ред. и предг. на Жерар Корню; Предисл. Филип Маленво; Прев. Петър Роголски и др. С.: Софи-Р, 2004. 1328 с.

Яковлев, Вениамин Ф. Икономика, право, съд: Проблеми на теорията и практиката. Прев. от рус. ез. Константин Попов. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“; Бълг.-руски юрид. клуб, 2004. 523 с.; 2. изд. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2004. 523 с.

Янков, Янко Н. Политически и правни учения на Древен Египет. С.: Янус ЕООД, 2004. 94 с.

Янков, Янко Н. Политически и правни учения на Древен Китай. С.: Янус ЕООД, 2004. 131 с.

Янков, Янко Н. Политически и правни учения на Древен Рим. С.: Янус ЕООД, 2004. 455 с.

Янков, Янко Н. Политически и правни учения на Древна Гърция. С.: Янус ЕООД, 2004. 532 с.

Янков, Янко Н. Политически и правни учения на Древна Индия. С.: Янус ЕООД, 2004. 93 с.

Янков, Янко Н. Политически и правни учения на Месопотамия. С.: Янус ЕООД, 2004. 147 с.

Янков, Янко Н. Политически и правни учения на Юдея. С.: Янус ЕООД, 2004. 126 с.

Янков, Янко Н. Смъртното наказание: Танатологически аспекти. С.: Янус ЕООД, 2004. 134 с.

СТАТИИ

Аксентиева, Ася. Задължение на застрахования за съобщаване за настъпило застрахователно събитие и последици от неизпълнението му. Преглед на съдебна практика. – Финанси и право, 2004, № 4, 61–66.

Аксентиева, Ася. Пряко право на трети-те увредени лица по застраховката „Гражданска отговорност“. – Финанси и право, 2004, № 2, 75–78.

Албер, Зигберт. Европа, разгледана като правна общност. (Прев. от нем.) – Административно правосъдие, 2004, № 4, 5–19.

Ананиева, Нора. Трудното съзряване на конституционната култура и премеждията на конституционализма. – Във: Конституцията и държавността. С.: изд. на Тридесет и девето народно събрание, 2004, 89–100.

Ангелов, Виктор. Криминологична характеристика на умишлените убийства в Република България през периода 1991–2003 г. – Юридически свят, 2004, № 1, 98–116.

Ангелова, Антония. Изменения на Конституцията на Румъния, произтичащи от пълноправното членство в ЕС и НАТО (една година от ревицията на основния закон на Румъния). – Съвременен право, 2004, № 4, 48–63.

Ангелова, Надежда. Някои ограничения за придобиване право на собственост върху язовири и микроязовири. – Собственост и право, 2004, № 1, 20–25.

Ангелова, Яна. Гарантиране на трудовото възнаграждение на работниците и служителите при несъстоятелност на работодателя. – Юридически свят, 2004, № 2, 151–177.

Андреева, Андриана. Пробацията – нова алтернатива в санкционната система на българското наказателно право. – Правна мисъл, 2004, № 3, 60–70.

Антонова, Анета. Модели на управление на събирателно дружество. – Пазар и право, 2004, № 3, 13–16.

Антонова, Анета. Особенности на отговорността на съдружниците в събирателното дружество. – Съвременен право, 2004, № 1, 20–26.

Антонова, Анета. Прекратяване на събирателно дружество чрез преобразуване. – Търгово право, 2004, № 1, 63–70.

Аргирова, Антоанета. Споразумение по чл. 99, ал. 3 и чл. 101 СК. Някои проблеми. – Юрид. сб. БСУ, 2004, т. XII, 191–199.

Асенова, Мила. Възобновяване на наказателни дела по искане на задочно осъдени. – Юридически свят, 2004, № 2, 51–76.

Асенова, Мила. Екстрадицията и правната помощ по наказателни дела в контекста на присъединяването на Република България към Европейския съюз. – Съвременен право, 2004, № 2, 54–73.

Атанасова, Илиана. Нива на сключване на колективни трудови договори. – Труд и право, 2004, № 5, 13–14.

Атанасова, Стефка. Членство при преобразуване на търговски дружества. – Пазар и право, 2004, № 4, 11–15.

Банова, Емилия. Изтърпяване на наказанието лишаване от свобода и обезщетението по чл. 222, ал. 3 КТ. – Труд и право, 2004, № 2, 21–22.

Бапули, Беданна. Прилагането на правото на Европейския съюз от съдилищата. – Правна мисъл, 2004, № 2, 67–77.

Белов, Мартин. За някои философски аспекти на функциите на международното трудово право. – Съвременен право, 2004, № 4, 65–73.

Белов, Мартин. Правната и социалната философия в началото на XXI век през призмата на XXI световен конгрес на IVR. – Съвременен право, 2004, № 1, 85–89.

Белчева, Михаела. Нова уредба за създаване на кадастрална карта. – Собственост и право, 2004, № 6, 37–42.

Бенатов, Валентин. Съвместно упражняване на адвокатската професия в България. – Адвокатски преглед, 2004, № 10–11, 4–15.

Берчи, Бояна Августа. Дисциплинарната отговорност на румънските адвокати. – Адвокатски преглед, 2004, № 3–4, 18–23.

Биобиблиография на проф. Нено Неновски. – Юридически свят, 2004, № 1, 179–196.

Близнашки, Георги. Авторитетът на конституцията и социалните конфликти. – Във: Кон-

ституцията и държавността. С.: изд. на Тридесет и девето народно събрание, 2004, 79–88.

Близнашки, Георги. Виден учен и конституционен магистрат. – Юридически свят, 2004, № 1, 205–206.

(За проф. Нено Неновски.)

Бобатинов, Марио. Ликвидация на търговските дружества. – Пазар и право, 2004, № 5, 5–14.

Бойчев, Георги. Въздействието на политиката върху правото като част от предмета на философията на правото. – Юридически свят, 2004, № 1, 23–31.

Борисова, Ирена. Наредбата за провеждане на конкурсите за държавни служители. – Труд и право, 2004, № 2, 23–28.

Ванев, Петър. Енциклопедия на правото: гражданско, наследствено, административно право и административен процес. – Право без граници, прилож., 2004, № 3–4, 89–115.

Василев, Димитър. Мандатът на народния представител – историческа еволюция. (Първа част). – Юридически свят, 2004, № 1, 82–97.

Василев, Димитър. Мандатът на народния представител – историческа еволюция. Част втора. – Юридически свят, 2004, № 2, 15–29.

Великов, Венцислав М. Анализ на съдебната практика относно приложимия закон при касационното обжалване на съдебните решения по ЗАНН. – Администр. правосъдие, 2004, № 1, 67–75.

Великов, Венцислав. Възможности за прилагане на чл. 123 ГПК при обжалване на индивидуалните административни актове. (Поглед върху практиката на митническите органи, съдилицата и проекта за административнопроцесуален кодкс). – Администр. правосъдие, 2004, № 4, 28–41.

Великов, Венцислав и Персиан Захариев. За една непрецизност в чл. 211, ал. 2 от Закона за митниците. – Търг. право, 2004, № 6, 67–71.

Великов, Венцислав. За и против наличието на финансова отговорност за нарушаване на митническото законодателство. – Правна мисъл, 2004, № 2, 84–100.

Велчев, Борис. За приложното поле на член 282 от Наказателния кодекс. – Съвременно право, 2004, № 6, 66–72.

Вичева, Елена. Обучението по право в Естония, Латвия и Унгария. – Съвременно право, 2004, № 3, 63–68.

Владикин, Любомир. Апорт – непарична вноска в капитала на търговско дружество. Същност, предмет, оценка, данъчно облагане с ДДС, данъчна основа на облагаемата ставка. – Адвокатски преглед, 2004, № 3–4, 13–17.

Владимиров, Иван. Нотариални действия в областта на търговското право. – Търг. право, 2004, № 6, 58–66.

Владимиров, Иван. Признаване на чуждестранни арбитражни решения и допускане на изпълнението им в Република България. – Юрид. сб. БСУ, 2004, т. XII, 111–123.

Владимиров, Румен. За престъпленията, свързани със знание или предположение. – Правна мисъл, 2004, № 4, 109–118.

Волф, Рупърт. Преглед на организацията на адвокатските сдружения в европейските страни. – Адвокатски преглед, 2004, № 10–11, 16–21.

Вълева, Здравка и Елина Георгиева. Проблеми при позоваване на стандарти в нормативни актове. – Пазар и право, 2004, № 4, 71–76.

Вълчев, Даниел. Норберто Бобио и раждането на италианската аналитична школа. – Съвременно право, 2004, № 4, 7–19.

Галев, Фахед. Вината според френското, йеменското и египетското право. – Търг. право, 2004, № 2, 65–79.

Галев, Фахед. Гражданската отговорност в арабските страни. – Правна мисъл, 2004, № 3, 81–88.

Галев, Фахед. Отграничаване на деликтната от договорната и наказателната отговорност. – Търг. право, 2004, № 1, 86–94.

Галев, Фахед. Противоправното деяние според френското, египетското и йеменското право. – Търг. право, 2004, № 4, 108–113.

Ганев, Ангел. Олигополна структура на пазара и конкурентното право. Конспирация, злоупотреба със съвместно господстващо положение или невинно паралелно поведение. – Търг. право, 2004, № 4, 40–65.

Ганев, Маргарит. Специализираните организации от системата на Организацията на обединените нации. – Юрид. сб. БСУ, 2004, т. XII, 74–110.

Гевренова, Нина и Дарина Зиновиева. Правно изследване на националния рамков договор като източник на осигурителното право. – Администр. правосъдие, 2004, № 1, 22–57.

Генова, Ярослава. Нормативна уредба и правна природа на помощите по Закона за семейни помощи за деца. – Правна мисъл, 2004, № 1, 31–49.

Генова, Ярослава. Осигуряване на собствениците и съдружниците в търговските дружества. – Правна мисъл, 2004, № 3, 37–52.

Георгиев, Александър. Особенности на процедурата по принудително изпълнение върху плодове на вещи и необрани насаждения. – Собственост и право, 2004, № 3, 5–11.

Георгиев, Александър. Плодовете на вещи и необраните насаждения като обект на принудително изпълнение. – Собственост и право, 2004, № 2, 5–11.

Георгиев, Александър. Промени във вещноправния режим на енергийните обекти, въведени с новия Закон за енергетиката. – Собственост и право, 2004, № 4, 5–11.

Георгиев, Валентин. Професор Нено Неновски и философията на правото в България. – Юридически свят, 2004, № 1, 199–201.

Георгиев, Владимир. Административен контрол при свикване на общо събрание на акционерите на Централния депозитар. – Пазар и право, 2004, № 6, 56–59.

Георгиев, Владимир. Управляващо и обслужващо дружество. – Пазар и право, 2004, № 3, 52–55.

Георгиев, Тервел. Нормативна уредба на пробацията – сравнителноправен анализ. – Правна мисъл, 2004, № 3, 70–77.

Георгиев, Кръстьо. Конституционни основи на отговорността на президента на САЩ. – Юрид. сб. БСУ, 2004, т. XII, 41–55.

Георгиева, Николинка. Възстановяване и прихващане на суми. – Финанси и право, 2004, № 3, 58–62.

Георгиева, Николинка. Обжалване на данъчни ревизионни актове по съдебен ред. – Финанси и право, 2004, № 1, 58–64.

Георгиева, Николинка. Принудително изпълнение на публични вземания. – Финанси и право, 2004, № 5, 55–61.

Герджиков, Огнян. Невежество и графомания, или още веднъж за халтурата в юридическата наука. – Съвременно право, 2004, № 1, 59–79.

Германова, Вася. Закрила на триизмерните обекти по Закона за промишления дизайн и Закона за марките и географските означения. – Собственост и право, 2004, № 4, 54–61.

Голева, Поля. Договор за лечение. – Правна мисъл, 2004, № 1, 50–64.

Голева, Поля. Жертвата на престъплението – последната грижа на държавата. – Съвременно право, 2004, № 3, 20–32.

Голева, Поля. Многообразието на договорите за възмездно ползване в областта на търговското право (договорът за беърбоут чартър). – Пазар и право, 2004, № 2, 38–43.

Голева, Поля. Непреодолимата сила и нейното прилагане в съдебната и арбитражната практика. – Пазар и право, 2004, № 4, 18–27.

Голева, Поля. Принципите на корпоративното управление и тяхното отражение в правната уредба на акционерните дружества у нас. – Юридически свят, 2004, № 2, 95–117.

Голева, Поля. Синдикът, кредиторите и отношенията между тях в светлината на промените на Търговския закон. – Пазар и право, 2004, № 5, 34–39.

Големинов, Чудомир. Сравнителното право и категорията право. – Правна мисъл, 2004, № 2, 3–6.

Гонсалес, Карлос Морейро. Стопанското право като основа на европейската интеграция. – Търг. право, 2004, № 1, 5–31; № 2, 5–21.

Грозданова, Татяна. Някои проблеми във връзка с възобновяването на наказателните дела, по които обвиняемите са освободени от наказателна отговорност с налагане на административно наказание. – Съвременно право, 2004, № 5, 25–39.

Гулева, Ралица. Законово признати ли са имуществените интереси на лицата, осигурени във фондове за допълнително пенсионно

осигуряване? – Съвременно право, 2004, № 2, 19–36.

Гуглева, Ралица. Концепцията за корпоративно управление в българското право. – Търг. право, 2004, № 4, 79–99; № 5, 43–57.

Гюнер, Семих. Дисциплинарната отговорност на адвоката в Турция. – Адвокатски преглед, 2004, № 3–4, 24–58.

Де Алмейда, Марио Аросо. Обхват на съдебния контрол върху актовете на администрацията. – Администр. правосъдие, 2004, № 1, 97–102.

Де Алмейда, Марио Аросо. Реформата на организацията на административните съдилища в Португалия и реформата в България. – Администр. правосъдие, 2004, № 1, 103–108.

Де Ентерия, Едуардо Гарсия. Новият португалски процесуален кодекс на административните съдилища. – Администр. правосъдие, 2004, № 4, 20–27.

Денков, Георги. Член-кор. проф. д-р Нено Неновски на 70 години. – Юридически свят, 2004, № 1, 209–211.

Дерменджиев, Ивайло. Възражения срещу юрисдикцията, лошото администриране, пристраствеността и съдебната намеса в арбитража. – Адвокатски преглед, 2004, № 4–6, 5–16.

Джеров, Александър. Суперфицията в съвременното българско право. – Адвокатски преглед, 2004, № 12, 4–13.

Джилизов, Велко. Договор за застраховане на банков кредит. – Пазар и право, 2004, № 1, 16–22.

Джилизов, Велко. Новите изисквания към пенсионноосигурителните дружества и инвестициите на фондовете за допълнително доброволно пенсионно осигуряване. – Пазар и право, 2004, № 2, 5–12.

Джилизов, Велко. Прекратяване участие то на съдружник в дружество с ограничена отговорност поради принудително изпълнение върху дружествения му дял. – Пазар и право, 2004, № 5–10.

Джилизов, Велко. Фирмени гаранции. – Финанси и право, 2004, № 4, 67–80.

Димитров, Димитър. Въпроси на гражданския иск като право на пострадалия в наказателния процес. – Право без граници, прилож., 2004, № 3–4, 43–48.

Димитрова, Галина. За правното положение на наследника, приел наследството по опис. – Съвременно право, 2004, № 1, 27–38.

Димитрова, Галина. Настойничество и попечителство над деца, настанени в приемно семейство. – Съвременно право, 2004, № 6, 73–82.

Димитрова, Светла. Правото на строеж – коментар на съдебната практика. – Собственост и право, 2004, № 2, 81–85.

Дончева, Даниела. Правни последици от действието на реабилитацията. – Право без граници, прилож., 2004, № 3–4, 11–18.

Драганов, Живко. Правна закрила на марката в правото на Европейския съюз и присъединяването на нови държави. – Право без граници, прилож., 2004, № 3–4, 33–42.

Друмева, Емилия. В очакване на първата поправка на Конституцията от 1991 г. – Във: Конституцията и държавността. С.: изд. на Тридесет и девето народно събрание, 2004, 122–135.

Друмева, Емилия. Изборни системи – европейски стандарти (отделни аспекти и case study). – Правна мисъл, 2004, № 2, 7–35.

Дюлгеров, Асен. Местното самоуправление – време ли е за „първата поправка“. – Във: Конституцията и държавността. С.: изд. на Тридесет и девето народно събрание, 2004, 167–172.

Екимджиев, Емил. За православната църква и правовата държава. – Общество и право, 2004, № 8, 16–18.

Еленков, Александър. За понятието „обществена информация“ в Закона за достъп до обществена информация. – Администр. правосъдие, 2004, № 1, 15–21.

Енчев, Веселин. Пробация. – Юрид. сб. БСУ, 2004, т. XIII, 67–73.

Запрянов, Асен. Обжалване на одобрени проекти по чл. 134, ал. 1 и 2 във вр. с чл. 136, ал. 1 и чл. 132, ал. 1 от Закона за устройство на територията. – Адвокатски преглед, 2004, № 8, 14–17.

Запрянов, Асен. Принудително застрояване при режима на ЗУТ. – Адвокатски преглед, 2004, № 1–2, 19–20.

Запрянов, Асен. Режим на висящите административни и съдебно-административни

производства при влизане в сила на Закона за устройствата на територията (§ 6, 8, 9 и 12 от преходните разпоредби на ЗУТ). – Адвокатски преглед, 2004, № 5–6, 23–26.

Запryanov, Асен. Спорове за кадастрална основа и искът за имуществено право при действието на ЗКИР и ЗУТ. – Адвокатски преглед, 2004, № 9, 29–31.

Зарева-Новакова, Даниела. Съвременните тенденции в консенсуалното приключване на делата по гражданскоправни спорове. – Юрид. сб. БСУ, 2004, т. XII, 180–190.

Захариев, Борислав. Изменение на данъчни задължения, определени с влязъл в сила данъчен акт. – Адвокатски преглед, 2004, № 12, 14–18.

Зиновиева, Дарина. Правни проблеми при прилагане на Закона за ограничаване на административното регулиране и административния контрол върху стопанската дейност. – Правна мисъл, 2004, № 3, 3–16.

Иванова, Радостина. Криза в правораздаването. Трудово правораздаване. – Юрид. сб. БСУ, 2004, т. XII, 168–179.

Иванова, Цонка. Отменяне и заличаване на регистрацията на марка – способи за прекратяване на правото върху марка. – Собственост и право, 2004, № 2, 71–75.

Иванчева, Росица. Разпореждане с общо съпружеско имущество. – Собственост и право, 2004, № 2, 56–68.

Илиева, Ирена. Достиженията на европейското право в областта на правото на убежище и миграцията – политически и правни въпроси. – Право без граници, прилож., 2004, № 1–2, 35–62.

Илиева, Ирена. Към въпроса за понятието „международен тероризъм“. – Право без граници, 2004, № 3–4, 69–84.

Илиева, Лилия. За одобрения от съда по несъстоятелност списък на приети вземания и възможността за неговата промяна. – Търг. право, 2004, № 3, 90–93.

Илиева, Лилия. „Постановеното от съда“ като правомощие на синдика. – Пазар и право, 2004, № 3, 44–46.

Илиева, Лилия. Същностна характеристика на производството по несъстоятелност в

контекста на гражданскопроцесуалното право. – Пазар и право, 2004, № 2, 89–94.

Илиева, Людмила. Съдебният превод в международния наказателен процес. – Съвременно право, 2004, № 2, 99–112.

Илова, Стоянка. Процедура по издаване на акт за узаконяване. – Собственост и право, 2004, № 3, 43–48.

Имова, Вероника. Продължаваното престъпление. – Адвокатски преглед, 2004, № 1–2, 3–1.

Йорданов, Богдан. Някои бележки върху глава девета от Закона за държавния служител. – Юрид. сб. БСУ, 2004, т. XII, 36–40.

Йорданов, Богдан. Някои бележки по съдебната практика по Закона за държавния служител. – Съвременно право, 2004, № 5, 74–85.

Йосифов, Никола. Защита от дискриминация за упражняване правото на труд. – Търг. право, 2004, № 4, 5–25.

Йосифов, Никола. Измененията и допълненията в правната уредба на държавното обществено осигуряване от декември 2003 г. – Търг. право, 2004, № 2, 55–64.

Йосифова, Таня. Видове представителна власт на пълномощника по скандинавското и по българското право. – Право без граници, прилож., 2004, № 3–4, 49–55.

Йосифова, Таня. Отговорност за вреди при мнимото представителство. – Търг. право, 2004, № 6, 32–57.

Йосифова, Таня. По някои въпроси на органното представителство според Първата директива 68/151 ЕИО и българското право. – Търг. право, 2004, № 3, 36–50.

Калайджиев, Ангел. Жилищният наем. – Търг. право, 2004, № 2, 93–96.

Калайджиев, Ангел. За действителността на разпоредителните сделки с вещни права върху недвижими имоти, извършени при наличието на непогасени публични задължения. – Търг. право, 2004, № 1, 71–74.

Каменова, Цветана. Новосъздадена международна научна асоциация. – Правна мисъл, 2004, № 1, с. 140 (Академично сдружение за изследване на проблемите на конкурентното право – ASCOLA).

Каменова, Цветана. Постоянният арбитражен съд в Хага. – Правна мисъл, 2004, № 2, 117–119.

Кантарджиев, Асен. Правното съзнание като основна и определяща юридическа научна категория. – Правна мисъл, 2004, № 3, 78–80.

Караджова, Мариана. Реституцията в практиката на Европейския съд по правата на човека. – Съвременен право, 2004, № 6, 56–65.

Караджова, Преслава. Договорът за морска застраховка. – Право без граници, 2004, № 1–2, 34–38.

Касабова, Камелия. Правни проблеми на „ковения“ търговски представител. – Търг. право, 2004, № 6, 16–31.

Кемалова, Евдокия и Кръстю Кръстев. Обстоятелства, изключващи вината. – Право без граници, прилож., 2004, № 3–4, 3–10.

Кемалова, Евдокия и Кръстю Кръстев. Проблеми относно същността и формите на непредпазливата вина в наказателното право. – Правна мисъл, 2004, № 4, 119–127.

Керемедчиев, Иван Георгиев. Принудителни административни мерки в областта на законодателството по опазване на околната среда. – Администр. правосъдие, 2004, № 4, 42–47.

Киров, Пламен. Конституционна рамка на взаимодействието между избирателната и политическата система. – Във: Конституцията и държавността. С.: изд. на Тридесет и девето народно събрание, 2004, 142–153.

Кискинов, Николай. Сделки с права върху домейни в Интернет. – Пазар и право, 2004, № 6, 64–73.

Кискинов, Николай. Споразумения за защита на потребителите на софтуер. – Пазар и право, 2004, № 1, 66–71.

Кискинов, Николай. Споразумения за свързване между сайтове в Интернет. – Пазар и право, 2004, № 3, 65–71.

Ковачев, Ясен. Откриване на концесийна процедура. – Собственост и право, 2004, № 3, с. 73–75.

Ковачев, Ясен. Процедура по участие в търг по Закона за концесиите. – Собственост и право, 2004, № 4, 69–76.

Ковачев, Ясен. Сервитути върху гори и земи от горския фонд – държавна и общинска собственост. – Собственост и право, 2004, № 1, 38–43.

Ковачева, Диана. Заседание на Асоциацията по международно право. – Правна мисъл, 2004, № 2, 129–131.

Коджабашев, Михаил. Договор за взаимно свързване на далекосъобщителните мрежи. – Пазар и право, 2004, № 5, 59 – 73.

Коджабашев, Михаил. Обекти на авторското право – разграничителни критерии. – Собственост и право, 2004, № 3, 61–67.

Коев, Красимир. Някои аспекти при продажба на търговско предприятие и правно-организационни последици за страните. – Юрид. сб. БСУ, 2004, т. XII, 161–167.

Койчева, Денка. Правни последици от отчуждаване на правото – обект на реалната реституция в хода на административния процес. – Собственост и право, 2004, № 2, 12–17.

Коларов, Красимир. Проблеми при извънсъдебното споразумение по член 740 от ТЗ. – Съвременен право, 2004, № 2, 47–53.

Колева, Рая. Иск за обявяване на недействителност в търговските дружества. – Търг. право, 2004, № 6, 84–90.

Колева, Рая. Относно съдебния контрол върху решенията на общото събрание на търговското дружество. – Търг. право, 2004, № 4, 114–120.

Константинов, Емил и Мария Петрова. Състояние на юридическото образование в България – анализ и оценка. – Право без граници, 2004, № 3–4, 45–55.

Копчева, Моника. Компютърните престъпления според Българския наказателен кодекс. – Право без граници, 2004, № 3–4, 4–20.

Копчева, Моника. Концепцията за компютърните престъпления – историческо оформяне и същност. – Съвременен право, 2004, № 2, 74–87.

Корнезов, Любен. Конституцията и съдебната власт. – Във: Конституцията и държавността. С.: изд. на Тридесет и девето народно събрание, 2004, 136–141.

Костов, Атанас. Дали авторските права са предмет на съпругеската имуществена общ-

ност? – Собственост и право, 2004, № 6, 64–72.

Костов, Атанас. Искова защита на авторските права – установителният иск по чл. 83 и осъдителният иск по чл. 94 ЗАПСП. – Собственост и право, 2004, № 4, 46–53.

Костова, Мария. Правна филология: Lex (законът). – Съвременно право, 2004, № 3, 58–62.

Костова, Теменужка. Новите моменти в Закона за виното и спиртните напитки. – Пазар и право, 2004, № 4, 43–50.

Костова, Теменужка. Правна уредба на лицензионните, регистрационните и разрешителните режими. – Пазар и право, 2004, № 1, 50–56.

Костурски, Иван. Активна процесуална легитимация по Закона за отговорността на държавата за вреди, причинени на граждани. – Пазар и право, 2004, № 6, 34–36.

Костурски, Иван. Митническото задължение. – Финанси и право, 2004, № 4, 52–55.

Кривачка, Милана. Новата философия на Закона за обществените поръчки. – Право без граници, прилож., 2004, № 3–4, 67–88.

Къндева, Емилия. Сравнително административно правосъдие. – Юрид. сб. БСУ, 2004, т. XII, 9–35.

Кършев, Илиян. Важни събития по дейността на Българската асоциация по международно право. – Съвременно право, 2004, № 3, 69–71.

Кьосев, Иван. Правно-догматични и правно-логически характеристики на аналогията в правото. – Юридически свят, 2004, № 1, 42–53.

Кьосев, Иван. Развитие на концепциите за аналогията в модерното право. – Съвременно право, 2004, № 2, 37–46.

Кьосева, Мария. Понятието „спиране на плащанията“ в производството по несъстоятелност според Търговския закон. – Правна мисъл, 2004, № 2, 47–57; № 3, 24–36.

Кюмюрджиев, Димитър. Промени в правната рамка на противодействието срещу картелните споразумения и злоупотребите с монополно и господстващо положение на Европейския съюз – новият Регламент № 1/2003 г. – Пазар и право, 2004, № 4, 65–70.

Лазаров, Кино. Обхват на съдебното обжалване на административните актове по Закона за устройство на територията. – Правна мисъл, 2004, № 1, 3–10.

Лалева, Пепя. Относно рисковете при приложението на новите признаци на неплатежоспособността, въведени с изменението на Търговския закон. – Пазар и право, 2004, № 1, 38–44.

Ланджев, Борис. За персоналният характер на дружеството с ограничена отговорност. – Пазар и право, 2004, № 1, 5–9.

Ланджев, Борис. Правна същност на търговското предприятие. – Правна мисъл, 2004, № 1, 75–93.

Лилова, Ирина. Право на добавка към пенсиите по Закона за политическа и гражданска реабилитация на репресирани лица. – Труд и право, 2004, № 5, 73–75.

Маданска, Нели. Новите правила относно капитала на търговските дружества при преобразуване чрез вливане, сливане, разделяне и отделяне. – Пазар и право, 2004, № 4, 5–10.

Маданска, Нели. Производството по несъстоятелност след влизане в сила на Закона за гарантираните вземания на работниците и служителите при несъстоятелност на работодателя. – Пазар и право, 2004, № 6, 40–46.

Мангачев, Иван. Съобразяване на обезпеченията с промените в договора за банков кредит (предоговаряне и реструктуриране). Трансформация на обезпечението след неговото учредяване. – Търг. право, 2004, № 4, 100–107.

Мангачев, Методи. Изменение на ипотеката и вписване на допълнителни обстоятелства. – Пазар и право, 2004, № 3, 28–35.

Манев, Манчо. Делба на жилищна сграда с предвидено според подробния устройствен план надстрояване и пристрояване на сградата. – Собственост и право, 2004, № 2, 43–45.

Манев, Манчо. Участие на техническия експерт при установяване правилното прилагане на чл. 36 ЗУТ (чл. 100 ППЗТСУ) за намалени сервитутни разстояния. – Собственост и право, 2004, № 3, 40–42.

Манев, Маньо. Недържавно правосъдие по административни спорове. – Административно правосъдие, 2004, № 6, 22–35.

Манев, Никола. Прокуратурата и борбата с корупцията в Република България. – Право без граници, 2004, № 3–4, 27–30.

Манев, Никола. Промените в Наказателно-процесуалния кодекс от 2003 г. по досъдебното производство. – Правна мисъл, 2004, № 2, 58–66.

Манева, Веселина. Редът за обявяване на недействителността на издаден патент при спор за неговото нарушение. – Правна мисъл, 2004, № 4, 79–92.

Манова, Венета. Промени в горския фонд съгласно последните изменения в Закона за горите и правилника за неговото прилагане. – Собственост и право, 2004, № 3, 23–27.

Маринов, Кремен. Вещни права на чужденците в България. – Собственост и право, 2004, № 1, 13–19.

Маринов, Кремен. Преобразуване чрез промяна на правната форма. Обща характеристика и фактически състав. – Пазар и право, 2004, № 2, 13–19.

Маринова, Гергана. Арест и задържане под стража в американския наказателен процес. – Съвременно право, 2004, № 3, 48–57.

Маринова, Гергана. Мярката задържане под стража в производството по предаване на лица, извършили престъпление. – Правна мисъл, 2004, № 1, 94–108.

Маринова, Диана. Алтернативни способи за уреждане на спорове с международен елемент – сравнителноправни аспекти. – Право без граници, прилож., 2004, № 1–2, 95–98.

Маринова, Диана. Участие на Българската асоциация по морско право в колоквиум по международно морско право и 38-та конференция на Международния морски комитет във Ванкувър, 29 май–9 юни 2004 г. – Право без граници, прилож., 2004, № 3–4, 117–119.

Марков, Методи. Договорът за настаняване на дете в приемно семейство. – Съвременно право, 2004, № 2, 7–18.

Марков, Методи. Необходимо съдържание на пълномощното на прехвърлител при разпореждане с недвижим имот. – Собственост и право, 2004, № 1, 5–12.

Марков, Методи. Новият Закон за обществените поръчки. – Пазар и право, 2004, № 5, 17–24.

Марков, Методи. Режим на сделки по Закона за ограничаване административното регулиране и административния контрол върху стопанската дейност. – Пазар и право, 2004, № 3, 21–27.

Марков, Методи. Частноправни процедури за сключване на договори. – Търг. право, 2004, № 5, 5–20.

Маркова, Мария. Производните произведения като обект на авторско право. – Собственост и право, 2004, № 2, 64–70.

Милкова, Димитрина. Един достоен юбилей. – Юридически свят, 2004, № 1, 197–198.

(За проф. Нено Неновски.)

Милкова, Димитрина. Едно забележително присъствие в теорията и философията на правото (Проф. Нено Неновски на 70 години). – Съвременно право, 2004, № 1, 80–84.

Милованов, Кругер. Момент на прекратяване на служебното правоотношение. – Правна мисъл, 2004, № 2, 78–83.

Мингов, Емил. Трудовото правоотношение в държавната администрация. – Съвременно право, 2004, № 1, 7–19.

Минкова, Ганета. Изменение на данъчни задължения. – Финанси и право, 2004, № 6, 45–48.

Минкова, Ганета. Местен данък при прехвърлителни сделки. – Финанси и право, 2004, № 3, 51–55.

Минкова, Ганета. Някои въпроси на уредбата на корпоративното облагане при преобразуване и прекратяване с ликвидация или несъстоятелност. – Финанси и право, 2004, № 5, 17–22.

Минкова, Ганета. Процедура по обща данъчна регистрация. – Финанси и право, 2004, № 2, 65–70.

Митев, Красимир. За частичната недействителност. – Правна мисъл, 2004, № 4, 48–61.

Михайлов, Андрей. Опазване на класифицираната информация в Комисията за защита на конкуренцията. – Пазар и право, 2004, № 6, 74–77.

Михайлов, Антон. Значение на „детектора на лъжата“ при провеждане на разследване-

то. – Право без граници, прилож., 2004, № 3–4, 25–32.

Михайлова, Михайлина. Старият завет – религия на правото. – Юридически свят, 2004, № 1, 11–22.

Михайлова-Големинова, Савина. Електронната търговия и облагането с данък върху добавената стойност. – Правна мисъл, 2004, № 4, 93–108.

Младенов, Момчил. Има ли нарушение на българското законодателство, когато фотографски произведения се използват без съгласието на заснетите лица. – Собственост и право, 2004, № 1, 65–68.

Младенов, Никола. Прекъсване на давността с предявяване на иск (чл. 116, б. „б“, пр. 1 ЗЗД). – Пазар и право, 2004, № 2, 28–37.

Монова, Аксения. Промените в Закона за местните данъци и такси през 2004 г. – Финанси и право, 2004, № 1, 53–57.

Мръчков, Васил. Законът за гарантираните вземания на работниците и служителите при несъстоятелност на работодателя. – Труд и право, 2004, № 5, 5–10.

Мръчков, Васил. Критичен преглед на практиката на Върховния касационен съд по трудови спорове през 2003 г. – Юридически свят, 2004, № 2, 178–203.

Мръчков, Васил. Промените в Кодекса на труда и сближаването на българското трудово законодателство с международните норми. – Юридически свят, 2004, № 2, 129–150.

Мръчков, Васил. Системни нарушения на трудовата дисциплина. – Труд и право, 2004, № 2, 8–11.

Мръчков, Васил. Тенденции в развитието на правната закрила на труда на жената – работничка или служителка. – Правна мисъл, 2004, № 4, 62–78.

Мръчков, Васил. Уреждане на правните последици, възникнали от обявения за противоконституционен закон. – Юридически свят, 2004, № 1, 67–81.

Мулешкова, Ирина. Международноправните задължения на Република България в областта на съчетаване на семейния с професионалния живот на работещите мъже и жени. – Право без граници, 2004, № 1–2, 4–20.

Мулешкова, Ирина. Отговорността на държавите в международното публично право. – Право без граници, 2004, № 3–4, 56–68.

Мусева, Боряна. Още за трите основни критерия за определяне на приложимото право при непозволено увреждане според българското международно частно право. – Търг. право, 2004, № 3, 51–75.

Найденев, Борислав. Издаване и обжалване на актове по Закона за особените заложи. – Пазар и право, 2004, № 2, 49–56.

Найденев, Борислав. Лизинг на търговско предприятие. – Пазар и право, 2004, № 3, 5–12.

Найденев, Борислав. Съдебен контрол на административните актове на органите на местното самоуправление и местната администрация. – Администр. правосъдие, 2004, № 3, 53–86.

Натов, Николай. Новата конвенция за уеднаквяване на някои правила за международния въздушен превоз – Монреал, 28 май 1999 г. – Търг. право, 2004, № 2, 22–38; № 3, 20–35.

Натов, Николай. Разрешителен режим за работа на чужденци в Република България. – Юрид. сб. БСУ, 2004, т. XII, 124–154.

Начева, Снежана. Велико народно събрание ще върне България на изходна конституционна позиция. Интервю. – Общество и право, 2004, № 4, 6–8.

Начева, Снежана. За конституцията, конституционната държавност и конституционализма. – Във: Конституцията и държавността. С.: изд. на Тридесет и девето народно събрание, 2004, 59–74.

Ненкова, Пресияна. Администриране на местните данъци – международна практика. – Право без граници, прилож., 2004, № 1–2, 109–117.

Неновски, Нено. Юлската конституция от 1991 година – реална или формална? – Във: Конституцията и държавността. С.: изд. на Тридесет и девето народно събрание, 2004, 27–36.

Николов, Асен. Промените в Конституцията. – Във: Конституцията и държавността. С.: изд. на Тридесет и девето народно събрание, 2004, 157–160.

Николова, Людмила. Прекратяване на наказателното производство от прокурора. – Адвокатски преглед, 2004, № 9, 21–28.

Николова, Райна. Българското медийно законодателство в периода 1878–1947 г. – Юридически свят, 2004, № 2, 118–128.

Николова, Райна. Намесата на медиите в личния живот на гражданите. – Съвременно право, 2004, № 4, 20–34.

Николова, Райна. Регулация и саморегулация на медиите. – Съвременно право, 2004, № 6, 7–22.

Николова, Соня. Международни плащания без посредничеството на банковата система. – Пазар и право, 2004, № 6, 23–30.

Нинева, Смела. Правно положение на редовния докторант по държавна поръчка, получаващ стипендия във висшето училище. – Труд и право, 2004, № 4, с. 8.

Огнянова, Нели. За проф. Неновски: с уважение. – Юридически свят, 2004, № 1, 207–208.

Огнянова, Нели. Реформа на медийното законодателство от гледна точка на процеса на присъединяване на България към ЕС. – Юридически свят, 2004, № 1, 135–156.

Орешкова, Христина. Правото на образование в светлината на принципите на Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи. – Право без граници, 2004, № 1–2, 63–68.

Орманджиева, Невена. За някои особености на престъпния деец като предпоставка за прилагане на наказанието доживотен затвор без замяна. – Съвременно право, 2004, № 3, 33–47.

Орсов, Златимир. Продавачът по договора за приватизационна продажба на обособена част от имуществото на търговско дружество. – Търг. право, 2004, № 5, 58–68.

Павлов, Георги. Регресни права при менителничните ефекти (солидарна отговорност на регресните длъжници; обратна менителница и пропускане на сроковете). – Търг. право, 2004, № 2, 39–43.

Павлова, Мария. За тълкувателната дейност на Конституционния съд. – Съвременно право, 2004, № 4, 35–47.

Панев, Байчо. Глобални източници за криминализацията и виктимизацията на съвременното общество. – Юридически свят, 2004, № 2, 77–94.

Панев, Байчо. Ниво, структура, причини и ограничаване на ромската престъпност в страната според студентите-юристи от трети курс в БСУ. – Юрид. сб. БСУ, 2004, т. XII, 56–66.

Панова, Павлина. Европейските стандарти за справедлив наказателен процес по силата на чл. 6 от Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи и българското законодателство и практика. – Съвременно право, 2004, № 6, 37–55.

Паскалева, Кристина и Владимир Иванов. Контрол върху дейността на стоковите борси и тържища. – Пазар и право, 2004, № 3, 61–64.

Паунов, Станимир. Може ли да се придобие по давност от държавата или държавно търговско дружество реституиран по ЗВСОНИ имот? – Търг. право, 2004, № 1, 75–85.

Пендичев, Весел. Искове за нарушения, предявени на основание чл. 76, ал. 1, т. 1 ЗМГО. – Собственост и право, 2004, № 6, 72–76.

Пенчев, Георги. Някои слабости в екологичното законодателство. – Съвременно право, 2004, № 1, 47–58.

Пенчев, Георги. Правна същност на оценката на въздействието върху околната среда. – Правна мисъл, 2004, № 2, 36–46.

Петкова, Светла. Актуални въпроси на българското административно правосъдие – сравнителен анализ с правото на някои държави – членки на ЕС. – Администр. правосъдие, 2004, № 2, 15–22.

Петрова, Валентина. Наредба № 6 за изграждане на достъпна среда в урбанизираните територии. Анализ и практическо приложение. – Собственост и право, 2004, № 3, 34–39.

Петрова, Гълъбина. Българската православна църква през Средновековието (Първа българска държава). – Правна мисъл, 2004, № 4, 3–24.

Петрова, Златина. Нова правна уредба на метрологичния контрол на средствата за измерване. – Пазар и право, 2004, № 2, 83–88.

Попов, Борислав. Провеждане на обществена поръчка за доставка на стоки, търгувани на стокова борса. – Пазар и право, 2004, № 1, 63–65.

Попов, Борислав. Процедура по учредяване на право на строеж, надстройкаване и пристрояване върху имот – частна държавна собственост. – Собственост и право, 2004, № 2, 19–24.

Попов, Димитър. Нашата Конституция не е формална. – Във: Конституцията и държавността. С.: изд. на Тридесет и девето народно събрание, 2004, с. 37–41.

Попов, Ивайло. Неимуществени вреди при договорната отговорност в българското облигационно право. – Търг. право, 2004, № 2, 80–92.

Попов, Мирослав. Драмите на българския конституционализъм. – Във: Конституцията и държавността. С.: изд. на Тридесет и девето народно събрание, 2004, 42–53.

Попова, Елена. Закрила при прекратяване на служебно правоотношение. – Труд и право, 2004, № 4, 27–31.

Попова, Елена. Оценка и придобиване право на собственост по силата на § 4 от Преходните и заключителни разпоредби на ЗСПЗЗ. – Собственост и право, 2004, № 2, 39–42.

Попова, Елена. Съдебната практика относно същността на правото на ползване. – Собственост и право, 2004, № 6, 15–20.

Попова, Солунка. Дарения между търговци. – Търг. право, 2004, № 6, 72–83.

Програма за сътрудничество с цел укрепване на правовата държава. Среща на експерти, посветена на административното право и административното правосъдие в България. София, 16–17 септ. 2003 г. Доклад на експертите на Съвета на Европа. – Администр. правосъдие, 2004, № 1, 76–96.

Пук, Елмар. Значението на член 6 ЕКПЧ за административното правосъдие по примера на Австрия. – Администр. правосъдие, 2004, № 3, 9–41.

Пълева, Анна. Нови моменти в областта на търговото предлагане според Наредба № 13 от 22.12.2003 г. – Пазар и право, 2004, № 5, 46–54.

Радойнова, Добринка. За понятията „болка“ и „страдание“ в чл. 130, ал. 2 от Наказателния кодекс и в съдебната медицина. – Адвокатски преглед, 2004, № 5–6, 17–22.

Радойнова, Добринка. Основни принципи на съдебномедицинските експертизи в контекста на наказателното и гражданското право. – Адвокатски преглед, 2004, № 3–4, 3–7.

Радушев, Радослав. Възстановяване на държавна служба на незаконосъобразно уволнен държавен служител. – Съвременно право, 2004, № 5, 16–24.

Ранкова, Димана. Новата Наредба за проспектите при публичното предлагане на ценни книжа и за разкриването на информация от публичните дружества и другите емитенти на ценни книжа. – Пазар и право, 2004, № 1, 57–61.

Рачев, Филип. Правен режим на застрахователната дейност. – Право без граници, прилож., 2004, № 1–2, 3–34.

Рачев, Филип. Предпоставки на производството по несъстоятелност. – Търг. право, 2004, № 5, 69–79.

Рашков, Рашко. Политическата система на обществата в преход и нейната роля в преобразователния процес. – Юрид. сб. БСУ, 2004, т. XII, 216–227.

Розанис, Соломон. Неподлежащи на касационно обжалване актове. – Собственост и право, 2004, № 6, 46–51.

Розанис, Соломон. Някои бележки върху недобросъвестното владение. – Собственост и право, 2004, № 3, 49–54.

Розанис, Соломон. Право на задържане. – Собственост и право, 2004, № 2, 50–55.

Розанис, Соломон. Ретракт при суперфиция. – Собственост и право, 2004, № 1, 56–60.

Розанис, Соломон. Съществено нарушение на съдопроизводствените правила. – Собственост и право, 2004, № 4, 33–38.

Руис-Харабо, Дамасо. Измененията, извършени от общността законодател в практиката на съда на ЕО: правораздавателна компетентност в областта на правото на договори. – Търг. право, 2004, № 3, 5–19.

Русков, Росен. Два проблема, свързани с продажбите на автомобили. – Финанси и право, 2004, № 4, 32–37.

Русков, Росен. Принципът на „най-ранната дата“ на възникване на данъчно събитие – аванс капаро, задатък и отметнина. – Финанси и право, 2004, № 5, 44–48.

Русков, Росен. Специфичен случай на дата на възникване на данъчното събитие – чл. 26, т. 1 ЗДДС. – Финанси и право, 2004, № 1, 49–52.

Русков, Росен. Цесия и факторинг. – Финанси и право, 2004, № 3, 39–43.

Русчев, Иван. Същност на устава при корпоративните юридически лица. – Юрид. сб. БСУ, 2004, т. XII, 154–160.

Савова, Илиана. Правна уредба на имиграцията и бежанците. – Адвокатски преглед, 2004, № 8, 3–13.

Салкова, Екатерина. Актуални проблеми, свързани с прекратяването на наказателното производство след последните изменения в Наказателно-процесуалния кодекс. – Правна мисъл, 2004, № 1, 109–125.

Саракинов, Георги. Правна закрила на географските означения в България. – Собственост и право, 2004, № 1, 69–74.

Саракинова, Ефросина. Телевизионните реклами в контекста на авторското право и сродните на него права. – Собственост и право, 2004, № 6, 60–64.

Сербезова, Стойна. Дисциплинарно наказващи органи. – Труд и право, 2004, № 2, 12–16.

Сербезова, Стойна. Дисциплинарно уволнение. – Труд и право, 2004, № 5, 16–18.

Сербезова, Стойна. Допълнителни изисквания за работещите по трудово правоотношение в държавната администрация. – Труд и право, 2004, № 4, 5–7.

Сербезова, Стойна. Нови основания за уволнение без предизвестие. – Труд и право, 2004, № 3, 18–20.

Сивков, Цветан. Измененията на ЗМСМА – дванадесет години демократично местно самоуправление на основата на Конституцията от 1991 г. – Във: Конституцията и държавността. С.: изд. на Тридесет и девето Народно събрание, 2004, с. 161–166.

Симеонов, Истилиян. Данъчно облагане на дивидентите и ликвидационните дялове. – Финанси и право, 2004, № 6, 15–20.

Славов, Петьо. Обжалване на решенията на КЗК от „заинтересувани лица“. – Пазар и право, 2004, № 1, 72–75.

Славов, Петьо. Производство пред Комисията за защита на конкуренцията по писмена молба на лицата, чиито интереси са засегнати или застрашени от нарушение на Закона за защита на конкуренцията. – Пазар и право, 2004, № 3, 78–80.

Славова, Мария. Контрол в сферата на местната власт. – Администр. правосъдие, 2004, № 3, 42–52.

Славчев, Здравко. Основания за отмяна на актове, установяващи публични финансови вземания. – Администр. правосъдие, 2004, № 5, 14–21.

Смолички, Павел. Разглеждане на делото по искане на обвиняемия по чл. 239а НПК. – Право без граници, 2004, № 3–4, 21–26.

Сотиров, Иван. Искът за възстановяване на работа е самостоятелен спрямо иска за отмяна на незаконно уволнение. – Труд и право, 2004, № 5, 25–28.

Средкова, Красимира. Законът за здравето се роди тежко болен. – Съвременен право, 2004, № 5, 40–56.

Средкова, Красимира. Критичен преглед на практиката на Върховния административен съд по задължителното обществено осигуряване през 2003 г. – Юридически свят, 2004, № 2, 204–225.

Средкова, Красимира. Нов правен режим на осигурителните обезщетения при майчинство. – Труд и право, 2004, № 3, 54–58.

Средкова, Красимира. Процедурата за провеждане на конкурс може да бъде предмет на трудов спор. – Труд и право, 2004, № 2, с. 6.

Средкова, Красимира. Уреждане на колективни трудови спорове чрез арбитраж. – Юридически свят, 2004, № 1, 157–176.

Стайков, Ивайло. Забраната за дискриминация и трудовоправният институт на професионалната квалификация. – Право без граници, прилож., 2004, № 1–2, 63–78.

Стайков, Ивайло. Задължения на работодателя за предотвратяване на дискримина-

ционни актове на работното място. – Юридически свят, 2004, № 1, 117–134.

Стайков, Ивайло. Обжалване на решенията на медицинската експертиза на работоспособността. – Съвременен право, 2004, № 6, 23–36.

Станчева, Снежана. Въпроси за имуществената отговорност на работодателя. – Труд и право, 2004, № 2, 17–20.

Станчева, Снежана. Основанието по чл. 328, ал. 1, т. 1 КТ при ликвидация и производство по несъстоятелност. – Труд и право, 2004, № 5, 22–24.

Стелиянова, Росица. Процедура по наемане на чужди граждани от български работодател по трудово правоотношение и издаване на разрешение за работа. – Труд и право, 2004, № 3, 43–53.

Стефанов, Георги. Въпроси за управлението на акционерното дружество. – Търг. право, 2004, № 6, 5–15.

Стефанов, Георги. За решенията на общото събрание на капиталовите търговски дружества по чл. 140, ал. 3 и 4, и чл. 231, ал. 3 и 4 ТЗ. – Търг. право, 2004, № 5, 37–42.

Стефанов, Стефан. Практически проблеми по прилагането на чл. 632 от Търговския закон. – Пазар и право, 2004, № 4, 33–39.

Стефанов, Георги. Промените в нормативния режим на изключването на съдружник от дружество с ограничена отговорност. – Съвременен право, 2004, № 5, 7–15.

Стоева, Ирина. Наредбата за извършване на дейност като застрахователен брокер и застрахователен агент. – Финанси и право, 2004, № 5, 67–70.

Стоилов, Янаки. Конституционната демокрация и кризата на националната държава. – Във: Конституцията и държавността. С.: изд. на Тридесет и девето народно събрание, 2004, 20–26.

Стоилов, Янаки. Къде е границата между правото и политиката? – Юридически свят, 2004, № 1, 32–41.

Стоилов, Янаки. Нено Неновски – солиден теоретик и изтъкнат конституционалист. – Юридически свят, 2004, № 1, 202–204.

Стойкова, Юлия. Промени в уредбата на сервитутите по Закона за енергетиката. – Собственост и право, 2004, № 2, 35–38.

Стойчев, Стефан. Двойното гражданство и изборното право на бипатридите. – Съвременен право, 2004, № 3, 7–19.

Стоянов, Венцислав. Добросъвестен подобрител. Права на добросъвестния подобрител. – Правна мисъл, 2004, № 3, 17–23.

Стоянов, Венцислав. Промените в системата на вписването след изменението на ЗКИР. – Собственост и право, 2004, № 6, 5–9.

Стоянов, Иван Г. Контрол за конституционност на данъчните закони. – Административно правосъдие, 2004, № 1, 58–66.

Стоянов, Иван Г. Контрол за конституционност на финансовите закони. – Административно правосъдие, 2004, № 2, 33–44.

Стоянов, Иван Г. Понятие за данъчен акт. – Административно правосъдие, 2004, № 5, 5–13.

Стоянов, Иван. Финансов мениджмънт – финансовоправни аспекти. – Правна мисъл, 2004, № 1, 11–14.

Стоянова, Лиляна. Проблеми на правния курс. – Юрид. сб. БСУ, 2004, т. XII, 207–215.

Сулева, Екатерина. Подходящ ли е статутът на държавно предприятие по чл. 62, ал. 3 от Търговския закон за Националната компания „Железопътна инфраструктура“? – Съвременен право, 2004, № 1, 39–46.

Таков, Кристиан. Предварителни договори – някои неизяснени аспекти. – Търг. право, 2004, № 1, 32–62.

Танев, Димитър. Системата за вписване на актове относно недвижими имоти в България. – Собственост и право, 2004, № 3, 12–16.

Танчев, Евгени. Разделението на властите в Конституцията на Република България от 1991 година. – Във: Конституцията и държавността. С.: изд. на Тридесет и девето народно събрание, 2004, 101–121.

Телкия, Кристина. Привилегии и имунитети на членовете на семейството на дипломатическия агент. – Юридически свят, 2004, № 1, 212–220.

Тодоров, Васил. Оценка на риска по член 204 КТ и член 13а НК при осъществяване

на инвестиционна дейност. – Съвременно право, 2004, № 2, 88–98.

Тодоров, Иван. Придобиване на качеството „страна“ в производството по издаване на индивидуални административни актове. Взаимоотношение с качеството „страна“ в контролните производства. – Администр. правосъдие, 2004, № 2, 45–70.

Тодорова, Ваня. XII национална юридическа конференция (30 септември – 3 октомври 2004 г., Слънчев бряг). – Общество и право, 2004, № 9, с. 26.

Тодорова, Елена. Тълкувателната компетентност на Съда на Европейските общности – процедурни аспекти. – Правна мисъл, 2004, № 1, 126–139.

Токушев, Димитър. Тържествено заседание на факултетния съвет при Юридическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“. – Търг. право, 2004, № 3, 94–96.

Тризлинцев, Александър и Георги Челебиев. Съдебна делба на гори и земи от горския фонд. – Адвокатски преглед, 2004, № 3–4, 8–12.

Фетваджиев, Жеко. Анализ на стратегиите, прилагани при сключване на лицензионни договори за отстъпване на права върху индустриална собственост. – Собственост и право, 2004, № 3, 68–72.

Фети, Невин. Индустриалната сигурност на класифицираната информация. – Пазар и право, 2004, № 1, 23–30.

Фети, Невин. Практически въпроси на продажбата на движими вещи на изплащане. – Пазар и право, 2004, № 6, 17–23.

Фети, Невин. Процедура по регистрация на командитно дружество. – Пазар и право, 2004, № 2, 20–24.

Фрейташ ду Амарал, Диогу. Обезпечителните мерки в новото административно правосъдие. – Администр. правосъдие, 2004, № 6, 5–21.

Хорозов, Георги. Административните актове в процеса на приватизацията и отражението им върху действителността на процедурата и сключения договор. – Собственост и право, 2004, № 4, 62–68.

Хорозов, Георги. Изисквания за регистрация на ЕООД. – Пазар и право, 2004, № 6, 10–12.

Хорозов, Георги. Новият ред за приватизация чрез публичен конкурс съгласно Наредбата за търговете и конкурсите. – Собственост и право, 2004, № 1, 75–80.

Хорозов, Георги. Сключване на договор за приватизация след проведен търг или конкурс. – Собственост и право, 2004, № 2, 76–80.

Христов, Веселин. За органното представителство на юридическите лица с нестопанска цел. – Правна мисъл, 2004, № 1, 64–74.

Христов, Веселин. Правоприлагане по аналогия в гражданското право. – Правна мисъл, 2004, № 4, 40–48.

Христов, Чавдар. Важни изменения в Закона за държавния служител. – Труд и право, 2004, № 2, 29–30.

Христов, Чавдар. Законът за защита срещу дискриминацията се прилага и при служебните правоотношения. – Труд и право, 2004, № 4, 24–26.

Христов, Чавдар. Заместване на отсъстващ държавен служител. – Труд и право, 2004, № 3, 23–25.

Христова, Мария. Правата на ползвателите по Закона за възстановяване правото на собственост върху гори и земи от горския фонд. – Собственост и право, 2004, № 3, 28–33.

Христова, Надежда. Изключения от общата клауза на съдебния контрол върху административните актове и съответствието им с чл. 6, т. 1 от ЕКЗПЧОС. – Право без граници, 2004, № 1–2, 69–77.

Христова, Надежда. Конститутивният характер на индивидуалните административни актове по Закона за административното производство. – Право без граници, 2004, № 3–4, 31–36.

Хъмчева, Людмила. Влияние на немския закон за преобразуванията върху уредбата на защита на съдружниците и акционерите при вливане и сливане на капиталови търговски дружества според Търговския закон. – Право без граници, прилож., 2004, № 3–4, 57–66.

Хъмчева, Людмила. Право на оспорване на преобразуването на търговски дружества. – Търг. право, 2004, № 4, 66–78.

Цакова, Ирина. Подведомственост на спорове по електронни правни отношения с международен елемент. – Пазар и право, 2004, № 4, 59–64.

Цанков, Веселин Хр. Омбудсманът (общественият посредник) в Република България. – Правна мисъл, 2004, № 4, 25–39.

Цветанов, Иван. За монополното право по чл. 18, ал. 4 от Конституцията на Република България. – Търг. право, 2004, № 2, 44–54.

Цветанов, Иван. Правна характеристика на монополното право. – Търг. право, 2004, № 3, 76–89.

Цветанов, Иван. Същност и правна характеристика на монополното положение (квазимонополното право) по чл. 16 от Закона за защита на конкуренцията. – Търг. право, 2004, № 4, 26–39; № 5, 21–36.

Цекова, Александра. Правен режим на подзаконовите нормативни актове в Република България. – Адвокатски преглед, 2004, № 9, 3–20.

Цекова, Десислава. Връщане на делото от прокурора за допълнително разследване. – Правна мисъл, 2004, № 3, 53–59.

Цекова, Десислава. Условия и процесуален ред за изменение на първоначалното обвинение от следователя. – Правна мисъл, 2004, № 2, 111–116.

Ценова, Любка. Поглед върху съвременното бюджетно законодателство. – Правна мисъл, 2004, № 1, 15–30.

Ценова, Любка. Ролята на съда за преодоляване на данъчната криза – съвременни теории. – Администр. правосъдие, 2004, № 2, 23–32.

Чантурия, Ладю. Формиране на съдебната власт в постсъветските държави (с отчитане на особеностите на грузинското право). – Съвременно право, 2004, № 5, 86–93.

Чернева, Бойка. Юридическите задължения и императивно-атрибутивната теория на Лев Петражицки. – Юридически свят, 2004, № 1, 54–66.

Чечова, Маргарита. Процедура по задължително обществено осигуряване по реда на

чл. 4, ал. 1 от Кодекса за социално осигуряване. – Труд и право, 2004, № 2, 56–61.

Чинова, Маргарита и Мила Иванова. Пострадалите от престъпление и минималните стандарти на Европейската общност. – Юридически свят, 2004, № 2, 30–50.

Чолакова, Анна. За приложното поле на чл. 66, ал. 1 от Закона за собствеността. – Юрид. сб. БСУ, 2004, т. XII, 200–206.

Чолов, Камен. Френският граждански кодекс навърши 200 години. – Съвременно право, 2004, № 2, 113–114.

Шнел, Мартин. Задачи на административното правосъдие. – Администр. правосъдие, 2004, № 2, 5–14.

Шопов, Ангел. Симпозиум за научната етика. – Правна мисъл, 2004, № 2, 128–129.

Шопов, Ангел. Унищожаемостта на договорите поради измама в съдебната и арбитражната практика. – Правна мисъл, 2004, № 2, 101–110.

Юбилейна научна сесия на българската асоциация по сравнително право. – Правна мисъл, 2004, № 2, с. 128.

Юркова, Гергана. Съществува ли в българското наказателно-процесуално право фигурата „четец“? – Право без граници, прилож., 2004, № 3–4, 19–23.

Янкулова, Светла. Анализ на Тълкувателното решение № 4 на общото събрание на съдиите от Върховния административен съд от 22.04.2004 г. – Съвременно право, 2004, № 5, 57–73.

РЕЦЕНЗИИ

Арнаудова, Калина. – Администр. правосъдие, 2004, № 5, 61–62.

Рец. за: Румен Владимиров. Защита на финансово-данъчната система от правонарушението. С.: Феня, 2005. 204 с.

Василев, Васил. – Адвокатски преглед, 2004, № 1–2, 67–68.

Рец. за: Петко Добчев. Българската адвокатура 1878–2000. С.: Сиби, 2003. 630 с.

Воденичаров, Александър. Първо изследване в областта на медийното право. – Съвременно право, 2004, № 5, 94–97.

Рец. за: Райна Николова. Телевизионната програма на обществената телевизия. Публично-правни аспекти. С.: 2004. 263 с.

Денков, Георги. – Съвременно право, 2004, № 3, 72–78.

Рец. за: Росен Ташев. Обща теория на правото. Основни правни понятия. С.: Сиби, 2004. 387 с.

Йосифов, Никола. Изследване с висока теоретическа и практическа стойност. – Съременно право, 2004, № 4, 74–78.

Рец. за: Емил Мингов. Прекратяване на трудовия договор поради общи основания. С.: Сиби, 2004. 216 с.

Лазаров, Кино. – Администр. правосъдие, 2004, № 6, 75–76.

Рец. за: Иван Г. Стоянов. Видове контрол за законност в сферата на публичните финанси. С.: Феня, 2005. 175 с.

Попов, Петко. Навременно изследване. – Търг. право, 2004, № 6, 91–96.

Рец. за: Анета Антонова. Събирателно дружество. С.: 2000. 268 с.

Попов, Петко. Нов принос в частно-правната наука. – Търг. право, 2004, № 5, 80–83.

Рец. за: Георги Стефанов. Корпоративно право. Част първа. В. Търново: Абагар, 1998. 240 с.; Част втора. В. Търново: Абагар, 2002. 270 с.

Хараламбиев, Хари. Една необходима енциклопедия по съдебна медицина. – Адвокатски преглед, 2004, № 8, с. 27.

Рец. за: Стойчо Раданов и Петко Лисаев. Енциклопедичен справочник по съдебна медицина. С.: Сиела, 2004.

Чанкова, Добринка. Нов тласък за утвърждаването на медиацията в България. – Право без граници, 2004, № 3–4, с. 89.

Рец. за: Маньо Манев. Медиацията и гражданският процес. С.: Флорир, 2004. 312 с.

Чанкова, Добринка. За жертвите на престъпността и правосъдието: този път сериозно. – Право без граници, 2004, № 3–4, с. 88.

Рец. за: Hendrik Kaptein, Marijke Malsch. Crime, Victims and Justice.

Чипев, Теодор. Ново издание на учебния курс по българско гражданско процесуално право. – Съременно право, 2004, № 6, 83–85.

Рец. за: Живко Сталев, А. Мингова, В. Попова, Р. Иванова. Българско гражданско процесуално право. VIII изд. С.: Сиела, 2004.

АВТОРИТЕ В БРОЯ (ПО РЕДА НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ИМ)

ЖАСМИН ПОПОВА – Доктор. Доцент. Ръководител на катедра „Международно, сравнително и европейско право“ на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

АЛЕКСАНДЪР ДРАГИЕВ – Доцент по международно публично право. Доктор. Ръководител на Катедрата по международно право и международни отношения в Юридическия факултет на Бургаския свободен университет. Работи в областта на общото международно публично право, международното правосъдие, правата на човека.

КРАСИМИРА СРЕДКОВА – Професор в Юридическия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Доктор. Работи в областта на трудовото и осигурителното право.

ПЕТЪР БОНЧОВСКИ – Научен сътрудник по граждански процес в секцията по частно право към Института за правни науки при БАН. Докторант по граждански процес.

РАЙНА НИКОЛОВА – Доктор. Работи в областта на медийното право. Член на Съвета за електронни медии. Преподавател по правно регулиране на електронните медии в Нов български университет.

ВАСИЛ МРЪЧКОВ – Професор по трудово и осигурително право в Института за правни науки при БАН и в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Доктор на юридическите науки. Автор на научни трудове в областта на трудовото, осигурителното и международното трудово право.

МАРГАРИТА МОДЕВА – Юрист в информационната служба на Конституционния съд.

Издаелство *СИБИ*
Коректор *Нели Германова*

Печат *Симолити*
Печатни коли 10,5
Формат 70/100/16

София, 2007